

ACTA
REGIAE SOCIETATIS SCIENTIARUM ET LITTERARUM GOTHOBURGENSIS
INTERDISCIPLINARIA 19

BIDRAG TILL KÄNNEDOM AV FINLANDS NATUR OCH KULTUR 216

Vårt gemensamma innanhav

Finskt och svenskt kring Östersjön

Redaktör: Bo Lindberg

Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället
Finska Vetenskaps-Societeten
Göteborg och Helsingfors 2021

© Författarna och Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets- Samhället i Göteborg
samt Finska Vetenskaps-Societeten, Helsingfors, 2021

Denna volym ges ut gemensamt av Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-
Samhället i Göteborg och Finska Vetenskaps-Societeten.

Den ingår i Vetenskap- och Vitterhets- Samhällets serie *Acta Regiae Societatis
Scientiarum et Litterarum Gothoburgensis*, Interdisciplinaria, nr 19.

ISBN 978-91-984647-3-3

ISSN 0347-4925

och i Finska Vetenskap-Societetens serie *Bidrag till kännedom av Finlands
natur och folk*, nr 216.

ISBN 978-951-653-457-5

ISSN 0067-8481

Bokomslag: Gunnar Dahlström
Inlagan är satt med Garamond, tryckt på 130 g Silk
Omslagstitlar: Garamond

Distribution:

Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg
Göteborgs universitetsbibliotek
Box 222 – 405 30 Göteborg

Rundqvists Boktryckeri, Göteborg 2021

INNEHÅLL

<i>Elisabet Ahlberg</i> : Förord	5
<i>Anders Stigebrandt</i> : Syrefritt djupvatten accelererar Östersjöns övergödning	9
<i>Erland Sellberg</i> : Stormaktstidens lärda gemenskap	21
<i>Jarmo Lainio</i> : Vågor av migration och byar av flyttare: finskan i Sverige genom tid och rum	31
<i>Gustav Björkstrand</i> : Växelsvängarna i Norden som religiösa, kulturella och samhällsliga aktörer	57
<i>Eero Tarasti</i> : Vad är nordisk musik?	71
<i>Pauline von Bonsdorff</i> : Bo dö bygga: byggnadskonst och natur hos några nordiska arkitekter	83
<i>Jyri Backman</i> : Ishockeyns affärer: en jämförelse mellan svensk och finsk elitishockey	101
Om författarna	129

FÖRORD

KUNGLIGA VETENSKAPS OCH VITTERHETSSAMHÄLLET i Göteborg, KVVS, grundades 1773 och erhöll 1778 kunglig status. Vid den tiden var Sverige och Finland ett gemensamt land sedan mer än 600 år. År 1809 delades riket i två delar och Finland blev ett ryskt storfurstendöme. Det var viktigt vid denna tid att skapa en finsk identitet och 1838 inrättades Finska Vetenskaps-Societeten som är landets äldsta akademi. Redan från början omfattades alla vetenskapsområden, vilket även gäller KVVS. Vi har således mycket gemensamt men det skulle dröja länge innan mer konkreta samarbeten etablerades.

År 2009, 200 år efter rikets delning, gick det första gemensamma symposiet av stapeln i Göteborg och hade titeln *Finland mellan öst och väst*. Symposiet var mycket lyckat och ledde till ett utökat samarbete mellan KVVS och Finska Vetenskaps-Societeten. Flera ledamöter i KVVS är också medlemmar i Finska Vetenskaps-Societeten och vice versa. Själv har jag under många år haft produktiva forskningskontakter i Helsingfors och förutom diskussioner om elektrokemiska processer fanns det alltid tid för samtal om historia och litteratur. Fem år efter det första symposiet hölls 2014 ett gemensamt symposium i Helsingfors på temat: "Perception and the Mind – from Chemistry to Emotions".

Då jag 2019 som ordförande för KVVS hade förmånen att bestämma ämne för det årliga symposiet var det naturligt att vända blickarna mot Finska Vetenskaps-Societeten. 2019 års symposium planerades tillsammans med Finska Vetenskaps-Societeten och temat blev *Vårt gemensamma innanhav*. Havet har historiskt sett varit en viktig sammanhållande länk som underlättade resor mellan de västliga och östliga delarna av landet. Idag är "vårt innanhav" påverkat av miljöförstöring och klimatförändringar, något länderna gemensamt måste hantera.

Urvalet av medverkande gjordes så att temat kunde belysas från flera olika forskningsfält av gemensamt intresse och där vår historia ger en extra dimension av samhörighet.

Symposiet avhölls i Göteborgs universitets vackra aula i Vasaparken med Nils Asplunds målning, inspirerad av den fornnordiska gudasagan, i absiden och Filip Månssons dekorativa målningar på väggar och tak. Rektor Eva Wiberg hälsade deltagarna välkomna till Göteborg och universitetet. Efter inledning av preses för Finska Vetenskaps-Societeten, Jukka Meurman, och undertecknad tog moderator Lena Gustafsson över och introducerade programmet. Symposiet var indelat i flera teman såsom Miljö och klimat kring Östersjön, Arkitektur och natur runt Östersjön, Nordisk musik, Finska i Sverige och Sverigefinska idrottskontakter.

Föredragen återges i den här volymen:

ANDERS STIGEBRANDT beskriver hur de döda bottarna i Östersjön påverkar fosforbalans och övergödning. Senare tiders algblomningar beror inte i första hand fortsatt på tillförseln av fosfor och kväve utan på frigörandet av fosfor från de syrefattiga bottarna. Genom att pumpa ner syresatt vatten till botten kan man fixera fosfor och påskynda havets återhämtning. Metoden har testats i liten skala men ännu inte i stor skala i Östersjön.

ERLAND SELLBERG skildrar utbildningens roll i uppbyggnaden av 1600-talets svenska rike, med tonvikt vid inrättandet av universiteten i Dorpat (Tartu) och Åbo. Huvudsyftet var att befästa den lutherska religionen som sammanhållande band. Under den målsättningen fanns ståndspolitiska spänningar men även bildningsdemokratiska ansatser. Smälänningen Michael Wexionius-Gyldenstolpe, professor i Åbo och omsider adlad, illustrerar en individuell karriär i ansträngningarna att gjuta samman riksdelarna.

JARMO LAINO kommenterar finskans ställning i Sverige från historisk tid till nutid. Finskan har påverkats av migrationen under olika tidsperioder samt politiska och regionala beslut. Efter delningen av Sverige klassades finskan som inhemskt språk redan 1844 men det innebar inte att dess ställning blev stark. Två centrala aspekter lyfts fram som förklaring, dels vilken prestige språket haft, dels dess status. Trots att finskan tidigt klassades som ett inhemskt språk har den inte getts ett fullgott skydd eller fått full acceptans som svenskt språk.

GUSTAV BJÖRKSTRAND beskriver hur väckelserörelserna i Norden bildades framför allt för att protestera mot förändringar av gamla traditioner och sedvänjor. Fokus för protesterna var stats- och folkkyrkor medan mindre intresse fanns för politiska frågor. Exempel på sekter tas upp som visar häpnadsväckande fokusering på karismatiska personer, där konsekvenserna blir förödande för medlemmarna. Frågan ställs om väckelserörelserna har en framtid. Visserligen har protesterna mot folkkyrkorna spelat ut sin roll men exemplet med gammallaestadianernas sommarmöte 2019, som samlade 80000 deltagare varav 23000 under 25 år, visar att en del väckelserörelser fortsatt kommer att påverka samhället.

EERO TARASTI ställer frågan: finns det något säreget i nordisk musik? Den första stötestenen gäller definitionen av ”nordisk”, skall även de baltiska länderna räknas till exempel. Med många musikexempel illustrerar Tarasti vad som kan betraktas som typiskt nordiskt men påpekar samtidigt att tyska kompositörer haft stort inflytande framförallt när det gäller den klassiska musiken. Folkmusiken och körsången kan kanske upplevas ha särskild nordisk klang men generellt är det svårt att avgränsa den nordiska musikens begrepp, område och estetik.

PAULINE VON BONSDORFF fokuserar på arkitekturens och byggnadskonstens förhållande till naturen. Nordiska arkitekter har framställt naturen på ett sätt som ger den uppmärksamhet. Detta är inte minst viktigt idag när människornas påverkan lett till obalanser i jordklotets olika system. Exempel från olika nordiska arkitekters verk tas upp under rubrikerna bo, dö och bygga. Dessa illustrerar på ett tydligt sätt att naturen kan vara en källa till liv, glädje och skönhet för betraktaren av verken likaväl som för arkitekterna.

JYRI BACKMAN jämför utvecklingen av elitishockeyn i Finland och Sverige från tidigt 1970-tal till 2010. Hockeyn professionaliserades och kommersialiserades under denna tid efter transatlantiskt mönster. Spelarna blev ”anställda” med höga löner. Avsikten var att skapa en bättre elithockey och för det krävdes det pengar. Hela systemet omarbetades med fler serier och matcher som ökade inkomsterna. Även media hade betydelse för det ökade intresset för sporten. Kommersialiseringen ledde också till bättre sportsliga prestationer.

Bidragen i denna symposievolym ger en bred inblick i vårt gemensamma kulturarv och möjliggör för oss alla att reflektera över det förgångna och se fram emot fortsatt goda kontakter länderna och våra akademier emellan. Trevlig läsning!

Elisabet Ahlberg

Ordförande i KVVVS 2019

SYREFRITT DJUPVATTEN ACCELERERAR ÖSTERSJÖNS ÖVERGÖDNING

DEN ÄRLIGA BIOLOGISKA PRODUKTIONEN i Östersjön är proportionell mot koncentrationen cI av det begränsande växtnäringsämnet, vilket är antingen fosfor eller kväve, i ytskiktet vintertid, innan produktionen har kommit igång. Storleken av cI bestäms av tillförsel av växtnäringsämnet från externa och interna källor och bortförsel till interna sänkor och till Kattegatt genom export med ytvatten. Den biologiska produktionen, som kommer igång under våren när belysningen i ytskiktet har blivit tillräckligt stark, bestämmer vattenkvalitén. Vanliga mått på vattenkvalité i ytskiktet beskriver siktdjup, koncentration av plankton samt beväxning av grunda bottenar. Cyanobakterier producerar nervgift (BMAA) vilket ackumuleras i näringsväven men också akut kan påverka badande människor och djur. Vid vackert väder under sommaren kan cyanobakterier bilda vidsträckta ansamlingar vid havsytan vilka starkt försämrar vattenkvalitén.

En del av det organiska material som produceras i ytvattnet sjunker ner i djupvattnet där det ansamlas i sedimentet på botten och långsamt bryts ner, eller mineraliseras, vilket leder till syreförbrukning. Syrekoncentrationen är det viktigaste övergripande måttet på vattenkvalitet i djupvattnet. Alla högre former av liv i vatten kräver syrgas, bara ett fåtal tolererar en syrgaskoncentration lägre än 2 mg/L.

Avkylning av vattenytan under höst och vinter leder till vertikal omblandning och nedbrytning av den värmskiktning som byggts upp under vår och sommar. Det omblandade ytvattnet blir väl syresatt genom kontakt med atmosfären vid havsytan. Egentliga Östersjön, söder om Bottenhavet, har en permanent saltskiktning (haloklin). Den vertikala höst- och vinteromblandningen hejdas av saltskiktningen samtidigt som omblandningen eroderar toppen av haloklinen så att denna vanligtvis inte når högre upp än till ca 60 m djup. I egentliga Östersjön är salthalten i ytvattnet bara ca 7 (g/kg) mot ca 35 i Nordsjön. Den låga salthalten i Östersjön beror dels på den stora sötvattentillförseln, medelvärde ca $15\,000\text{ m}^3\text{ s}^{-1}$, dels på att det från Östersjön utströmmade ytvattnet ansamlas i ett tjockt ytskikt i Kattegatt och Bältsjön varifrån det kan strömma tillbaka till Östersjön under perioder med inflöden vilka inträffar då vattenståndet står högre i Kattegatt än i sydvästra Östersjön. Vid inflöden blir det inflödande vattnet successivt saltare efterhand som lagret av Östersjövatten i Kattegatts ytskikt minskar.

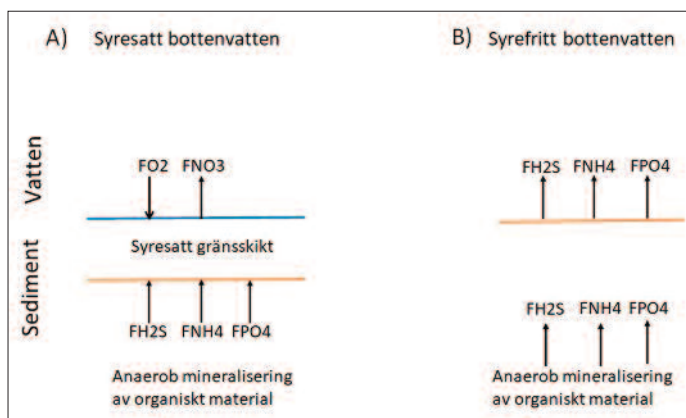
Det saltskiktade djupvattnet i egentliga Östersjön får tillskott av syre endast i samband med inströmning av saltare vatten från Kattegatt. Genom medrivning, vilket är en turbulent process i strömmande vatten, blandas ovanförliggande vatten

in i det saltare och tyngre vattnet från Kattegatt när detta strömmar in längs botten mot Östersjöns djupa bassänger. På grund av omfattande medrivning är salthalten i Östersjöns djupvatten endast 12–13 trots att inströmmande vatten från Kattegatt vid stora ihållande inflöden kan ha en salthalt i intervallet 20–30. Om det inströmmande vattnet har tillräckligt hög densitet kan det nå stora djup och bilda nytt djupvatten genom att tränga undan och lyfta upp det gamla djupvattnet. Djupvattnet kan bli liggande i upp till tio år innan det blir utbytt. Under denna tid kan dess syreförråd tömmas helt.

SEDIMENTPROCESSER

Anoxi uppstår när förrådet av syre tar slut och mineraliseringen av organiskt material utförs då av anaeroba bakterier vilka använder sulfat (SO_4), en huvudbeståndsdel av havssalt, som oxidationsmedel. Vid anaerob mineralisering av organiskt material som lagrats i sedimentet produceras bland annat svavelväte (H_2S), ammonium (NH_4) och fosfat (PO_4). Hur dessa nedbrytningsprodukter påverkar ovanför liggande bottenvatten beror på huruvida detta är syresatt eller syrefritt. Om bottenvattnet är syresatt diffunderar syre (O_2) in i sedimentet och håller ett skikt närmast bottenvattnet oxiderat, se Figur 1A. I det syresatta gränsskiktet på toppen av sedimentet oxideras ammonium till nitrat (NO_3) och svavelväte till sulfat medan fosfat anrikas och lagras i det syresatta gränsskiktet genom att adsorberas av järnoxider. Kapaciteten att lagra fosfor i det syresatta skiktet ökar om skiktet fördjupas av grävande maskar (*Marenzelleria*) vilka för sin existens kräver att bottenvattnet har tillräckligt hög syrekonzentration. Om bottenvattnet däremot är syrefritt diffunderar nedbrytningsprodukterna svavelväte, ammonium och fosfat från den anaeroba mineraliseringen i sedimentet ut i bottenvattnet där de lagras (Fig. 1B).

Figur 1 Diffusiva flöden (F) mellan bottenvatten och sediment när bottenvattnet är syresatt (A) respektive syrefritt (B). I fall A) adsorberas fosfat (PO_4), som frigörs vid den anaeroba mineraliseringen av organiskt material, av främst järnoxider i det

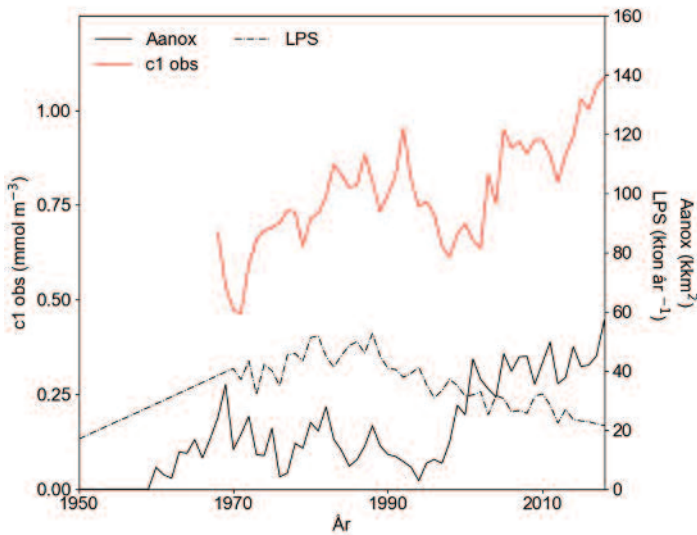
syresatta gränsskiktet på toppen av sedimentet. I detta skikt oxideras ammonium (NH_4) till nitrat (NO_3) som diffunderar ut i bottenvattnet och svavelväte (H_2S) oxideras till sulfat. I fall B) diffunderar utan hinder i sedimentet frigejord fosfat ut i vattnet tillsammans med svavelväte och ammonium.

Om bottenvattnet är syresatt fungerar således det syresatta gränsskiktet som en fälla eller filter vilket kvarhåller fosfor som frigörs vid mineralisering av organiskt material inne i sedimentet. Om syresatt bottenvattnet blir syrefritt reduceras järnet i det tidigare syresatta gränsskiktet. Järnet förlorar därmed sin förmåga att adsorbera fosfat varvid frigjord fosfat från gränsskiktet kan diffundera ut till bottenvattnet. Det har därför stor betydelse för fosfors omsättning i Östersjön huruvida bottenvattnet är syresatt eller ej.

SYREFRIA BOTTNAR OCH SYRESKULD I DJUPVATTNET

Fram till slutet av 1950-talet saknades bottenar som täcktes av syrefritt sulfidiskt vatten i egentliga Östersjön. Därefter fluktuerade arean *Aanox* av syrefria bottenar under flera decennier kring 15 000 km² för att vid slutet av 1990-talet ta ett språng till över 40 000 km² då djupvattnet i både Norra och Västra Gotlandsbassängerna blev permanent syrefritt. Rekordåret 2018 var *Aanox* ca 56 000 km² (Figur 2).

Svavelväte och ammonium som ansamlats i det syrefria djupvattnet utgör en syreskuld. För att oxidera en mol svavelväte och en mol ammonium åtgår vardera två mol syre. Genom medrivning och inblandning av gammalt djupvatten med syreskuld orsakas syreförlust i det inströmmande nya djupvattnet. Ju större syreskulden

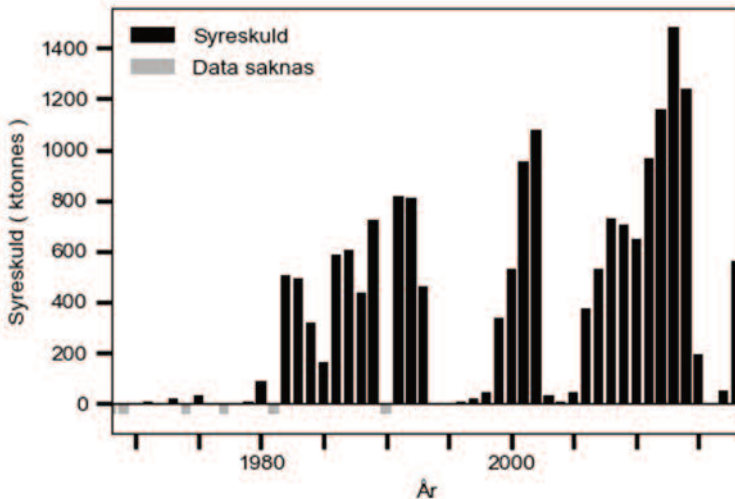
Figur 2 Observerad utveckling i egentliga Östersjön 1950 – 2018 av arean *Aanox* (kilo kvadratkilometer - kkm²) av syrefria bottenar (efter Hansson m.fl., 2019) samt observerad medelkoncentration *c1_obs* av fosfor i yt-skiktet (0–60 m) vintertid 1968 – 2018 (efter Stigebrandt & Andersson, 2020). Före 1968 mättes fosfor bara sporadiskt men mätningar visar att *c1* var ca 0.25 mmol/m³ i mitten av 1950-talet (Stigebrandt, 2018). *LPS* är tillförseln av fosfor från landbaserade källor till egentliga Östersjön (efter Savchuk, 2018). *LPS*-data före 1970 och efter 2014 är extrapolerade (Stigebrandt & Andersson, 2020).

är i det gamla djupvattnet desto större blir syreförlusten i det nya djupvattnet. Syreskulden i Östra Gotlandsbassängen var försumbar fram till 1960-talet men är sedan dess ökande med avbrott för perioder med stora inflöden av nytt djupvatten, som exempelvis 2014–2016, då syreskulden avbetalades genom oxidation, se Figur 3.

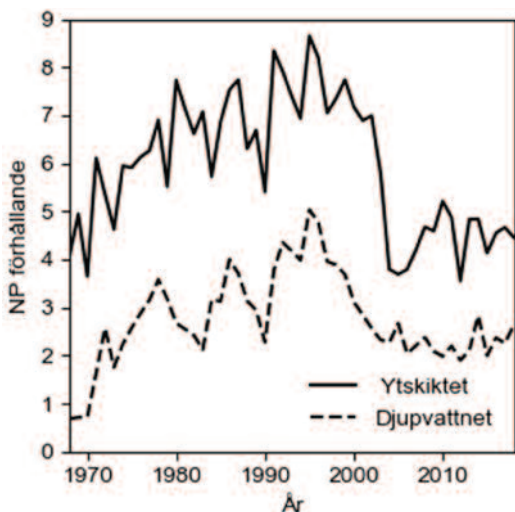
MÖJLIGHETER ATT REDUCERA ÖVERGÖDNINGEN – BEGRÄNSANDE NÄRINGSÄMNE

Kväve (N) och fosfor (P) ingår i proportionerna 16:1 (mol-förhållande) i alger som bildas i havet. Om det i ytvattnet uppstår en brist på något av näringsämnena fosfor (fosfat) och kväve (främst nitrat) begränsas den biologiska produktionen av bristen. Sedan åtminstone 1950-talet anses allmänt fosfor vara det begränsande näringsämnet i sötvatten. Den biologiska produktionen i sjöar och vattendrag kan därför reduceras genom att minska tillförseln av fosfor, exempelvis genom rening av avloppsvatten från hushåll och industri samt genom åtgärder i jordbruket.

Under 1950-talet hade ännu inga effekter av storskalig övergödning rapporterats från Östersjön. Syrefria bottenar saknades. Under 1960-talet ökade både arealen av syrefria bottenar *Aanox* och fosforkoncentrationen *c1* i ytvattnet vintertid (Fig. 2). Fram till ett stycke in på 1980-talet var den allmänna meningen att Östersjöns biologiska produktion, precis som produktionen i sötvatten, begränsas av mängden fosfor i ytvattnet.

Figur 3 Syreskulden i Östra Gotlandsbassängen 1960 – 2018. Syreskulden är den mängd syre som skulle behövas för att oxidera allt svavelväte och ammonium i det syrefria djupvattnet. Syreskulden reduceras under perioder med stora inflöden av nytt djupvatten (efter Stigebrandt & Andersson, 2020).

Figur 4 NP kvotens utveckling i ytvattnet (0–60 m) och djupvattnet vintertid (december-februari) i egentliga Östersjö. NP-förhållanden = $(\text{NO}_3 + \text{NH}_4)/\text{PO}_4$. (Efter Stigebrandt & Andersson 2020)

KVÄVETS UPPGÅNG OCH FALL SOM BEGRÄNSANDE NÄRINGSÄMNE I EGENTLIGA ÖSTERSJÖN

I en vetenskaplig artikel framför Ryther & Dunstan (1971) hypotesen att den biologiska växtproduktionen i marina vatten kontrolleras av vattnets innehåll av kvävenäringsämnen. Hypotesen styrks av resultat från så kallade bag-försök där växtproduktionen i slutna volymer med havsvatten mäts efter tillsättning av kvävegödning (N) och fosfat (P) var för sig. Artikeln fick så småningom en avgörande betydelse för synen på Östersjöns övergödning. Bag-försök visade att tillsats av N, men inte tillsats av P, gav ökad produktion i Östersjövattnet. Från mitten av 1980-talet ansåg tongivande Östersjöforskare att kväve begränsar den biologiska växtproduktionen i Östersjön och dess kustvatten. Detta ledde till att svenska myndigheter införde krav på reduktion av kväveutsläpp från reningsverk, jordbruk och förbränningsprocesser (även biltrafik). Att stora utsläpp av kväve orsakar övergödning blev allmänt känt i Sverige genom undervisning ända ner till lågstadiet och genom stor uppmärksamhet i media vilken kan sägas kulminera i det avsnitt av den svenska TV-såpan "Rederiet" där skeppsredare Reidar Dalén får miljöpris för att ha installerat kväverening på sitt fartyg Freja. Det kan vara intressant att påpeka att 100 år tidigare ansågs bristande tillgång till kvävegödsel för jordbruket vara det största problemet för livsmedelsförsörjningen av en växande befolkning på jorden vilket ledde till utveckling av industriella metoder att producera kvävegödsel från luftens kvävgas.

Alla forskare var dock inte övertygade om att tillväxtförsök i slutna volymer är representativa för den årliga biologiska produktionen och att en minskad tillförsel av kvävenäringsämnen reducerar den årliga biologiska produktionen i Östersjön.

Skälet till misstron är att omfattande blomningar av cyanobakterier uppträder sommartid trots att kvävegödseln i ytvattnet långt innan dess förbrukats vid vårblomningen. NP kvoten i ytvattnet före vårblomningen har sedan 1968 varierat mellan 8 och 4 (Figur 4) vilket innebär att 50 till 75 % av fosfaten återstår i ytvattnet efter vårblomningen. Fosfaten kan användas av cyanobakterier vilka kan syntetisera elementärt kväve (N_2) löst i vattnet och därför inte är begränsade av tillgång till kvävenäringsämnen i vattnet. Cyanobakterierna gödslar Östersjön med kväve varje sommar genom att tillföra en stor mängd kväverikt organiskt material och detta upphäver effekten av kväverening av avloppsvatten. Kväverening av avloppsvatten medför en marginellt minskad vårblomning och ett motsvarande marginellt ökat fosforöverskott efter vårblomningen och därför ökad produktion av cyanobakterier.

Oenigheten om huruvida kväve begränsar den årliga produktionen i Östersjön ledde till en mångårig och tidvis hätsk debatt där meningsmotståndare anklagades för att deras öppet visade tvivel om nyttan av kväverening orsakade osäkerhet hos beslutsfattare och därmed försening av fortsatt minskning av kväveutsläpp och Östersjöns förmodade återhämtning från övergödningen. För att slita tvisten tillsatte Naturvårdsverket en vetenskaplig kommission vilken kom fram till att det är fosfor som begränsar den biologiska produktionen i Östersjön (Boesch med flera 2006). Kommissionens slutsats var uppenbarligen oväntad och svår att acceptera och en svidande prestigeförlust för Naturvårdsverket som satsat på kväve som begränsande näringsämne i Östersjön. Detta framgår av en rapport där det förklaras att Naturvårdsverket tagit till sig förslaget att fosfortillförseln till Östersjön bör minskas men att man fortfarande anser det viktigt att minska kvävetillförseln till Östersjön, dock inte så att blomningar av cyanobakterier ökar lokalt pga. kvävebrist orsakad av utsläpp (Liljelund, 2006).

Naturlig kvävereduktion (främst genom denitrifikation) i egentliga Östersjön är av storleksordningen 1 000 000 ton/år medan kvävereduktionen i svenska reningsverk med avlopp till egentliga Östersjön är knappt 10 000 ton/år, dvs ungefär en procent av den naturliga kvävereduktionen i Östersjön. Härav följer att den svenska kvävereningen har en ytterst liten effekt i egentliga Östersjön. Utifrån perspektivet "förväntad effekt på Östersjön" är det obegripligt att man under senare år har utökat kvävereningen genom mycket kostsam ombyggnad av svenska reningsverk.

ÅTER TILL FOSFOR SOM BEGRÄNSANDE NÄRINGSÄMNE

Den pågående effektiviseringen av kvävereningen i svenska reningsverk måste tolkas som att svenska myndigheter fortfarande anser att kväve är ett begränsande näringsämne i Östersjön. Men bland Östersjöforskare verkar det nu trots allt råda en bred enighet om att fosfor är det begränsande näringsämnet för Östersjöns biologiska produktion och att fosforinnehållet i ytvattnet därför måste reduceras för

att reducera övergödningen. Totala fosfortillförseln *TPS* till egentliga Östersjöns vattenmassa kan uppdelas i tre komponenter; landbaserad tillförsel *LPS*; tillförsel från Kattegatt (oceanen) *OPS*; intern tillförsel *IPS*. Över långa tidskalor kan *OPS* betraktas som approximativt konstant $\approx 10\,000$ ton/år (Stigebrandt & Andersson, 2020). *LPS* kulminerade under 1980-talet men har nu halverats och är ca 23 000 ton/år vilket är samma nivå som under mitten av 1950-talet (Fig. 2). Summan av de externa fosforkällorna, dvs. *LPS* + *OPS*, är nu, liksom under mitten av 1950-talet, således drygt 30 000 ton/år.

Tongivande Östersjöforskare anser att ytterligare reduktion av den landbaserade källan *LPS* är enda möjligheten att åstadkomma en minskning av Östersjöns övergödning. Erfarenheten visar emellertid att denna strategi inte varit särskild framgångsrik eftersom koncentrationen *cI* av fosfor i Östersjöns ytvatten under vintern nu är klart högre än under 1980-talet trots att *LPS* har halverats sedan dess (Fig. 2). Detta visar att det finns en ökande intern källa *IPS* vilken mer än väl har kompenserat för den genomförda reduktionen av den landbaserade källan *LPS*. Vidare kan man konstatera att *cI* nu är ungefär fyra gånger högre än under 1950-talet trots att *LPS* nu har samma storlek som då. Denna skenande ökning av *cI* kan förklaras av en intern källa *IPS*. Om man förstår hur den interna källan *IPS* fungerar rent mekanistiskt kan man utveckla metoder att stoppa den.

Utvecklingen av *cI* har skenat, speciellt sedan slutet av 1990-talet (Fig. 2), vilket inte kan förklaras som en enkel respons på förändringen av *LPS*. Det är uppenbart att *cI*, och därmed övergödningen av Östersjön, nu är dominerad av en intern källa *IPS* vilken är klart större än den land-baserade tillförseln *LPS*. Detta innebär att en stor reduktion av *cI*, och därmed övergödningen, kräver en eliminering av den dominerande källan *IPS* vilket skulle kräva havsbaserade metoder. Framförda förslag att eliminera *IPS* har hittills förkastats av tongivande Östersjöforskare vilka anser att förslag att använda havsbaserade metoder tar fokus från och kan minska viljan att genomföra av dem rekommenderade ytterligare minskningar av *LPS*. Denna typ av argumentation mot kritik av rådande åtgärdsparadigm känns igen från tidigare men då gällde det kritik av dåvarande åtgärdsparadigm – att reduktion av kväveutsläpp är den rätta vägen till minskad övergödning av Östersjön.

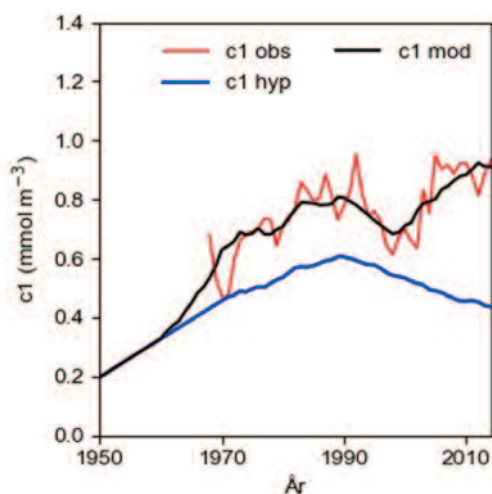
DEN INTERNA FOSFORKÄLLAN *IPS*

Tidigt under 1960-talet upptäcktes att stora mängder fosfor ackumulerades i syrefritt och sulfidiskt djupvatten vilket började uppträda vid slutet av 1950-talet i egentliga Östersjön (Fonselius, 1967). Det observerade förloppet stämmer väl överens med vad man kan förvänta sig från principskissen i Fig. 1 för fosforutbyte mellan sediment och bottenvatten. Av skissen framgår att fosfat som frigörs av nedbrytningsprocesserna i sedimentet stannar kvar i sedimentet om vattnet är syresatt. Som tidigare förklarats är orsaken till detta att fosfat adsorberas till järnoxider i det oxiderade toppskiktet av sedimentet. Om vattnet däremot är syrefritt

förekommer inte järnoxider och därmed saknas filter i sedimentet varför fosfat fritt kan diffundera ut i vattenmassan. Det är därför logiskt att koppla den interna källan *IPS* till syrefria bottenar. Arean *Aanox* av syrefria bottenar var försumbar under 1950-talet och tidigare varför *IPS* också var försumbar. Under de senaste tjugo åren har arean *Aanox* varierat kring 40 000 km² (Fig. 2).

ÖSTERSJÖN PASSERAR EN 'TIPPING-POINT' OCH FÅR EN SKENANDE FOSFORKONCENTRATION *c1*

Den interna källan *IPS* från syrefria bottenar ger positiv feedback till övergödningen vilket enklast kan förklaras på följande sätt: ökad syrefri area *Aanox* => ökat fosforflöde *IPS* från sedimentet till vattnet => ökad *c1* => ökad biologisk produktion => ökad syreförbrukning i djupvattnet => ökad *Aanox* o.s.v. Östersjön passerade en så-kallad brytpunkt eller 'tipping-point' när denna mekanism aktiverades i och med att syrefria bottenar började uppträda vid slutet av 1950-talet. På grund av positiv feedback ger mekanismen en skenande utveckling av *IPS*, och därmed *c1*, vilket efterhand har dränkt effekten av minskade landbaserade utsläpp av fosfor. Detta illustreras av resultat från två modellberäkningar av fosforkoncentrationen *c1* i egentliga Östersjön, en med och en utan intern fosforkälla *IPS* (Figur 5). Beräkningen *c1 hyp* utan intern fosforkälla, dvs. med *IPS*=0, visar att *c1* med viss fördröjning skulle ha följt utvecklingen av *LPS* och att ett maximum skulle ha uppstått ungefär år 1990 varefter *c1* skulle ha minskat för att nu vara nere på samma nivå som under 1960-talet. Denna modellerade utveckling (*c1 hyp*) med *IPS*=0 stämmer emellertid inte alls överens med den observerade utvecklingen (*c1 obs*) under de senaste tjugo åren (Fig. 5).

Figur 5 Resultat från modellsimuleringar för perioden 1950–2014. Helderagen svart linje (*c1 mod*) visar hur *c1* i Östersjön har utvecklats enligt modellen med *IPS*=1.22·*Aanox* (ton/år). Helderagen röd linje (*c1 obs* – från Fig. 2) visar den observerade utvecklingen av *c1*. Helderagen blå linje (*c1 hyp*) visar hur koncentrationen *c1* skulle ha utvecklats utan intern tillförsel, dvs med *IPS*=0 så att enbart den externa fosfortillförseln *LPS* + *OPS* påverkade Östersjön. (Efter Stigebrandt & Andersson, 2020).

Den andra modellberäkningen (*c1 mod*) inkluderar även den interna fosforkällan från syrefria bottenar, vilken beskrivs som $IPS = fs \cdot A_{anox}$ (ton/år) och således är proportionell mot arean A_{anox} av syrefria bottenar. Det specifika fosforflödet fs har bestämts med användning av minsta kvadratmetoden, så att bästa möjliga överensstämmelse uppnås mellan *c1 mod* och *c1 obs*. Detta gav $fs = 1,22$ ton/km²/år. Som framgår av Fig. 5 stämmer denna beräkning (*c1 mod*) väl överens med den observerade utvecklingen (*c1 obs*). Avståndet mellan kurvorna *c1 mod* och *c1 hyp* i Fig. 5 visar effekten av bidraget från den interna fosforkällan IPS från syrefria bottenar. Man kan se att effekten av IPS var betydande redan under perioden 1965–1998 vilket var okänt vid den tiden. Effekten av IPS är nu dominerande. Med A_{anox} varierande runt 40 000 km² sedan år 2000 har IPS under samma tid varierat runt 50 000 ton år⁻¹. Det finns en stor risk för att *c1* ökar ytterligare i framtiden eftersom syresättningen av djupvattnet blir allt sämre på grund av den växande syreskulden i djupvattnet (Fig. 3) vilket förväntas leda till en ökad areal A_{anox} av syrefria bottenar och därmed till en ökad IPS .

REDUKTION AV ÖVERGÖDNINGEN GENOM AVSTÄNGNING AV DEN INTERNA FOSFORKÄLLAN IPS

Insikten att den interna fosforkällan IPS nu är den dominerande fosforkällan för Östersjöns vattenmassa uppenbarar en möjlig lösning att reducera Östersjöns övergödning, nämligen att stänga av den interna fosforkällan IPS . Denna är kopplad till syrefria bottenar vilka avger fosfor när det saknas ett oxiderat toppskikt på sedimentet (Fig. 1). Eftersom det oxiderade toppskiktet med sitt innehåll av järnoxider fungerar som ett filter som håller kvar fosfor i sedimentet måste ett oxiderat gränsskikt etableras på sedimentet för att stänga av IPS . Detta kan åstadkommas genom att hålla bottenvattnet syresatt vilket kan göras med olika havsbaserade metoder. Syresättning kan åstadkommas genom att pumpa ner och blanda in kallt och syrerikt så kallat vintervatten i djupvattnet. Vintervatten finns i stor mängd ovanför haloklinen. Detta vatten har en lägre densitet än djupvattnet varför inblandning av vintervatten i djupvattnet leder till att djupvattnets densitet minskar snabbare än annars vilket leder till att inflöden av nytt djupvatten tränger djupare ner än de annars skulle ha gjort vilket innebär att djupvattnets uppehållstid minskar. Denna effekt medverkar till att hålla det djupast liggande djupvattnet syresatt. Med lämpligt pumpflöde kan allt djupvatten i egentliga Östersjön hållas syresatt så att ett oxiderat gränsskikt överallt täcker de djupa sedimenten. Beräkningar visar att om syresättningen pågår under ca 20 år kommer Östersjön att restaureras till ett tillstånd liknande det som rådde under början av 1950-talet varefter syresättningen kan stängas av (Stigebrandt, 2018; Stigebrandt & Andersson, 2020). Detta innebär, förutom väl syresatt djupvatten, bland annat reducerad biologisk produktion pga. lägre *c1*, ökat siktdjup, minskad beväxning av grunda bottenar och mycket reducerad omfattning av blomningar av cyanobakterier.

I en inte alltför avlägsen framtid kan det ha utvecklats en stor marknad för vätgas för lagring av 'grön' energi från sol och vind. Vätgasen framställs genom hydrolys av vatten med syrgas som en "gratis" biprodukt. Om produktionen av vätgas sker vid vindkraftverk på djupt vatten till havs kan syrgasen blandas in i djupvattnet. Genom användning av syrgas kan syresättningens påverkan på skiktningen minimeras. Ringbom med flera (2019) undersökte de legala aspekterna av havsbaserade miljöförbättrande åtgärder och kom fram till att dessa helt beror på balansen mellan risker och fördelar. De ekonomiska fördelarna av en restaurerad Östersjö är enorma enligt Boston Consulting Group (2013) vilket borde stimulera planer på att restaurera Östersjön. Ett första steg mot en restaurering måste vara att utarbeta en grundlig miljökonsekvensbeskrivning (MKB) som kvantifierar risker och fördelar.

De flesta övergödda vatten kan inte restaureras genom tidsbegränsad syresättning av bottenarna. Följande förutsättningar måste vara uppfyllda: 1) den interna belastningen *IPS* från syrefria bottenar måste svara för huvuddelen av fosfortillförseln; 2) syresättningen måste stänga av *IPS*, vilket den gör i Östersjön, men det har visat sig att detta inte är fallet i insjöar som är mycket mer övergödda (dvs har mycket högre fosforkoncentration *cI*) än Östersjön; 3) den landbaserade tillförseln måste kunna reduceras så att den understiger den kritiska belastningen *LPS_t* vilken orsakar syrefritt djupvattnet. Observera att storleken av den kritiska belastningen *LPS_t* bestäms av syretillförseln till djupvattnet. Exempelvis Byfjorden, som har ett syrefritt sulfidiskt djupvattnet, hör inte till den restaurerbara kategorin eftersom villkor 1) och 3) inte är uppfyllda. Fjordens djupvattnet syresattes under åren 2010–2012 vid ett pilotexperiment för att studera effekter av syresättning av djupvattnet (Stigebrandt med flera 2015). Som förväntat hade djupvattnet några år efter experimentet återgått till samma tillstånd som rådde före experimentet.

SAMMANFATTNING

Östersjöns övergödning styrs av fosforkoncentrationen *cI* i ytvattnet vintertid. Denna är nu fyra gånger högre än under 1950-talet trots att den landbaserade tillförseln av fosfor är lika stor. Detta visar att fosforinnehållet i ytvattnet inte kan beskrivas som en enkel linjär funktion av den landbaserade tillförseln. Den observerade skenande utvecklingen av *cI* visar att det numera finns en stor intern fosforkälla. Den interna källan yttrar sig som ett läckage av fosfor, från nedbrytning av organiskt material som ligger lagrat i botten sediment, när sedimentet saknar ett syresatt gränsskikt med järnoxider vilka adsorberar den frigjorda fosfor. Östersjön passerade en brytpunkt ('tipping point') när bottenarna började bli syrefria vid slutet av 1950-talet på grund av alltför stor biologisk produktion i ytskiktet. Den interna källan av fosfor ger en positiv feedback på övergödningen. Den skenande övergödningen är särskilt tydlig från slutet av 1990-talet när arean av syrefria bottenar hade expanderat samtidigt som den landbaserade tillförseln av fosfor hade

minskat kraftigt. År 2018 var den sammanlagda ytan av syrefria bottenar ca 56 000 km² vilket är nytt rekord. Nuvarande strategi för bekämpning av Östersjöns övergödning har misslyckats därför att den inte omfattar åtgärder mot den interna fosforkällan från syrefria bottenar vilken numera är omkring 50 000 ton år⁻¹ och därmed den klart största fosforkällan. Det enda sättet att radikalt minska Östersjöns övergödning är att etablera ett fosforfilter på sedimentytan och på så sätt stänga av den interna fosforkällan. Detta kan göras genom att hålla djupvattnet syresatt så att ett syresatt gränsskikt återskapas och underhålles på toppen av sedimenten.

Referenser

- Boesch, D.F., Hecky, R., O'Melia, C., Schindler, D., Seitzinger, S., 2006. Eutrophication of Swedish Seas. Naturvårdsverket Stockholm, *Rapport 5509*, 67 sid.
- Boston consulting Group, 2013. *Turning adversity into opportunity. A business plan for the Baltic Sea*. Commissioned by WWF, 32 sid.
- Fonselius, S.H., 1967. Hydrography of the Baltic deep basins II. *Fishery Board of Sweden, Series Hydrography, Report No. 20*. 31 sid.
- Hansson, M., Viktorsson, L., Andersson, L., 2019. Oxygen survey in the Baltic Sea 2018 – Extent of anoxia and hypoxia. 1960 – 2018. *SMHI, Report Oceanografi No 65*, 11 sidor + 2 Appendices.
- Liljelund, L.E., 2006. Övergödningen av Sveriges kuster och hav. Naturvårdsverkets ställningstaganden med anledning av en internationell expertutvärdering av kväve/fosfor-problematiken i våra omgivande hav. *Naturvårdsverket, Rapport 5587*, 38 sid.
- Ringbom, H., Bohman, B., Ilvessalo, S., 2019. *Combating eutrophication in the Baltic Sea: Legal aspects of sea-based engineering measures*. Brill Research Perspectives E-Books Online, 96 sidor.
- Ryther J.H, Dunstan W.M., 1971. Nitrogen, phosphorus, and eutrophication in the coastal marine environment. *Science*, 1971 Mar 12;171(3975):1008-13
- Savchuk, O.P., 2018: Large-Scale Nutrient Dynamics in the Baltic Sea, 1970–2016. *Frontiers in Marine Science* 5, March 2018, Article 95.
- Stigebrandt, A., 2018. On the response of the Baltic proper to changes of the total phosphorus supply. *Ambio*, 47: 31-44.
- Stigebrandt A., Andersson, A., 2020. *The eutrophication of the Baltic Sea has been boosted and perpetuated by a major internal phosphorus source*. *Frontiers in Marine Science*, 7:572994.
- Stigebrandt, A., Liljeblad, B., De Brandabere, L. et al. 2015: An experiment with forced oxygenation of the deepwater of the anoxic By Fjord, western Sweden, *Ambio*, 44, 42-54, DOI:10.1007/S 13280-014-0524-9.

STORMAKTSTIDENS LÄRDA GEMENSKAP

SEDAN MITTEN AV 1100-TALET har Finland och Sverige haft nära relationer. Så förblev det sedan under medeltiden och den tidigmoderna epoken då det svenska riket formades till en modern enhetsstat vilken dessutom växte under 1600-talet till en dominerande Östersjömakt.

Under 1700-talet hopades problemen för riket, som förlorade de flesta av de erövrade provinserna. Ryssland fick tillgång till Finska viken och flyttade fram sin västra gräns i olika omgångar; Finlands territorium inskränktes. Icke desto mindre bestod kärnan av det svenska riket och det inkluderade helt naturligt Finland.

Vid freden 1809 ändades denna politiska gemenskap. Det svenska riket klövs i två delar. Den västra riksenheten bestod medan den östra förvandlades till ett storförhertigdöme under den ryske tsaren. I ett längre historiskt perspektiv hade Finland dittills varit en naturlig del av detta svenska rike, men blev nu under ett drygt sekel förenat med Ryssland innan det efter första världskriget blev ett självständigt rike och med mer problematiska förhållanden österut än västerut.

Även om uppbrottet 1809 var smärtsamt och bröt en lång kontinuitet av gemenskap består i de båda moderna och självständiga staterna Sverige och Finland en gemensam kultur och tradition även om i våra dagar de olika språken blivit till problem.

Språkfrågan blev politiskt laddad först på 1800-talet. 1859 disputerade en finsk bondson Paavo Tikkanen i Helsingfors på en statistisk avhandling om demografiska förhållanden i Finland. Det var den första avhandling som skrevs på finska vilket i sig inte var så uppseendeväckande. Dittills hade latinet och inte svenskan dominerat i akademiska sammanhang. Men innehållet i avhandlingen präglades av en romantisk nationalism som skulle få skickensedigra konsekvenser.

Författaren hävdade att en nation alltid konstitueras av ett enda språk. Det kunde inte vara på annat sätt, lika litet som en familj kunde bestå av olika bekännelser eller olika traditioner. Här bejakades ingalunda pluralitet. Kontentan var att det språk som var i minoritet måste upphöra och göra detta frivilligt. Innebörden var således att finlandssvenskarna stod inför ett val: att överge svenska språket för finskan eller att emigrera.¹

Denna nationella fixering vid språket må vara en anledning till att vi numera har svårt att värdera den gemenskap som fordom fanns mellan de båda riksdelarna, men här skall vi i fortsättningen dröja vid de kulturella band som helt obestridligen fanns och frodades under stormaktstiden och som även i någon mån lever kvar. Avslutningsvis lyfter jag fram ett exempel på hur denna kulturella eller lärda gemenskap tog sig uttryck i en enda person.

INSTITUTIONALISERING AV GEMENSKAPEN

Då Tikkanen disputerade skedde detta alltså i Helsingfors som nyligen hade blivit säte för landets enda universitet. En brand hade svårt härjat Åbo på 1820-talet där universitetet dittills hade legat, men det var inte den som var huvudskälet till flykten. Denna hängde nog snarare ihop med tidsandan och var ett uttryck för en av många omfattad önskan att bryta med den gamla ordningen enligt vilken universitetet och kyrkan hade nära band.

Helsingfors var visserligen sedan 1812 huvudstad men hade ännu ingen luthersk domkyrka och därför heller inte någon domprost. Enligt den akademiska ordningen var den förste teologie professorn alltid även domprost. Då universitetet förlades till Helsingfors måste man således bryta med denna sed, vilket fick den dåvarande innehavaren av de båda befattningarna, Jacob Gadolin, att föredra prästämber framför att flytta till Helsingfors och till en i hans ögon avlövad professur.²

Men går vi två hundra år tillbaka hade staden för Finlands första högre läroanstalt varit given, Åbo. Grundandet av Sveriges då tredje universitet var ett direkt resultat av en målmedveten utbildningssatsning som rikets ledning hade inlett under Gustav II Adolfs regeringstid. Den som främst hade hand om denna var riksrådet Johan Skytte och den kom att leda till en utvidgning av akademien i Uppsala varigenom de tidigare konflikterna mellan kyrkan och kungamakten kunde biläggas till i stort sett båda parter tillfredsställelse.

Skytte blev 1629 generalguvernör över Livland och han tog omedelbart initiativ till att det anlades först ett gymnasium i Dorpat och sedan ett universitet där 1632. Skytte hyste förhoppningar att den nya akademien i förlängningen skulle kunna bidra till ett mer beständigt införlivande av provinsen Livland i riket. Här hade han och den gamla riksrådsadeln delade meningar. Skulle Skyttes linje vinna vore det att på allvar införliva de baltiska provinserna med riket men detta skulle ha ett pris. Svensk lag och ordning skulle då även gälla i Livland vilket kunde medföra betydande ekonomiska begränsningar för adelsfamiljer som hade eller hoppades förvärva gods där.³

Sedan Sverige ömsat skinn från en äldre, medeltida politisk struktur präglad av feodalismens ideal och därtill hade fjärfat sig från den europeiska kyrkogemenskapen, togs i början av 1600-talet steg mot vad man brukar kalla en modern statsbyggnad. Sådant tog tid och i svallvågorna av bekännelseskiftet som krävde flera generationer och drevs igenom fullt ut först i slutet av 1500-talet innebar det bland mycket annat att även alla kyrkliga biinstitutioner försvann. Klostren stängdes för gott, skolorna och rikets enda universitet upphörde temporärt att fungera.

Den utmaning som riksledningen stod inför var betydande men redan under 1600-talets första decennier skedde en dramatisk reovering på alla plan. En ny skolordning fastställdes och litet senare grundades flera gymnasier, en skolform som Skytte och andra i hans generation fått personliga erfarenheter av under sina studier i Nordtyskland. Nya tryckerier tillkom och en stabilisering och utbyggnad

genomfördes av universitet i Uppsala vilket genom Skytte och rikskanslern även fick egna konstitutioner 1626.

Någon motsättning mellan rikets olika framträdande personer fanns inte om behovet av utbildning, däremot om inriktningen av denna. Västerås-biskopen Johannes Rudbeckius kritiserade överheten för att försumma utbildning och lärdom; det medförde att lärarnas och studenternas villkor negligierades. Han målade upp en dramatisk scen som ett slags pendang till anti-kens Troja, i biskopens ögon ett symboliskt näste av allehanda laster och laglöshet, och han uppmanade nu sina egna landsmän att göra som Achilles ”om vi vill upprätthålla och beskydda lag, ordning, dygd och goda seder, om vi mera frikostigt än nu vill upprätthålla skolor och akademier, som kan ge oss dugliga och välexercerade krigsmän för denna kamp”.⁴

Men rikets adel kunde nog tänka sig krigsmän i en mer konkret mening. Även om Axel Oxenstierna bemödade sig att få sina ståndsbroder att betrakta civila ämbeten i staten som en lika viktig uppgift för frälset som krigsuppgifter var det svårt att ändra den traditionella synen på rusttjänsten som adelskapets kärna.

I riksrådet konstaterades emellertid att det ingalunda var lätt att göra arbetet inom statsförvaltningen attraktivt, det gällde även för lägre befattningar vilket Per Banér uttryckte då han klagade över att så få fanns ”som *politicam* studera ville, utan trakta alla efter att bli präster. Och endast de till en tid taga *stipendium politicum*, så övergiva de det hastigt och studera *theologiam* förmenades snarare komma till bröd och bli således inga eller få bekväma att bruka uti regementet”.⁵

Man skall inte förledas att tolka yttrandet som en ringaktning från riksrådet mot kyrkans behov. Så var ingalunda fallet. Problemet var däremot att de begåvade studenterna av egen snöd vinning föredrog kyrkans säkrare kaka framför den osäkerhet som rådde inom förvaltningen, där i synnerhet ofrälse hade en riskabel och olönsam karriärväg.

Samtidigt med den statsbyggnadsprocess som hade initierats i början av 1600-talet pågick en geografisk och administrativ utvidgning av hela riket. Därmed aktualiserades en kraftfull utbyggnad av allehanda kontrollorgan; nya hovrätter in-

Svenska riket 1635: orienterat åt öster, flera landskap i söder och väster saknas ännu. Projektet var att skapa Imperium maris Baltici", herraväldet över Östersjön.

rättades och frågan om uppbörd och tullar blev likaledes angelägen och bråds-kande. Behovet av att få alla landsdelar indirekt eller direkt relaterade till riksledningen var uppenbart.

Sedan slutet av 1500-talet var riksledningens förlängda arm i Finland en generalguvernör. Den modellen blev snart normalitet i hela riket. Under 1600-tale gällde det särskilt för nyförvärvade provinser vilket kom att längre fram inkludera Skånelandskapen men även traditionella regioner i riket som Västergötland. Innan de sydliga provinserna i Östersjöområdet införlivats vid mitten av 1600-talet var emellertid tyngdpunkten i riket på norra Östersjön och Bottenhavet.

Det rådde i riket olika meningar om hur undervisningen skulle organiseras. Biskoparna tycks 1630 ha lutat åt uppfattningen att varje landsdel borde ha en egen om än mindre akademi. Det skulle med andra ord utöver universitetet i Uppsala inrättas en sådan i Finland, Götaland samt även i Livland. Men man avsåg alltså inte att de alla skulle vara likvärdiga utan det skulle i de övriga fallen snarare vara fråga om smärre förstärkningar av de nyligen inrättade gymnasierna i Åbo, Linköping och Dorpat. Här framskymtar tanken att utbildningen borde få liknande institutionell utbyggnad som rättsväsendet. Redan 1623 hade Åbo fått en hovrätt och sju år senare ett gymnasium; i Dorpat inrättades en hovrätt samtidigt med gymnasiet.⁶

Skytte ändrade emellertid på dessa planer år 1632, då han fick gymnasiet i Dorpat förvandlat till ett fullständigt och utbyggt universitet, då rikets andra. Detta skulle underbygga Skyttes planer att införliva Livland med riket, men det innebar konkret även att Skytte kunde utveckla sin grundövertygelse att utbildning av alla begåvade kunde och borde komma riket till godo. I det sammanhanget bemötte han i sitt invigningstal av den nya akademien en rådande uppfattning att livländarna skulle vara av naturen trögare och slöare. Att det kunde förefalla så berodde enligt Skytte endast på att de inte hade fått möjlighet att studera.⁷

Men det fanns andra omständigheter som talade för att Sverige borde grunda fler universitet. En sådan var teologiskt och i viss mån strategiskt betingad. I en tid då bekännelsen inte bara var ett trosdokument utan även hade politisk och samhällsrelig betydelse var det problematiskt att skicka ut unga studenter på peregrination till kontinenten. De kunde vid utländska universitet och gymnasier möta och ta intryck av teologiska villoläror vilket allt kunde få vådliga konsekvenser inte bara för deras egna själar utan för framtida församlingsbors. Vi måste betänka att det då fanns en lag som vid förlust av livet förbjöd alla slag av papistiska kontakter.

Med andra ord fanns det därför goda skäl att minska de ungas resor och istället uppmuntra studier vid närbelägna läroanstalter. Redan 1613 hade Rudbeckius uttryckt oro över resorna och drygt tio år senare ansåg många att besök vid reformerta läroanstalter som Leiden måste jämföras med att besöka katolska.⁸

Men det var ingalunda prästerskapet som ensamt drev denna linje. Axel Oxenstierna tog själv initiativ 1634 till att försöka begränsa besök vid utländska akademier och han ville att även adelsynglingarnas bildningsresor skulle föregås av en period i Uppsala för studier av lämplig art.⁹

Några år senare blev Per Brahe d.y. utsedd till generalguvernör över Finland. Han delade denna uppfattning och yttrade sig i rådet 1645 om de unga studenterna, att de inte borde få studera ”på fremmande academier dee kätterske äre, icke allenast papistiska uthan och calviniske.”¹⁰

Då Brahe tillträdde sitt guvernörskap hade situationen varit densamma och han insåg nog omgående behovet att förstärka undervisningen i Åbo. Under sina första år reste han runt och konstaterade den enorma skillnaden mellan det övre Finland, alltså Karelen och Savolax och det nedre, som i huvudsak inkluderade den långa kustremsan. Där rådde flit och idoghet, i den övre däremot vidskepelse, superi och lättja. Och där fann Brahe även rester av papism. Allt sådan måste naturligtvis enligt honom utrotas och det kunde ske med rätt undervisning i skolorna men framför allt med ökad allmän disciplin. Grevnen var inne på tanken att även låta adelsgodts förläggas i detta övre Finland för att se till att det blev ordning där.

Rudbeckius hade under sin visitationsresa i Estland iakttagit hur viktigt det var att det fanns präster som kunde tala så folk förstod. Inte ens på dödsbädden kunde alltid allmogen få tröst och hugsvalelse. Egentligen fanns samma problem inom hans eget stift där vissa finska nybyggare i Dalarna inte alltid kunde få en själasörjare som talade deras språk.

Vikten av att prästerna förstod och talade församlingsbornas språk var en konsekvens av reformationen. Men insikten att även den världsliga administrationen måste kunna kommunicera med undersåtarna blev tydlig för Brahe under hans inspektionsresor i det övre Finland.

År 1637 gav Ericus Schroderus ut det första latinska lexikonet i Sverige med en lång och omständlig titel men vanligen förkortat till enbart *Lexicon Latino-Scandinavicum*. Som framgår av den fullständiga titeln omfattade det fyra språk, utöver latin och svenska även tyska och *venedicum* eller *fennonicum*, alltså finska. Författaren, som inte bör förväxlas med hans mer kände namne, boktryckaren och översättaren, betraktade språkfrågan som politiskt okomplicerad. Under en längre vistelse i Uleåborg, där han hade besökt den fängslade Johannes Messenius, hade Schroderus lärt sig finska och insett att det faktiskt var ett av hela rikets mer utbredda språk.¹¹

En liknande attityd intog greve Brahe. Han förstod under sina resor i Finland att hela rikets sammanhållning skulle vara betjänt av att man undvek en språklig låsning och begränsning. Men man kan även ana hos honom en ideologisk, nästan götiskt grundad attityd då han förespråkade att unga adelsmän hellre borde lära sig finska än onödiga, välska språk som franska och italienska.

Ur Brahes och högadelns synvinkel dominerades de båda universiteten alltför mycket av den kraftfulle Skytte, vars bestämda åsikter om studiernas innehåll och inriktning synpunkter alltså inte delades av alla. Inom grevens egen landsdel, Finland, fanns en hovrätt och ett gymnasium vilket med sina lärare företrädde en syn på läroinnehållet som låg närmare den uppfattning Rudbeckius omfattade, alltså en mer traditionellt präglad ordning.

Redan 1637 hade Oxenstierna haft funderingar på att flytta universitet i Dorpat till Åbo. Han hade räknat upp flera skäl för att så skulle ske, varav ett var stadens militärt utsatta läge, men också argument mot en sådan flytt. Han ville höra biskoparnas uppfattning om frågan men uppenbarligen fanns där ingen entusiasm för att vidare ventileras ämnet; däremot tillstyrktes en utbyggnad av skolväsendet i riket. Men man kunde dock tänka sig att Dorpatakademien kunde flyttas till Reval om läget så krävde det. Däremot ville man ha nya akademier i Åbo och Linköping.¹²

Redan hösten året därpå lämnade Per Brahe ett förslag till rådet om inrättandet av ett universitet i Åbo, vilket diskuterades och det förordades att ett sådant skulle inrättas. Motiveringen var det finska folkets behov av ordentlig förkunelse. Det vore med andra ord angeläget att fler finskspråkiga finge gedigen utbildning.

Rudbeckius hade kraftfullt varnat för att låta svenska studenter förledas av undervisningen vid främmande akademier och konstaterat att i ”de jesuitiska läroinrättningarna lär de sig skryt och inställsamhet i stället för fromhet, i stället för visdom lär de sig list, och i sitt uppträdande styr de ut med allehanda åthävor. Hos kalvinister lär de sig sky religionen istället för att älska den. I stället för att lära sig vörda det gudomliga och den heliga skrift tillskansar de sig det djupaste förakt för denna.”¹³

Rådet kunde inte sväva i ovisshet om att de hade stöd hos prästerskapet att inrätta en ny akademi. Denna kunde visserligen inte antas omedelbart leva upp till samma nivå som akademien i Uppsala hade, men i rådet framhölls att de få professorer som kunde tillsättas ändå skulle ha samma lönenivå som rådde där. Först på våren följande år beslöts formellt att offentliggöra grundandet av läroanstalten i Åbo.¹⁴

WEXIONIUS GYLDENSTOLPE

Den högtidliga invigningen av Åbos universitet skedde den 15 juli 1640. Bland dem som deltog i processionen var den filosofiska fakultetens dekanus, Michael Wexionius, som kom från en prästsläkt i Växjö stift. Han gjorde en god karriär och blev till slut adlad. Normalt kunde en begåvad prästson i bästa fall hamna i ett fett pastorat eller möjligen i sällsynta fall på en biskopsstol efter en akademisk karriär. Inom prästeståndet blev man normalt inte adlad.

Michaels rötter fanns i Ångermanland. Han var släkt med den inflytelserike biskopen i Växjö, Petrus Jonae Angermannus, som såg till att hans frände, hospitalpredikanten Olof Olai Angermannus tog sig en lämplig prästdotter till maka; i februari 1609 nedkom hon med Michael.

Sin förste elementära skolning fick Michael Wexionius av sin mamma. Därefter följde trivialskolan och inte minst många års latinstudier innan han 1626 skrevs in i Uppsala. Fem år senare disputerade han för graden över en dissertation med den tämligen intetsägande titeln *Positiones philosophicae* (filosofiska uppfattningar) under grekprofessorn Joh. Stalenus. Året därpå 23 år gammal promoverades han.

Som mecenat hade han först Carl Carlsson Gyllenhielm, som han senare fick följa med till Tyskland; i Frankfurt fick han på så sätt träffa Axel Oxenstierna. Hans lycka var därmed gjord och han fick medel och möjlighet att under några år studera i Holland och även vid några tyska universitet. Först efter fyra år var han nödd att återvända hem. Han gifte sig därefter med en prästdotter och blev rektor för skolan i Växjö. Så långt var allt som man kunde förvänta sig och en god prästerlig karriär låg i vågskålen.

Skall vi tro honom var det heller inte med entusiasm han mottog kallelsen till professuren i politik och historia i Åbo. Kanske var det inte den karriärväg han hade hoppats på men det väsentliga var att kallelsen var en bekräftelse på att överheten hade sina välvilliga ögon på honom.¹⁵

Michael Wexionius var en av totalt 11 professorer vid det nyöppnade universitetet, varav flera hade varit lektorer tidigare vid gymnasiet. Han blev en anmärkningsvärt flitig och energisk lärare och presiderade under sina knappa 20 år på lärostolen för mer än 130 dissertationer, varav påfallande många ägnades åt civilrättsliga frågor.

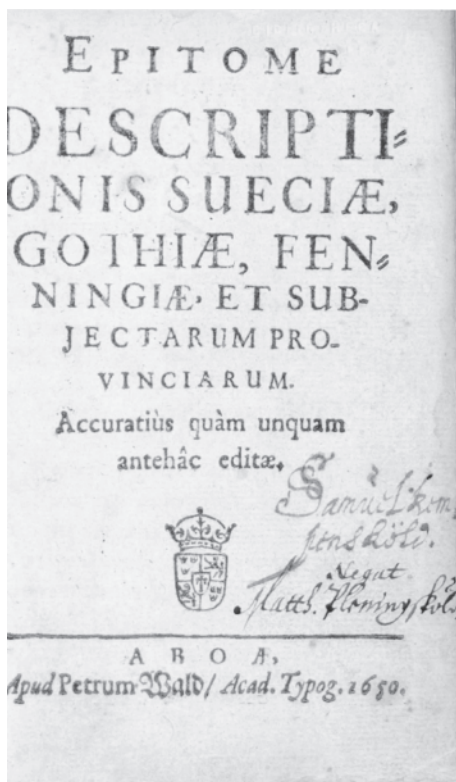
Hans två större tryckta verk var direkta resultat av ett stort antal dissertationer, vilka han själv alltså hade skrivit och låtit olika studenter försvara vid disputationer. Det var inte uppseendeväckande men ändå inte självklart att en professor vid denna tid presiderade för ett så stort antal disputationer vilka han därtill oftast hade författat själv.

De mest betydande av hans egenhändigt skrivna dissertationer blev senare publicerade i två böcker varav *Politica praecepta* trycktes redan 1647 i en första version som tio år senare följdes av en andra reviderad upplaga. I denna dissertationssvit framträdde Wexionius som en talesman för sin nye mecenat, alltså Per Brahe. I stort sett uttrycks nämligen politiska råd som överensstämde med åsikter Brahe hade företrätt i rådet. Det innebar ett försvar för ett slags blandad författning eller moderat kungamakts och med stort inflytande för högaristokratin; det var med andra ord i stort sett även i linje med 1634 års regeringsformen.¹⁶

Stödet från Brahe var väsentligt och Wexionius blev som belöning för sina många tjänster och förtjänster adlad 1650 och valde som släktnamn Gyldenstolpe. Han blev därmed den ende adlade professorn i hela riket.

Hans andra stora verk utkom samma år som han adlades, *Epitome descriptionis Sueciae, Gothiae, Fenningsiae et subjectarum provinciarum* (Sammanfattande beskrivning över Svearnas, Götarnas och Finnarnas rike samt alla de underlydande provinserna) och hade likaledes först ventilerats vid olika disputationer. Det var den första, geografiska och etnologiska presentationen av hela riket.¹⁷

Redan i andra boken eller kapitlet kommer han in på rikets långa historia och där märker man att de götiska idéerna ännu var aktuella. Inledningsvis konstaterar han att ju äldre ett rikes historia är desto mindre vet man om dess grundare. Så var det också med Sverige och författaren betonar som något obestridligt, att rikets olika och ursprungliga delar, alltså sveo-gothernas och finnarnas landsdelar, endast

I *Epitome descriptionis Sueciae, Gothiae, Fenningiae et subjectarum provinciarum*, av Michael Olai Wexionius, 1650. (samma år adlad Gyldenstolpe) presenteras för första gången hela riket geografiskt och etnografiskt.

Även esterna anser han omtalas hos Tacitus i kap. 43 där denne talar om de vilda och skräckinjagande Harri. Men beträffande finnarnas historia medger Gyldenstolpe ändå att det rådde oklarheter. Han är inte riktigt säker på om dessa inte rentav skulle kunna ha Sem som stamfader, eftersom deras språk var så olikt vad man i Europa i övrigt talade. Men han medger ändå efter viss tvekan att de troligen stammade ytterst från Jafet om än från någon annan av dennes många söner eller sonsöner än de övriga europeiska folken.

Avslutningsvis i denna andra bok räknar författaren upp en rad omständigheter som kan förklara de tre folkens långa och speciella historia: Till dessa hör främst den gudomliga försynen, men också ett gynnsamt läge med en hälsosam luft samt en hög fertilitet som förhindrat invandring. Dessutom framhåller han att det varit lyckosamt för finnarna att ha fått svearna som närmaste grannar i väst ty hade de till nära grannar haft dem som bodde i södra delen av Östersjön, såsom balter och

hade bebotts av dem själva och därför aldrig utsatts för något tillflöde av invandrande folkslag.

Wexionius Gyldenstolpe hävdar vidare att svearna och götarna haft sammanlagt 140 kungar. Han hänvisar här i första hand till inhemska källor, vilka han överlag anser vara mer tillförlitliga, såsom Johannes Messenius, bröderna Magnus, Johan Skytte och Johannes Loccenius men han anför även några utländska källor. Dylika källhänvisningar var viktiga för renässanshumanisternas historieskrivare men därtill använder han annat, icke traditionellt källmaterial som runstenar. Till slut tillgriper han även ett slags teoretisk argumentation för göra i sina egna ögon antaganden fullständigt obestridda.

På liknande sätt gör han då han kommer till den finska befolkningen där han hänvisar till Tacitus omdöme i *Germania* att "obekymrade i sitt förhållande till både människor och gudar ha de nått det svåraste av ideal: de känna icke ens behov av att önska sig något."¹⁸

preussare, hade det blivit problem. Svearna hade enligt Gyldenstolpe låtit dem leva i fred och utvecklas på motsvarande sätt. Finnarna hade blivit synnerligen ihärdiga och istället för lättja föredrog de hårt arbete och plikt.

Här är inte plats att fördjupa oss vidare i denna innehållsrika översikt över det svenska Östersjöriket. Här finns en påtaglig stolthet över dess historia; Gyldenstolpe anser det svenska språket vara det språk som bäst har bevarat det ursprungliga gotiska språket, mycket på grund av att den klassiska kulturen aldrig hade nått hit upp. I sin ambition att i alla avseenden betrakta hela riket som ett sammanhållet värde med en lång historia och med så gemensam kultur som möjligt, lade han sig vinn om att framställa även den finska urbefolkningen och det finska språket som civiliserat.

Det var inte bara i *Epitome* Gyldenstolpe beskrev det samtida rikets kärna som förenat av natur, kultur och historia, utan även i sin egen gärning kom han att åskådliggöra detta. Med sina ångermanländska rötter och sin barndom i Småland förblev han Åbo trogen och dog där 1670. Han fick tolv barn varav tre dog tidigt men av de övriga nio var tre döttrar; en gifte sig med Enevald Svenonius som dog innan han blivit vigd till biskop i Växjö. De övriga blev även de gifta med tämligen välbeställda män. Av sönerna ligger en begravd i Riga och den mest framgångsrike av sönerna Nils gjorde i Sverige en god karriär och blev kanslipresident och slutligen greve.

Wexionius Gyldenstolpe var en flitig brevskrivare och kommunicerade med både sina klienter och sina *patroni* i lärda och välformulerade brev liksom med sina söner, inte minst med Nils vars karriär i Stockholm blev en viktig angelägenhet även för fadern. Breven visar med tydlighet hur fadern först får agera som rådgivare, kontaktperson och pådrivare i sonens karriärsteg men i de sista breven från tiden runt 1660 och senare framträder mer en klagande fader som nu istället tvingas be sonen om tjänster och stöd.

Själv *patronus* för många var han ändå medveten om sin klientroll till sådana som stod över honom i börd och inflytande. Främst av dessa var Brahe och då denne förlorade inflytande efter Karl X Gustafs död 1660 innebar det motsvarande inskränkningar i hans klienters villkor vilket naturligtvis drabbade även Gyldenstolpe.¹⁹

Man kan säga att hela den nyadlade familjen Gyldenstolpe väl beskriver den gemenskap som de olika riksdelarna utgjorde. Trots att resandet var mödosamt och tidskrävande hindrade det inte att familjen verkade i olika delar och höll kontakt via brev. Riket hölls samman med ett nätverk av administratörer på olika nivåer och ideologiskt bars det upp av en gemensam kyrka men också av en gemensam historia och kanske även som *Epitome* visar, med gemensamma historiska myter.²⁰

Drygt hundra år senare föll riket sönder och Finland blev ett storfurstedöme under tsaren. De språkliga uttryck den finska nationalismen tog sig under 1800-talet hade varit otänkbara för Gyldenstolpe och hans samtida.

Noter

1. Villstrand, Nils Erik, *Finska och svenska språken som mun, hjärna och hjärta* s. 57ff i: Stiftelsen Riksbankens Jubileumsfond, Årsberättelse 2003.
2. Klinge, Matti m.fl., *Helsingfors universitet 1640–1990. Bd. I Kungliga akademien i Åbo 1640–1808* (Helsingfors: Otava, 1988) s. 76.
3. Sellberg, Erland, art. Johan Skytte, Svenskt biografiskt lexikon band 32 s. 511 (2005).
4. Citatet hämtat från Klinge m.fl., s. 58.
5. Palmstierna, Carl-Fredrik, *Utrikesförvaltningens historia 1611–1648* (Stockholm 1935) s. 53.
6. Klinge m.fl., s. 45ff.
7. Sandblad, Henrik, ”Om Dorpats universitet under dess äldsta skede 1632–1656” i: *Lychnos 1975–1976*, s. 213ff samt Vasar, Juhar, *Quellen zur Geschichte der Universität Tartu (Dorpat)* (1932) nr. 11, s. 21f.
8. Hall, B. Rud., *Johannes Rudbeckii akademiska högtidstal* (Årsböcker i svensk undervisningshistoria 1922, vol.5) s144f. samt Göransson, Sven, *De svenska studieresorna och den religiösa kontrollen från reformationstiden till frihetstiden* (Uppsala 1951) s. 25.
9. Göransson, op.cit. s. 36ff
10. Svenska riksrådets protokoll, Stockholm 1878-1909, vol. VII s. 105.
11. Schroderus, Ericus, *Lexicon Latino-Scondicum quo quatuor celebriores totius Europæ lingue atq; idiomata orbis, scilicet latinum, suecicum, germanicum & venedicum seu finnicum, parvulis musarum alumnis methodice inculcantur ...* (Holmiae 1636).
12. Svenska riksrådets protokoll, vol. VII s. 65f. Klinge m.fl. s. 62. Biskoparna kunde däremot tänka sig att de nyinrättade akademierna fick en mer provinsial karaktär med lägre löner.
13. Klinge m.fl., s. 64.
14. Svenska riksrådets protokoll, vol. VII 1638, s. 324 samt 1639, s. 478.
15. Wijkmark, Christina, *De nyvålborna. En berättelse om Gyldenstolpe och Ehbrensteen* (Stockholm: Atlantis 2010) som skildrar främst Wexionius Gyldenstolpes liv utifrån dennes talrika brev. Levnadsteckningen är därför inte alltid tillförlitlig i detaljerna. Om kallelsen och flytten till Åbo, se s. 27ff.
16. Runeby, Nils, *Monarchia mixta. Maktfördelningsdebatt I Sverige under den tidigare stormaktstiden* (Stockholm: Svenska Bokförlaget 1962) s. 392ff.
17. Verket är under utgivning i en vetenskaplig edition av Lisa Heine som ett avhandlingsprojekt i latin vid ett projekt på Södertörns högskola. Jag har haft möjlighet att studera och dra nytta av vissa utkast till den färdiga avhandlingen.
18. Tacitus, *Germania* (i översättning av Alf Önnersfors (Stockholm: Natur och Kultur 1961) s. 101f.
19. Gyldenstolpe, Michael Olai Wexionius, *Professor Michael Wexionius Gyldenstolpes brev till sonen Nils 1660–1669*; utgåva av latinsk text med översättning av Annika Ström (Stockholm: Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia, 2014).
20. Michael Wexionius Gyldenstolpes söner fortsatte efter fadern att brevlades hålla kontakter. Se Ström, Annika, *En frånvarandes samtal med en frånvarande: bröderna Daniel, Carl och Gustav Gyldenstolpes brev till Nils Gyldenstolpe 1660–1679* (Stockholm, 2017. Utgåva av valda brev på latin, med översättning och inledning av Annika Ström).

VÅGOR AV MIGRATION OCH BYAR AV FLYTTARE – FINSKAN I SVERIGE GENOM TID OCH RUM

BAKGRUND¹

Östersjön har under lång tid utgjort den sammanbindande länken för återkommande rörelser och flyttningar av idéer, folk och varor mellan Finland och Sverige. Beträffande folkförflyttningar har det i främsta rummet handlat om migration från Finland till Sverige, även om exempel på det motsatta också funnits, historiskt och i nutid. I dessa flyttningar och rörelser har Stockholm kommit att vara ett av de centrala målen. Oavsett ändrade gränsdragningar i relation främst till Ryssland, Danmark, Polen och Hansan²/Tyskland/Preussen band Östersjön, med Stockholm på västra sidan och Åbo på den östra, samman landet fram till 1809. Det har också inneburit att stora delar av det svenska riket hamnade i periferin utanför axeln Stockholm – Åbo, speciellt bygder som inte låg kustnära vid Östersjön.³ Finland i olika skepnader var en avlägsen men likvärdig del av Sverige från ca 1360. Svenska regenter och prinsar hade titeln Storfurste/Storfurstinna av Finland från 1581 till 1805.⁴ Titeln övertogs av den ryske tsaren 1809, när Sverige tvingades avträda Finland till Ryssland. Men även efter 1809 har Stockholm utgjort ett centralt mål för kontakterna mellan Sverige och Finland.

Stockholm blev efter det att staden fått stadsprivilegier 1436 och särskilt sedan staden mer formellt blivit huvudstad 1634, då kungahuset, regeringen, riksdagen och centralförvaltningen alla samlades i staden, fokus för politiska beslut, militära aktioner, handel, kulturaktiviteter och så småningom industrietableringar. Stockholm blev därmed också finnarnas huvudstad. Till viss del sammanföll den växande rollen för Stockholm tidsmässigt med försvagandet av Hansan. Hansan lämnade dock ekonomiskt, kulturellt och språkligt långvariga spår efter sig, samtidigt som både bofasthet, lagstiftning, tradition och exogami ledde till att tyskarna assimilerades.⁵ Under perioder av den gemensamma tiden var också den (låg-)tysktalande befolkningen större eller lika stor som den finska bl.a. i Stockholm. Under medeltiden var den i vissa städer, t.ex. Kalmar, större än den svenska befolkningen. Tyskarnas högre status ledde också till att svenskar lärde sig tyska, ofta av kulturella och prestigeskäl,⁶ även om det omvända också inträffade, av handelsskäl. Elias Wessén och Bo Andersson antar dock att många var tvåspråkiga under en övergångsperiod och använde en typ av germanskt ”blandspråk”.⁷ Den tyska befolkningen bestod av betydelsefulla borgare och handelsmän i en handfull städer. Detta var i kontrast till de statusmässigt och socialt sett lägre skikten av finnar. Kravet, från Birger Jarls tid under 1200-talets mitt, var dock att tyskarna

skulle anta svensk lag och kallas svenskar.⁸ Detta gällde inte finnar på samma sätt, eftersom de räknades som inhemsk befolkning, inte främmande.

Många av Stockholms intressen var kopplade till det maritima läget och sjöfarten. Stockholms rätt till handel genom det s.k. bottniska handelstvänet mellan 1250-talet och 1765 gav staden monopol på utrikes handel söder om Stockholm och Åbo, och detta bidrog till att staden fick en helt central roll för utrikeshandeln, även sådan som hade sitt ursprung i Finland.⁹ Östersjön blev under 1600-talet till stora delar ett nationellt innanhav (*mare nostrum*), men upphörde definitivt att vara det 1809.¹⁰ Namnet på Östersjön på finska är alltså Itämeri 'Östersjön', vilket är ett översättningslån från svenskan.¹¹ Namnet på finska bekräftar det historiska inflytande Stockholm haft i det gemensamma riket och den viktiga roll Östersjön spelat för hela riket, inklusive Finland.

De ständiga kontakterna, migrationsrörelserna och de förnyade gränsdragningarna mellan de olika länderna i regionen ledde också till att Stockholm tidigt blev en mångkulturell och flerspråkig stad, men utan den enspråkighetssyn som kommit att forma språkliga ideologier från 1800-talet.¹² Möjligen har detta bidragit till att den faktiska och omfattande flerspråkigheten som funnits i Sverige och Stockholm genom århundradena, hamnat i skuggan. Inom ramen för denna mångfald görs i artikeln försök att dels i grova drag urskilja finskans position i den del av riket som utgörs av Sverige idag, dels det finska inslaget i Stockholms historia. Även om finskans utveckling i Sverige varit avhängig andra språks, inte minst svenskans position i relation till andra språk, finns det anledning till en särgranskning av finskan, både eftersom det under flera sekel mot slutet av den gemensamma tiden var det näst största språket i riket,¹³ och eftersom det idag utgör det största nationella minoritetsspråket.¹⁴ I historieskrivningen har "det enkla folket" inte fokuserats konsekvent och då finnarna ofta utgjorts just av detta, både i huvudstaden och periferin,¹⁵ har detta lett till att kunskap om språkanvändning och språkvanor bland finnar i historisk tid inte är lättillgänglig.¹⁶ Den sociala snedfördelningen torde ändå förklara varför finskans inflytande på svenskan – förutom i en mängd lokala ortnamn i flera perifera regioner – i Sverige varit begränsad, till skillnad från bl.a. (låg-)tyskans genomgripande språkpåverkan på svenskan,¹⁷ och senare franskans och engelskans synliga effekter.¹⁸

I synen på språkanvändningen för finskans del finns det flera faktorer som skiljer sig från dagens syn på språk och finnar. Man kan konstatera, att det i stort sett saknades en profan språkpolitik före 1800-talet som var inriktad på nationen. Politiska och religiösa hänsyn snarare än nationalism styrde synen på språken.¹⁹ Utanför den religiösa sfären verkar man ha haft en ganska pragmatisk syn vid val av språk, men även då påverkade språkens sociala prestige språkanvändningen. Beträffande finnar är informationen om deras språkbruk knapphändig, eftersom begreppet finne inte var begränsat till finskspråkiga före 1809. Det hindrar inte att språkfrågor dryftades, av praktiska skäl.

ARTIKELNS TEMAN OCH MÅLSÄTTNINGAR

Som en central ingång i kapitlet kan man konstatera, i likhet med Kari Tarkiainen, att finländare alltid varit på väg västerut. Därmed skulle finska alltid ha talats i Sverige.²⁰ Ett syfte här är att ge en översiktlig bild av migrationsrörelser, regional förankring och politiska beslut som varit av vikt för finskan, samt deras långvariga effekter för finskans del i Sverige. Denna översikt utsträcks till viss del till nutid, i fall då finskans moderna position ärvt en del av den historiska ballasten.²¹ Mycket av innehållet vilar på sammanfattningar av historiska översikter och tidigare forskning. En röd tråd i beskrivningen är finnars²² och finskans långvariga närvaro i Sverige.²³

Ett annat syfte är därför att lyfta fram två centrala aspekter av bruket av finska i Sverige: vilka förutsättningar har funnits för att vilja använda språket i olika privata och offentliga sammanhang, dvs. vilken *prestige* har språket haft? Prestigen påverkar också i vilken mån man kan och får använda språket genom formellt stöd, dvs. dess *status*.²⁴ Omvänt är dock olika former av riktat stöd en jordmån för viljan att använda språket. Dessa språkpolitiska dimensioner har i huvudsak studerats i utvecklingen i Finland efter 1809, men kan även utsträckas till nutid, genom studiet av 1800- och 1900-talsbruket av de nuvarande nationella minoritetsspråken meänkieli och sverigefinska på den svenska sidan.

Man kan notera att det återkommande har funnits behov av språkstöttande aktiviteter och regleringar till stöd för finskan, både under den gemensamma tiden och efteråt. De språkstöttande aktiviteterna har ofta varit resultat av aktioner mot eller likgiltighet inför finskans och finsktalandes öde.²⁵ Jakob Judén (Jaakko Juteini) sammanfattade tankar i denna riktning 1827, även om han främst fokuserade på samhällsnivån och den prestigebefriade historien i den finska rikshalvan:

”Det är ett för all nationalité ett mindre fördelaktigt öde, som Finska Nationen varit underkastad ända sedan dess historiska tillvarelse. Innan denna Nation hunnit upphinna någon grad af utbildning var hon redan söndrad och inkräktad af fremmande Makter, dem kändedomen om Finska Nationens egenheter och språk icke intresserat,[...]” I Huovinen 1986a, s. 65.²⁶

Förslag om hur finskans position skulle kunna förbättras har alltså genom århundradena återkommande dykt upp. Generalguvernören från 1637 för Finland, Per Brahe, menade t.ex. under 1600-talets mitt att adeln skulle ha mer nytta av finska än franska och italienska och att både svenskar och tyskar borde lära sig finska:

”Vthan såge wij äfven gerna deth Eders Ärewördigheit brackte tyskar och Swänskar att lära dhet Finska tungomål, som är icke af någon oäfwen elegantia dictionis, dhet som också lende till wåre landskapers heder.”²⁷

Tankar om finskans prestige och status fanns också hos H.G. Porthan kring sekelskiftet 1800 – då kopplade till olika allmänna kulturteorier och psykologiserande.²⁸ Därmed hade språk en potential att uttrycka både värslig och religions-

baserad makt. I en hänvisning till Porthans åsikter om skogsfinnarnas tvång att utöva religion på svenska i Dalarna och Värmland lånar Klinge²⁹ ett citat av honom:³⁰

”Men at aldeles befalla henne inom förelagd tid aflägga sit förra språk, och istället antaga et annat, vore ej allenast et tyranni, utan ock bevis til föga förstånd och eftertanka: det vore at tillika befalla henne omskapa sit tanke-system, sina begrep, deras former, förbindelser, relationer, särskilda lynnen, och schatteringar, det är, at omskapa sin hela själ.”³¹

Detta innebar ett övergivande av nedärvda traditionella synsätt på natur och troende, men också av ett språkligt krav ”uppifrån” på att anpassa sig till svenska som enda språk. Men förlusten av finska kunde också ses som en fördel, enligt Porthan, om det skedde utan tvång, vilket han menade att fallet varit i relationen mellan finska och svenska sedan Gustav Vasas tid. I de skogsfinska fallen kunde ett sådant språkbyte uppnås bl.a. genom att en traditionell endogami kunde förmås att upphöra.³² Enligt Porthan skulle detta exempelvis kunna leda till att oönskade folkliga traditioner, såsom utövandet av trolldom, kunde stävjas.

FINNAR I SVERIGE I ÄLDRE TID OCH AXPLOCK FRÅN FINSKANS NÄRVARO I SVERIGE

Det finns flera återkommande drag i utvecklingen av migrationen mellan Finland och Sverige över tid: finländare har i huvudsak kommit som arbetskraft, flyktingar och soldater eller i syfte att sälja och köpa varor.³³ Under vissa perioder har punktuella och specifika orsaker lett till omfattande förflyttningar av människor från Finland. Då kan det ha handlat om s.k. push-faktorer: svält, nödår, krig, politisk oro, som mer eller mindre ställt frågan om liv eller död på sin spets; att stanna i Finland skulle innebära svåra umbäranden eller död. I Sverige har å andra positiva framtidsutsikter funnits, i form av det som kallas pull-faktorer: utöver mat på bordet eller ren överlevnad även arbete, hopp om bättre ekonomiska förhållanden, regional skattefrihet, möjligheten att odla eller skaffa sig ett hemman, m.m.³⁴ I skuggan av allt detta har dock även viljan att se sig om i världen varit ett återkommande skäl.³⁵ Graden av frivillighet har ändå varierat och vissa flyttorsaker kan mer ses som ett tvång, t.ex. krigstjänstgöring, till vilken även finländare under århundraden tvingades av den svenska kronan.³⁶ Ett återkommande drag i dessa processer tycks ha varit att finnar som flyttat till Sverige för en längre tid med ett fåtal undantag genomgått ett språkbyte från finska till svenska, ofta inom en eller ett par generationer. En av de aspekter som veterligen inte studerats, är i vilken utsträckning faktumet att många finnar, inte minst män, må ha kommit som en del av större migrationsmönster, men också varit rörliga och därför flyttat ett flertal gånger efter arbete där det fanns, inom båda eller mellan rikshalvorna.³⁷

Bland de händelser som ledde till mer bestående finskspråkiga bosättningar kan man se Hertig Karls (1550-1611) beslut om att utverka viss skattefrihet för

savolaxiska bönder under senare delen av 1500-talet, i utbyte mot att de öppnade upp skogslandskapen för odling, byggde nya och befolkade övergivna torp. Detta var också en del av det som kallats den savolaxiska expansionen, dvs. utflyttningar från Norra Tavastland och vissa storsocknar i Savolax såsom Rautalampi, under en intensiv period, ca 1570 och några decennier in på 1600-talet.³⁸ Även om Hertig Karls syften var skatteinriktade och militärstrategiska – det fanns behov av att öka inkomsterna och befolka samt uppodla de stora skogsområdena i mellan-Sverige – ledde processen fram till städernas grundande,³⁹ att jordbruksmark frigjordes och att den svenska närvaron blev påtaglig där den svenska gränsen mötte den dansk-norska. Den kanske mest bestående effekten av detta var att långvariga skogsfinska bosättningar uppstod och existerade under nästan 400 år.⁴⁰ Som mest antas ca 50 000 skogsfinnar, varav många försvenskade och ca hälften finsktalande, ha levat, under 1820-talet. De fanns i Västmanland, Dalarna, Gästrikland, Medelpad, Ångermanland, Jämtland, Åsele lappmark och Värmland, enligt C.A. Gottlund.⁴¹ En enkät han skickade till 33 präster i södra och mellersta Norrland resulterade i 12 svar, som indikerar ett ganska ljumt intresse för frågor om skogsfinnar. En präst från Järvsö svarade:

...”under tidens lopp hafva, genom giftermål med Socknens infödingar, Finska afkomlingarne blifvit både till Språk, dräkt och lefnadsätt alldeles införlifvade med den öfriga Församlingen.”

Det tycks som att språkbytet var långtgående redan då, enligt övriga svar från prästerna, i deras socknar.

Den aktive Hertig Karl, senare Karl IX, försökte 1603 grunda Göteborg, som ett led i att öka kronans intäkter baserade på handel. Till en början var dock holländare, som kallades till staden för att leda uppbyggnaden enligt Amsterdams modell, den tongivande migrantgruppen i Göteborgs nyutveckling. Holländarnas insatser bidrog väsentligt till Göteborgs etablering och holländska blev också under en tid stadens officiella språk.⁴² Staden blev så småningom en rutt för finnar, dvs. såväl skogsfinnars som tornedalingars och övriga finnar, migration till Nya världen, genom Stockholms och Göteborgs hamnar till England, och därifrån vidare, bl.a. till Nya Sverige och Delaware på 1600-talet.⁴³ Även under 1800-talets senare del och de första decennierna av 1900-talet var Göteborg en viktig port ut mot Västerhavet, så småningom med direkt färd mot Nord-Amerika med Sverige Amerika Linjen.⁴⁴ Det är först från 1950-talet som finsk arbetskraftsinflyttning till Göteborg utvecklats till ett av de större och mer bestående finska inslagen i modern finsk migration till Sverige.⁴⁵ Periodvis hade denna en ganska dominant regional förankring i Finland, nämligen i Salla i nordöstra Finland; Göteborg har också kallats ”Sallas största by”.⁴⁶

Sverige förde periodvis krig mot och utmanades militärt av Ryssland under flera sekel. Även Danmark var under lång tid en konstant fiende, men till skillnad från relationen med Ryssland har Sverige och Danmark i modern tid kunnat enas om

en samarbetslinje.⁴⁷ Dessa tre stater har också, trots återkommande modifieringar av gränserna i Östersjöregionen, varit de enda tre bestående staterna sedan 1000-talet. Ur Östersjösynvinkel var krigen med Ryssland av särskild vikt för relationerna mellan den västra och östra rikshalvan, särskilt under 25-åriga kriget 1570–1595, De la Gardieska fälttåget 1609–1610, Ingermanländska kriget 1610–1617, De nordiska krigen 1655–1661, 30-åriga kriget 1630–1648, och under Stora nordiska kriget 1700–1721.⁴⁸ Dessa var faser i militära kraftmätningar initierade av regenter och deras rådgivare, som hade inverkan på liv och död i Finland och bland finnar i svensk krigsmakt. Bland de mest namnkunniga finnarna under Sveriges krig fanns de s.k. hakkapeliterna under 30-åriga kriget,⁴⁹ en beryktad del av den svenska kavalleristyrkan under 1600-talet. Många av de svensk-ryska krigen fördes på finsk mark och ur den finska civilbefolkningens synvinkel torde det ha varit så, att knappt hade en generations krigsvändor avtagit, när nästa generations påbörjades. Det innebär att varken minnen eller det praktiska livet hann återhämta sig helt mellan krigen. Sverige var under en tidsperiod på ca drygt 160 år (1563-1721) i krig i ca 90 år där Ryssland var en ständig motpart. Den nämnda perioden överlappar med det som kallas Stormaktstiden, när Sverige nådde sin mest omfattande geografiska utbredning genom återkommande krigföring. Finska var då också ett accepterat kommandospråk i armén.⁵⁰ Bland de genom historien mest dramatiska skedena i den svensk-finska gemensamma utvecklingen räknas sannolikt de långa krigen som Sverige var inblandat i under slutet av 1500-talet⁵¹ och början av 1700-talet, det 25-åriga kriget och det Stora Nordiska kriget (Stora ofreden), men även delvis under det som kallas Lilla ofreden (1741-43). Finland mer eller mindre avfolkades i flera omgångar, både genom krigens direkta påföljder och genom de efterföljande perioderna av repressioner mot civilbefolkningen, som i sin tur ledde till flykt till Sverige.⁵² Under 1710-talet blev ryssarnas erövrande av Åbo 1713 en avgörande vändpunkt. Såväl hög som låg flydde till Sverige.⁵³ 1715 uppskattades finnarnas flyktingantal till ca 12 000 i Stockholm, i en befolkning på 45 000. Många återvände dock efter fredsslutet 1721. Efter kriget 1741-1743 var det dock i huvudsak tjänstemän, borgare och de högre stånden som flydde till Sverige.

När nio kvinnor brändes på bål 1676 i Stockholm, efter en turbulent period av religiösa och sociala förföljelser, bar olika personer, ofta barn och ungdomar, vittnesbörd mot de anklagade för häxeri. Åtta av kvinnorna brändes på bål men hade i flera fall först blivit avrättade. Eftersom det visade sig att flera av dem blivit falskt anklagade, avrättades även fyra ungdomar för falskt vittnesbörd. Två av de nio kvinnorna var finsktalande, likaså var flera av dem som vittnade mot dem finsktalande. Detsamma gäller för tysktalande, vilket antas ha kunnat påverka deras öde.⁵⁴ Det fanns trots tyskans höga prestige bland de högre stånden och borgarna ändå en avoghet mot dess bruk.⁵⁵

De ståndsriksdagsmöten som arrangerades i Uppsala från 1436 och senare i Stockholm fram till 1865, ledde så småningom också till att representanter för ständerna i Finland kallades till riksmötena.⁵⁶ Representanter för Finland fick del-

taga i kungaval från 1362, men man fick rätt att skicka representanter för de fyra stånden till riksmötet först 1634.⁵⁷ Många av de finländska representanterna hade svenska som sitt språk eller ett av sina språk, och främst bland bönderna/allmogen fanns finskspråkiga. Två faktorer påverkade böndernas möjligheter att fylla en representativ funktion, dels att de var underrepresenterade i olika kommittéer och att de i störst utsträckning hade språkliga svårigheter. Språkfrågans vikt diskuteras därför emellanåt.⁵⁸ Under 1600-talets mitt påpekades att finska bönder i Riksdagen hade svårt med svenskan, vilket man fann olika praktiska lösningar på: man sökte efter finskkunniga skrivare, tvåspråkiga bönder fick hjälptolka, och Finska församlingens präst fick ställa upp som språkhjälp och tolk.⁵⁹ Prästerna skulle sedan 1580-talet i egenskap av förvaltningens förlängda arm läsa upp kungöranden för allmogen på det språk som den förstod, vilket innebar att prästerna också skulle kunna göra det på finska, främst i Finland. Men eftersom en del präster var svenskspråkiga ledde detta till att man inom kyrkan både bland finska och svenska präster kom att se detta som en extra börda. Under 1700-talet klagade en prost sålunda att det vore lämpligt:

”att Landshöfdingarna, Cronofogdarna och de andra små embetsmän ville förfärdiga sina publicationer på finska och ej som härtils på svenska. Presterna skola vid tolkandet vara liksom deras drängar.”⁶⁰

Inom riksdagsarbetet ledde aktionerna för att förbättra tillgången till finska till att man utverkade tolktjänster och översatte texter från svenska till finska fr.o.m. riksdagen 1731.⁶¹ En translator tillsattes 1735 vid Kanslikollegiet i Stockholm. Olika åtgärder hade dock vidtagits för att få påbud och lagar tillgängliga på finska, redan från tiden för översättningar av Kristoffers landslag 1580. Likaså skulle prästerna efter reformationen vända sig till allmogen på ett språk de förstod. Translatorstjänsten tillsammans med översättningarna av lagar och påbud var de första tecknen på praktiskt inriktade offentliga språkpolitiska åtgärder utanför den religiösa sfären, för finskan i Sverige. Till den religiösa kategorin kan man räkna tryckningen av Mikael Agricolas Nya testamente på finska 1548 i Stockholm på Amund Laurentssons tryckeri.⁶² Stödet till tryckningen av Nya Testamentet och ett stort antal texter i Stockholm hade mer direkta religionspolitiska maktmotiv, även det resultat av reformationen. Den gemensamma geografiska utgångspunkten för ledamöter från Finland i ständsriksdagen ledde ibland till gemensamma intressen, där man också hade att ta hänsyn till språkfrågan i praktiken. En sådan aktion ägde rum efter Stora ofreden, då man antog ett gemensamt uttalande om det finska folkets lidande i svenska krig.⁶³ De högre stånden var bättre representerade än allmogen, men tillsammans kunde de ändå ses som en viktig del av ständsriksdagen: 1772 fanns det vid en överläggning med Finska församlingen (grundad 1533) 22 adliga, 4 präster, 11 borgare och 14 bönder från Finland.⁶⁴

Olika migrationsrörelser har skapat tillfälliga finskspråkiga gemenskaper utanför Stockholm på den svenska sidan. Flyktvågorna under Stora ofreden hade t.ex.

som mål inte bara Stockholm, utan nådde stora delar av de kustnära bygderna från Västerbotten i norr till Småland i söder, t.o.m. Göteborg i några fall.⁶⁵ Svenskspråkiga migranter från Finland har stadigt varit en del av sådana flyttnings- och flyktingrörelser. Detta gällde också vid grundandet av örlogsbasen i Karlskrona mot slutet av 1600-talet,⁶⁶ och vid annan krigstjänstgöring i den svenska armén och flottan. Genom grundandet av örlogsbasen i Karlskrona som ett skydd mot Danmark blev behovet av båtsmän och timmermän samt annan arbetskraft stort.⁶⁷ En del av dessa behov kunde täckas genom kronans särskilda kontrakt med bl.a. Kronoby och Pedersöre socknar i Österbotten, som delvis ersatte rote-systemet genom årliga, extra leveranser av båtsmän och timmermän till upprätthållandet av örlogsbasen. Än idag kan en del av bostäderna skådas som byggdes i början på 1700-talet på Björkholmen i Karlskrona. Förfarandet med leverans av båtsmän fortsatte under hela 1700-talet och upptagningsområdet omfattade även andra kustbygder i Finland, i viss utsträckning också Finlands inland. Blekinges befolkning kom att till ca 10 % bestå av arbetskraft som importerats från Finland eller kustområdena i Norrland.⁶⁸ Bosättningsområden med finsk bakgrund kom därför att skapas i trakten kring Karlskrona och Karlshamn i Blekinge och söder om Kalmar i Småland. Till exempel antas det att det 1681 fanns 1255 finska båtsmän i regionen. Om man räknar in hustrur och barn, stiger antalet till flera tusen.⁶⁹ Deras språkliga uppoffringar och fortsatta öden är ännu relativt dåligt utforskade.

Gustav III:s (1746-1792) mångsidiga intressen under de sista decennierna av 1700-talet för kultur och kulturinstitutioner med europeisk touch ledde till grundandet av flera bestående institutioner i Stockholm, såsom Kungliga Dramatiska Teatern, Operan och Svenska Akademien, men också till en vurm för det franska och stärkandet av språket i de högre stånden. En tanke med Svenska Akademien var att svenskspråkiga från Finland skulle utgöra en del av ledamöterna, vilket synsätt övergavs på 1800-talet.⁷⁰ Gustav III:s emellanåt ifrågasatta omdöme gällande militära projekt och politiska ambitioner för att stärka kungamakten präglade tiden för hans regeringstid, vilken avslutades med mordet på honom 1792. Hans intresse för Finland ledde till att finländska officerare var involverade i de i krig som fördes mot Ryssland. Men de var också inblandade i mordet på konungen. Hans krig med Ryssland (Finska kriget 1789-1790), ett i raden av krig där svenska kungars vilja att strida med just Ryssland uttrycktes, bäddade också för förlusten av Finland 1809. En samtida kulturpersonlighet, som endast i mindre omfattning kom i åtnjutande av kungens monetära stöd, var Carl Michael Bellman (1740-1795). I egenskap av musiker och gycklare, med omvittnat god skaparförmåga och verbal briljans, var han ett välkommet inslag i Stockholms enklare krogliv, och periodvis engagerad av hovet. Bellman producerade många av sina sånger med inslag från flera språk. I vissa epistlar förekommer såväl tyska, som danska, franska, italienska, ryska, finska och t.o.m. engelska inslag.⁷¹ I Epistel 59 (Til Lo-Katten) finns ett exempel på en forcerad språkblandning, där en strof avslutas så här:

[...] Dolce Vino della Pace. Hej han tycker om Calase. Än en Sup. L'ira di Dio arrivera bentosto a questa città. Regera och besitta! Si på Dansken hur han svänger sig. Ratsch Far lille. Sup eller ska vi banke dig. Bli du bange? J ägte mänds horer! J Rumpevricker! Är der ingen skam i jer? Tör J raabe sådan udi Bormästerens Gade, Fanden selv maa logere paa Raadhuset. Jebiona mat. Hej blås i Trumpeterna. God dam you! How do you do? Machen sie mir kein Schpasen nicht. **Palla vinno ja olta tännä.** Hurra! blås i Trumpeterna.

Den feta markeringen på finska i slutraden betyder ”Brännvin och öl hitåt!” Ett av Bellmans vattenhål var möjligen Finska himmelen, en krog vid Skeppsbron, i dåvarande hamnkontorets vindsvåning, med finsk anknytning.⁷² Finskan var då ett naturligt inslag i den stockholmska gatubilden, främst på Söder och i Gamla stan, inte minst då viss arbetskraft, såsom båtsmän, notfiskare, hamnarbetare, sjö- män, gesäller, timmermän och vindragare, till stor del utgjordes av invandrade finnar som samlades främst på Söder. Det fanns då liksom senare, goda arbetsmöjligheter även för finska kvinnor i Stockholm, eftersom de ofta blev anlitade som pigor, jungfrur och kokerskor i mer burgna familjer.⁷³

På Katarinakyrkans kyrkomark på Söder i Stockholm finns en kollektiv minnessten som rests för att påminna om de tusentals finnar som bodde på Söder under 1600- och 1700-talen och som säger: ”Till minne av tusen finnar här jordade 1600-1800”.⁷⁴ Det är ett av de få konkreta minnesmärkena av hur finnar under lång tid hade varit en del av stadslivet i Stockholm.⁷⁵ Stockholm som hemort för enskilda finnar finns också beskriven fr.a. i äldre och historiska beskrivningar av finnars närvaro i staden.⁷⁶ Det framgår också av den sista statistiska folkräkningen som inkluderade språk,⁷⁷ att finnarna i Stockholm räknades som en av de tre traditionella miljöer där folk av ”finsk stam” talade finska, långt in på 1900-talet. Detta utöver finnbygderna i Tornedalen och Värmland.

Ytterligare orsaker till en kontinuerlig migration från Finland har varit att där det finns praktiska möjligheter att ha kontakt utan ett mellanliggande hav, dvs. i norr, har långvariga släktskapsband skapats, som bidragit till att människor kontinuerligt sökt sig över Torne älv, främst från norra Finland till norra Sverige. Historiskt sett har den tidigaste migrationen från den finska sidan till Norrbotten ändå varit mer vittförgrenad, vilket ortnamn och språkliga substrat vittnar om: deras språkliga och andra rötter återfinns i Tavastland, Savolax, Karelen och Egentliga Finland.⁷⁸ Migrationen över Torne älv har varit kontinuerlig, både före och efter 1809. Förutom att finskan där har förenat norra Sverige och norra Finland, har regionerna också hyst gränsöverskridande regionala kulturer, såväl bland finskspråkiga som samiskspråkiga.⁷⁹ Svenskspråkigas inflytande och inflyttning till Norrbotten ökade i ett relativt sent skede, när gruvnäringen inleddes och järnvägen drogs mellan Luleå och Gällivare och senare vidare till Kiruna, kring sekelskiftet 1900. Även om gruvnäringens och malmbanans tillkomst indirekt orsakat en inbrytning i de regionala samiska respektive tornedalsfinska kulturerna och språkbruken, är det snarast individer, såsom den handlingskraftige Hjalmar Lundbohm, disponent på LKAB (Luossavaara och Kirunavaara Aktiebolag), som påverkat den

samhälleliga, kulturella och historiska utvecklingen.⁸⁰ Just Lundbohm, med sina inflytelserika kontakter med politiker, kulturpersonligheter och vetenskapsföreträdare såsom Hermann Lundborg och dennes rasbiologiska undersökningar, har påverkat både samernas och tornedalingarnas ställning. Även om Lundbohms och andras syn på dessa grupper inte var enbart negativ – det fanns också en viss nyfikenhet – fick ändå grundtankarna om att den svenska kulturen var överlägsen förödande negativa konsekvenser, inte minst för samerna.⁸¹ Gruvnäringen kom under 1900-talet att få stor betydelse för arbetsmarknaden i Norrbotten. Den har utgjort en viktig dragkraft på finsk arbetskraft från främst norra Finland till norra Sverige. Lundbohm fortsatte dock den tradition av socialt och språkligt separerande som hade inletts redan på 1400-talets slut: de svenskspråkiga besatt positioner såsom fogdar, präster och ämbetsmän.⁸²

En paradox i den nordligaste delen av landet är, att där religionen i söder och i Finland periodvis ledde till en språklig anpassning till svenskan, var laestadianismen en språkbevarande faktor i norr. Finska och samiska användes återkommande istället för svenska i bönemöten och texter, och gör så fortfarande, även om svenskan tagit över en del av dessa funktioner.⁸³

Krigsslutet 1808-1809 ledde till en abrupt stympning av det svenska territoriet, då ca en fjärdedel av befolkningen och en tredjedel av landytan fick avträdas, men de direkta konsekvenserna i Sverige blev kanske mindre än befarat och mindre än de omfattande metamorfoser som följde senare. Under en kort övergångstid på tre år kunde finländare välja att bosätta sig i Sverige, eller bli kvar i Finland. I praktiken dröjde det till 1850-talet innan de då ryska medborgarna i storfurstendömet Finland kom att avkrävas identitets- och resehandlingar när man rörde sig mellan länderna. Av de praktiska händelser som hade en direkt och också långvarig påverkan på relationen och migrationen mellan Finland och Sverige var flytten av huvudstaden 1812 från Åbo till Helsingfors och Åbo brand 1827 kritiska, särskilt efter det att universitetet flyttades till Helsingfors 1828. Den ryska tsarmaktens intresse av att försvaga de gamla banden till Stockholm, både av militära och praktisk-politiska skäl, demonstrerades bl.a. på detta sätt. Den ökande finskspråkiga nationalismen i Storfurstendömet ledde på sikt till att Oscar II, landshövdingen Lars Berg m.fl., ansåg sig behöva ta till åtgärder för att motarbeta utbredningen av finskt tungomål i norr, vilket effektivt genomfördes i de s.k. finnbygderna i Norrbotten.⁸⁴

Både i Finland och Sverige kom romantiken och de nationella rörelserna under 1800-talet att påverka länderna politiskt, kulturellt och språkligt, i klart mer nationalistiska riktningar. I Sverige stärktes svenskan enligt devisen ”ett folk, ett språk, en stat”, i Finland stärktes vartefter finskan. I båda fallen skedde detta på bekostnad av andra språk.⁸⁵ Effekten på samiskan i båda länderna var omfattande, men även ömsesidigt för finskan i Sverige och svenskan i Finland. I Finland utgick man både från devisen ”ett folk – ett språk”, som bl.a. innebar att finskan skulle lyftas upp på ett kulturspråks nivå och vara nationens huvudspråk, och ”ett folk –

två språk”, som innebar att svenskan även framgent skulle vara en brygga mellan Finland och Skandinavien, förhoppningsvis i ett självständigt Finland.⁸⁶ Svenskan gick inte under, så som bl.a. J. V. Snellman antagit, utan var fortsatt stark och blev också ett av de två nationalspråken i det självständiga Finland, genom sin konstitutionellt garanterade position i språklagen 1922. Tornedalsituationen fick en språkpolitisk upplösning genom att meänkieli officiellt erkändes som ett eget språk år 2000 och finska blev parallellt med meänkieli och tre andra språk utsedda till nationella minoritetsspråk samma år.

En ytterligare kategori, som dock inte utgjort något större antal vid enskilda historiska tidpunkter före andra världskriget, är de många unga män som sökt sig till Sverige och Stockholm för en civil, religiös eller militär karriär, eller till Uppsala för studier. Sådana personer, som oftast har beskrivits i mikrohistoriska biografier,⁸⁷ spelade centrala roller i en finsk politisk eller intellektuell tradition, som ju hade Stockholm utöver Åbo som sin kanske viktigaste scen fram till 1809. Men denna tradition fortsatte livskraftigt även efter 1809. Denna kontinuerliga process av flyttningar ledde också till att en del bemärkta finländska intellektuella, kulturellt, politiskt och samhällsligt aktiva personer, såg en temporär flytt till Stockholm som hälsosam, med tanke på den ryska närvaron i Storfurstendömet Finland. Den till Stockholm flyktade, sedermera Kungl. bibliotekarien A.I. Arwidsson,⁸⁸ studenten och senare lektorn i finska vid Helsingfors universitet, C. A. Gottlund, samt filosofen och statsvetaren J. V. Snellman, hade kopplingar till Uppsala och/eller Stockholm, den senare främst genom sin födelse i Stockholm och kortare boende där, medan de två första var boende under längre tid på svensk mark. Som så många andra återvände de dock till Finland. Men även efter 1800-talet, kring första och andra världskriget samt fram till våra dagar, har bemärkta individer fortsatt denna tradition och utsett Stockholm till en tillfällig politisk eller kulturell fristad.⁸⁹ I våra dagar utgör studentmigrationen till både Uppsala och Stockholm, men också till andra universitetsstäder såsom Göteborg, Lund, Linköping, Umeå och Luleå, en omfattande och ökande andel av den totala migrationen.⁹⁰ Denna migration är förutom att vara traditionell, också språkligt och politiskt betingad, där akademiska pull- och push-faktorer spelar en viktig roll.

Till den växande sågverksindustrin på Norrlandskusten växte under 1800-talets senare hälft, med toppar mellan 1860- och 1890-talen, en stadig migration fram av arbetskraft, både handlare och arbetare till industrin, från kustområdena på andra sidan Bottenviken i Vasa län, Österbotten. Denna resulterade i finländska bosättningar på den svenska sidan på nedre Norrlandskusten, främst i Medelpad och Ångermanland.⁹¹ Både Krimkriget på 1850-talet som försvårade migration till St Petersburg och den svenska sågverksindustrins uppgång bidrog till detta.⁹² De svenskspråkiga utflyttningssocknarna i Vasa län hade också en lång tradition av migration till Sverige bakom sig, och när sågverksverksmigrationen hade lugnat ner sig, ersattes den av den växande amerikamigrationen från 1890-talet. Bland handelsidkarnas utflyttningssocknar fanns Kvevlax, Korsholm, Solf, Malax och

Petalax, men arbetskraften kom från Karleby i norr till Lappfjärd i söder. I mindre utsträckning kom flyttarna från finskspråkiga grannregioner till dessa, från Alahärmä och Teuva. Migrationen inleddes med handel med jordbruksprodukter, som följdes av arbetssökande till sågverken i Skön, Härnösand, Sundsvall m. fl. orter. I och med att finländarna var del av en ansenlig befolkningsökning i Väster-norrland under den perioden, fanns ett stort behov av livsmedel till den växande befolkningen, inte minst kött och smör, som importerades från Österbotten. Utöver arbetare till sågverken kom en ansenlig mängd pigor, och inte sällan var såväl arbetare som pigor ogifta personer som sökte sig till sågverkskusten. Många av migranterna hade sannolikt för avsikt att ganska snart återvända, då de tagit ut korttidspass, men ca 40% blev ändå kvar. År 1900 fanns enligt den svenska befolkningsstatistiken 1740 undersåtar med finländsk bakgrund i Väster-norrland, varav ca hälften hade bytt medborgarskap.⁹³ Denna typ av migration blev ändå relativt kortlivad, jämfört med den utsträckta närvaron av finnar i Stockholm, de centrala skogslänen och i Norrbotten. Det är inte känt hurdana de språkliga förhållandena var vid sågverken, och uppenbarligen bestod en avsevärd del av inflyttarna av svenskspråkiga från Österbottens kustsocknar.

Många andra symboliska händelser har visat att länderna på olika sätt fortfarande varit och förblivit tätt förbundna, även efter 1809. Sålunda blev finskan år 1844, exakt 150 år innan det åter skedde 1994, officiellt betraktad som ett inhemskt språk, av riksdag och regering.⁹⁴ Likaså skapades t.ex. en modell för den moderna finska flaggan i Marstrand, under en sommar 1862. Denna skapades genom Zacharias Topelius med sällskap, inför en seglartävling.⁹⁵

FINSKANS STATUS OCH PRESTIGE I SVERIGE GENOM TIDERNA

Finska som ett finsk-ugriskt språk och svenska som ett indoeuropeiskt språk uppvisar tydliga skillnader på många plan, språkligt, kulturellt, socialt, symboliskt och kommunikativt. Man brukar dock säga att de också har en stark gemensam semantisk bas, dvs. betydelser och begrepp är relativt okomplicerade att översätta mellan språken.⁹⁶ Språken fungerar ändå både som särskiljande drag mellan svenskar och finnar i Sverige, och som ett sammanhållande kitt mellan talare av samma språk. Kunskaper i svenska kan i vissa fall ha lett till kommunikativa och sociala fördelar (t.ex. inom arbete, politik och handel), och tvärtom, avsaknaden av svenska i andra fall har lett till isolation och sociala utmaningar, främst för finnarna och särskilt om finstalande inte redan hade etablerat sig på den nya orten när nya inflyttare anlät. I huvudsak har de finskspråkiga i Sverige, som representanter för en minoritet av befolkningen och då finskan i historisk tid inte varit ett språk för de styrande grupperna och stånden, drabbats negativt av bristen på kunskaper i svenska. Detta har ökat trycket på finnarna att lära sig svenska, för att bli accepterade av omgivningen. Detta gällde inte bara inom politiken, utan även inom religionen, vilket kunde framtvunga ett språkbyte för de finstalande, men ibland

också till inlärnin g av finska bland prästerna.⁹⁷ Språkbytet har under de två senaste seklen påskyndats av skolväsendet, som under lång tid hade en aktiv assimilation som mål för de finskspråkiga eleverna.⁹⁸

Sannolikt har synen på finska respektive svenska till stor del varit baserad på två faktorer: dels de praktiska aspekterna på kommunikation, dels på ett maktperspektiv. Synen på språk som nationella symboler och identitetsgrundande faktor växte främst fram under 1800-talet under romantikens inflytande, och har sedan inte släppt sitt grepp. För finnarna som grupp kan man i fallet mellan svenska och finska i Sverige tala om språklig assimilation och språkbyte till svenska, för individen om språkförlust. Om språkanvändningen för språken separat finns det vissa historiska kunskaper, medan kännedom om kunskaper i båda språken hos samma individer är ett mindre väl känt kapitel. Man kan ändå anta, att flerspråkigheten traditionellt och periodvis varit utbredd, inte minst i Stockholm och i norr, säkerligen under kortare övergångsperioder även i de skogsfinska länen. I nutid har denna flerspråkighet inom familjerna ökat, med nya invandrarspråk som inslag.⁹⁹ Språkbytesprocessen tycks åtminstone under senare tid ha exemplifierat det som norskamerikanen Einar Haugen beskrev som ett språkbyte över tre generationer bland migranter och deras ättlingar i Nordamerika: flyttarnas generation hade goda kunskaper i hemlandets språk, men inga eller begränsade i målspråket, barngenerationen lärde sig det nya språket väl, och lärde sig föräldrarnas i begränsad utsträckning. Andragenerationen inledde sålunda språkbytesprocessen, som i tredje generationen hade övergått i en fullgod kompetens i det nya landets språk, med begränsade eller inga kunskaper i mor- och farföräldrarnas språk. Haugen har återgett denna process schematiskt: $A > aB > B$, där A är den invandrade generationens behärskning av det ursprungliga språket, a är en svagare kunskap i det, och B är en god behärskning av målspråket i den nya omgivningen. Effekterna av en liknande process är tydligt skönjbar bland nutidens sverigefinnar. Meänkieli uppvisar liknande drag, även om processen är mer utdragen i tid. Skogsfinnarnas ättlingar är sedan länge i situation B. Utöver sådana historiska, schematiska språkbytesprocesser har det funnits regioner där språkbytet först i modern tid har accelererat. En situation som inte ledde till språkbyte förelåg bland skogsfinnarna under lång tid, liksom bland tornedalingarna. Till viss del kan detta nog tillskrivas den rurala omgivningen i en periferi av landet, och isolationen från svenskar och svenskan, för grupperna.¹⁰⁰ Dessutom kan karakteristiska sociala nätverk inom rurala områden, oftare med tätare och slutnare nätverk, respektive urbana befolkningar, med glesare och öppnare nätverk, ha påverkat det språkliga utfallet, liksom vilken roll släktkontakter spelat.¹⁰¹ Under 1900-talet fick språkbytet för båda grupperna fullt utslag. Urbanisering och exogami förklarar en del av detta. En knäckfråga i språkbytesprocesserna har också varit i vilken mån finskan haft ett praktiskt värde, en stark social förankring och ekonomisk funktion bland föräldrar och uppväxande generationer.¹⁰² Ett språk som inte fyller sådana funktioner har svårt att överleva, speciellt om det inte utgör ett fullödigt undervisningsspråk i skolan.

TRE FINSKA FALL OCH EN FJÄRDE I VARDANDE

I tre fall kan man alltså tala om en kontinuerlig närvaro av finskan, alla med stark koppling till människor med socioekonomiskt svag bakgrund: som ett regionalt och historiskt språk i Norrbotten, sedan 1990-talets mitt under benämningen *meänkieli*, tidigare *tornedalsfinska*; som ett borttynande språk i Mellan-Sverige efter flera sekel under begreppet *skogsfinska* (värmlandsfinska var den sista representationen av detta); och som ett talat språk i Stockholm genom seklerna, *stockholmsfinska*, men där orsaken till det kontinuerliga bruket snarast funnits i den återkommande migrationen från och de regelbundna kontakterna med Finland, t.ex. av arbets- eller handelsskäl. Till viss del gäller det sistnämnda draget med kontinuerliga kontakter och flyttningar även Norrbotten/Tornedalen, där kontakterna fortsatte även efter 1809. De kontakter som funnits mellan norra Finland och Norrbotten har aldrig helt upphört, vilket också gör att gränsen mellan det tornedalska och det nordfinska är diffus, även om den språkliga gränsen under 1900-talet kom att bli mer konkret och tydlig.¹⁰³ Men i och med att man i många tornedalska familjer talat både tornedalsfinska/meänkieli och finska (oftast nordliga dialekter) har det säkerligen uppstått språkmöten och språkkontakter mellan olika former av finska, som ännu är dåligt beskrivna.

Den sentida representationen av främst talad finska i Sverige, inklusive Stockholm och delvis i Norrbotten, benämns ofta *sverigefinska*. Dess geografiska utsträckning är delvis annorlunda än de andra historiska gruppernas och kan förutom de nämnda områdena också inkludera – som mer eller mindre sammanhängande områden – Stockholmsområdet, Mellan-Sveriges och Mälardalens f.d. industri- och bruksorter och Göteborg med omnejd och grannkommuner, samt periodvis uppståndna lokalsamhällen med finsk invandring över i stort sett hela landet.¹⁰⁴ I Göteborg finns det vaga tecken på en utveckling av en egen sverigefinsk varietet, som dock skulle behöva studeras mer på djupet. Detta gäller nog också Haparanda, med sin närhet till Finland och stora befolkning med finsk bakgrund.¹⁰⁵ Sverigefinskans kulturella och sociala omgivning skiljer sig delvis från tornedalsfinskan/meänkieli och skogsfinskan, vilka existerat och brukats främst i rurala omgivningar, medan sverigefinskan typiskt använts i urban omgivning och främst varit ett talat språk bland arbetare och lägre tjänstemän. Kopplingen till arbetarklassen och Sveriges starka industriella framväxt var stark under de inledande decennierna efter andra världskriget. Samtidigt bekräftade detta en mångsekel lång migrationshistoria. Kari Tarkiainen har citerat Osmo Hormia, poet, aktiv i Sverigefinska Riksförbundet och den förste professorn i finska vid Stockholms universitet:¹⁰⁶

Så byggde finländare upp detta land,
Ej fosterland, ej främmande heller,
Ingen vet vad de kände, ej vad dem band,
De byggde upp det rike som än gäller. (Övers. Paul Örnberg).

Sverigefinskan har också burits upp av egna kultur- och intresseorganisationer och till viss del av ett offentligt bruk.¹⁰⁷ Den långvariga närvaron och rurala kopplingen kan man anta har bidragit till att lokala, geografiskt förankrade representationer av finska uppstått,¹⁰⁸ medan den urbana kopplingen snarast har resulterat i en större flyktighet och mobilitet bland talarna och i utvecklingen av deras tal-språk.¹⁰⁹ Därutöver har skolans roll ansetts vara avgörande för försöken att hålla språken levande, vilket behandlas på annat håll.¹¹⁰ I enlighet med insikten om skolans avgörande roll för ett språks möjligheter i ett samhälle utsåg Oscar II skolan och seminariet i Haparanda under 1880-talet till "ett bålverk mot fennomanin".¹¹¹

SAMMANFATTANDE KOMMENTARER

Den nutida numerärt största finskättade gruppen brukar normalt refereras till som sverigefinnar och deras språk som sverigefinska. Emellertid kallas i den nationella minoritetsspråkskontexten språket formellt för finska, men minoritetsgruppen för sverigefinnar. En slutsats man kan dra av detta är att sverigefinskan å ena sidan inte motsvarar definitionen av ett eget språk och den har inte erkänts som ett sådant i relation till finlandsfinska eller meänkieli. Å andra sidan kan man anta att detta hänger ihop med att sverigefinskan, liksom sina föregångare har utvecklats i socialt prestigefattiga miljöer och att den karaktäriseras av inflytande från svenskan i Sverige. Den saknar i viss mån långvarig geografisk förankring, till skillnad från skogsfinskan och tornedalsfinskan/meänkieli. Det innebär också att sverigefinskan ännu inte kan uppvisa några lokala dialekter. Sverigefinska, som uppfattas som "blandspråk", anses liksom meänkieli vara sämre prestigemässigt och estetiskt än finskt standardspråk. På så sätt upprepas gången i finskans långa historia i Sverige. Sverigefinskan är, liksom dess föregångare inblandat i ett omfattande språkbyte. Det är en tidsfråga om den hinner utvecklas till en egen språkform innan antalet talare är så litet, att man inte kan tala om en språkgemenskap som använder språket för intern kommunikation. En effekt av detta är sannolikt också att sverigefinskans talare heller inte har utvecklat ett eget ungdomsspråk.

Om man försöker beskriva sverigefinskans relation med skogsfinska/värmlandsfinska, med meänkieli och med äldre stockholmsfinska, ser man det finns vissa skillnader mellan kontexterna. Sverigefinskan och skogsfinskan möttes aldrig riktigt på talarnivå, och skogsfinskan var redan utdöende när den moderna nyinvandringen från Finland tilltog från 1950- och 1960-talen. Sverigefinskans relation med meänkieli är mer komplicerad. Förvisso har finska och meänkieli t.o.m. på familjenivå delat utrymme och användningsområden, där finskan ändå kan ha fått representera en skriftspråkstradition och därmed kanske haft en högre status och prestige än meänkieli. Men även i Norrbotten gäller det som är för handen i resten av landet: sverigefinskan har inte utvecklat tydliga särdrag i jämförelse med varken meänkieli eller finska i Finland.¹¹² Den processen är under utveckling, så att säga.

Sverigefinskans relation till stockholmsfinska är en typ av förlängning av stockholmsfinskans utveckling: den fortsätter en historisk migrationstradition från Finland, den har samma låga prestige som finskan i Stockholm haft historiskt, och den ingår i en språkbytesprocess. Skarven mellan en äldre stockholmsfinska och nutida sverigefinska kan knappast identifieras. Detta beror också på att stockholmsfinskan, som en urban representation av finska i Sverige, inte heller tycks ha utvecklat särdrag som skulle vara karaktäristiska för den, eller åtminstone är sådana inte kända. Till den finskspråkiga migrationen till Stockholm kan man idag lägga en relativt omfattande migration av tornedalningar till Stockholmsområdet. Den urbana flyktigheten tycks drabba meänkieli på samma sätt som stockholmsfinskan och sverigefinskan.¹¹³

Den nuvarande situationen för både meänkieli och sverigefinska/finska är ändå sådan, trots ett hotande språkbyte, att de har bättre formella och lagstadgade förutsättningar att bli använda både offentligt och privat, på helt andra plan än tidigare representationer av finska. Trots det kan man inte hävda att språkbevarandet och utvecklingen av sverigefinska/finska och meänkieli i Sverige är tryggade. Det är möjligt att erkännandet av dem ändå kom för sent. Det kanske är symptomatiskt, att man redan 1844 fattade ett beslut i riksdagen om att finskan är ett inhemskt språk i Sverige. Efter 150 års väntan konstaterades på nytt på regeringsnivå 1994 att finskan är ett inhemskt språk i Sverige. Den mellanliggande tiden liksom tiden före 1844 visar dock att varken sverigefinskans eller meänkielis status och prestige getts ett fullgott skydd för deras bevarande som svenska språk, eller att en full acceptans i praktiken av dem skulle ha etablerats.

Noter

1. På grund av den coronaviruspandemi som Sverige och Stockholm drabbats av vintern-våren 2020, har vissa källor inte kunnat följas upp i bok- eller artikelform. Författaren har delvis nödgats använda sig av sekundära digitala källor. Artikeln utgör vidare en förstudie till en mer omfattande beskrivning av finskans historiska position i Stockholm och övriga Sverige.
2. Inom detta förbund var olika städer drivande, t.ex. Lybeck. Visby var den enda svenska stad som blev införlivad med Hansan; Wessén, 1970, s. 7.
3. Nio länder idag och deras föregångare har haft direkt kontakt med Östersjön, men förutom Sverige, Ryssland, Tyskland, har även Danmark och Polen-Litauen haft starka intressen i dess geopolitiska position; Runblom 1995, s. 19, 36.
4. https://sv.wikipedia.org/wiki/Storfurste_av_Finland; jfr Wande 2012, s. 108.
5. Wessén, 1970, s. 8-9.
6. Wessén, 1970, s. 14 ff.; Andersson 2012, s. 140-142.
7. Wessén, 1970, s. 11; Andersson 2012, s. 140-141.
8. Wessén, 1970, s. 4-5; Runblom 1995, s. 39-47.
9. Jfr Carlsson 1986, s. 8.
10. <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/1%C3%A5ng/%C3%B6stersj%C3%B6n>

11. Motsvarande termer finns i germanska språk såsom Old English/fornengelska, isländska, danska, norska, holländska och tyska. Möjligen är ursprunget att finna i Old Norse/fornskandinaviska *eýstrasalt* eller *austmarr*. I andra moderna språk, såsom engelska, de slaviska och baltiska språken, är namnet numera kopplat till motsvarigheter till 'Baltiska sjön'; Runblom 1995, s. 25. Liksom på finska, är detta innanhav översatt till Östersjön på ungerska, sannolikt med påverkan från tyska. https://en.wikipedia.org/wiki/Baltic_Sea#Name_in_other_languages. På estniska heter det Läänemeri, 'Västersjön', vilket även ur ett aktuellt finiskt perspektiv vore mer logiskt.
12. Andersson & Raag, 2012a.
13. Carlsson 1984, s. 14; De Geer 1986, s. 48, 51–52; Huovinen 1986a, s. 79–83; Runblom 1995, s. 25-.
14. Lainio 2018.
15. Undantag fanns; i slutet på 1400-talet var Matts Hermansson rådman och innehade viktiga förtroendeuppdrag, samt efterlämnade en anseelig förmögenhet efter sig; Tarkiainen 1990, s. 27. En Heikki Finne var 1462 Stockholms största skattebetalare; Korkiasaari 1989, s. 14. En annan finländare som står ut i mängden var Henrik Ericsson Finne, som levde under sju monarker och anses ha blivit 136 år (död 1684). Han var vid sin död Karl XI:s skogvaktare (eller stovaktare, vid Strömsholms stuteri); Tarkiainen, 1990, s. 80–82.
16. En annan orsak till detta tycks vara att språken allmänt inte antas ha haft en viktig kulturidentitetsfunktion före 1800-talet.
17. Wessén 1970, s. 1; Bergman 1988, s. 79 ff.; Huovinen 1986a, s. 68; Tarkiainen 1990, s. 129 ff.; Lainio 1996a, s. 299–301.
18. För att få en bättre helhetsbild av den språkliga mångfalden under t.ex. 1600-talet, refereras till artiklarna i Andersson & Raag (red.) 2012b; jfr Huovinen 1986a.
19. Andersson 2012, s. 139. Först när enspråkigheten blev ett nationalistiskt mål, kom paradoxalt nog mångfalden inom det religiösa fältet att utvecklas. Sålunda blev finskan ett *lingua sacra* på Nordkalotten inom Lars Levi Laestadius väckelserörelse på 1800-talet; Wände 1997, s. 123–124.
20. Wände 2012, s. 104.
21. En uppdatering av situationen idag ges på annat håll, t.ex. i Lainio 1999, s. 162 ff., och 2014.
22. Det är svårt att särskilja de svenskspråkiga från Finland, dvs. de som idag kallas finlandssvenskar, och de finskspråkiga från Finland, de som idag kallas finnar, bland dem som kommit till Sverige i olika syften; jfr Carlsson 1984, s. 13; Tarkiainen 1990, s. 11–12. Sålunda var t.ex. Finne ett vanligt efternamn 1400- till 1600-talen, som inte relaterade till finskan, utan till den finska rikshalvan, särskilt Egentliga Finland.
23. Jfr Lainio 1999.
24. Denna funktionella användning av *prestige* och *status*, som ofta sammanblandas som begrepp, baserar sig på den åtskillnad som gjordes av Ammon & Hellinger 1992, s. VII, där språkets funktion kan jämföras med prestige och status med formell reglering av språkets användning.
25. Tarkiainen & Kauppinen 1967; Lainio 2014.
26. Även J. V. Snellman förde fram idéer om behovet av att höja den finska befolkningens utbildningsnivå och bekräfta det finska språkets status; Forsgård 2002. Även här finns det likheter med tankar kring sverigefinskans prestige och status i modern tid, t.ex. Lainio 1997, 2014.
27. Citerat i Wände 2012, s. 116, inlaga till biskopen i Åbo. Per Brahes aktiviteter ledde också till att författningstexter under 1645–1713 översattes i Åbo, inte i Stockholm; Tarkiainen 1990, s. 280.
28. Se nedan; Klinge 1986a, s. 29; jfr Carlsson 1986, Huovinen 1986a.

29. Klinge 1986a, s. 29.
30. Klinge 1986a, citerat från Porthans Opera Selecta V, s. 344–345.
31. Citatet har stora likheter med det som Nils-Erik Hansegård ansåg vara typiskt för den dubbla halvspråkighet han antog tornedalingar hade drabbats av under mediet av 1900-talet, se Hansegård 1968, 1991, 50 ff.
32. Klinge 1986a.
33. Tarkiainen 1990, s. 87 ff., 1993, s. 71 ff.; Korkiasaari 1989, s. 14–18.
34. De Geer har formulerat det mer prosaiskt: ”människor har flyttat från något som på något viktigt område upplevts som mindre bra, till något, som hon i något avgörande avseende uppfattat som bättre”. De Geer, 1977, s. 13.
35. Från Finland, liksom från övriga riket, har också lycköskare tagit sig till Stockholm, för att av olika skäl försöka försvinna i stadens myller; Lamberg 2017, s. 234, 239; jfr även Lainio 1984.
36. Tarkiainen 1990, s. 82 ff., 1993, s. 76 ff.; Wande 2012, s. 114.
37. Tarkiainen 1990, s. 18-19.
38. Petersson 2007, s. 56-58.
39. Till exempel Hagfors, Filipstad och Karlskoga; Petersson 2007, s. 57.
40. Broberg 1967; Virtaranta 1986; Tarkiainen 1990, s. 133 ff., 1993, 131 ff.; Wedin 2007; Söder 2011; Welinder 2016.
41. Tarkiainen 1993, s. 149; dessa siffror och data baserar sig främst på Carl Axel Gottlunds beräkningar. Gottlund initierade också frågan om ett finskt härad i Värmland, för den skogsfinska befolkningen. Hans mångåriga slutrapport på ca 500 sidor, med en mängd grunddata och kartor, slarvades dock bort av landshövdingen Johan af Wingård; Tarkiainen, 1993, s. 149.
42. Petersson 2007, s. 38–241.
43. http://wiki.narc.fi/portti/index.php/Teema:_Siirtolaisuus_Suomesta_ulkomaille#Milloin_ja_mist.C3.A4_l.C3.A4hdettiin.3F Migrationen var dock stegvis, där Stockholm, Göteborg, Hull och Liverpool var hållplatser på vägen. Amerikamigrationen blev dock mer märkbar först under 1800-talet.
44. Korkiasaari 1989; se artiklarna i Kostiaainen (red.) 1990; t.ex. Kero 1990, s. 3-6. Under en period, ca 1870-1911, tog sig många finnar också via Trondheim till USA; Veikko Huuska <https://puheenvuoro.uusisuomi.fi/veikkohuuska/116808-siirtolaisuus-pohjois-amerikkaan-suomesta-ja-erityisesti-ikaalisista/>; hämtad 2020-04-09.
45. Snellman 2003; Ågren 2006; Lamér 2020.
46. Snellman 2003.
47. Runblom 1995, s. 36–37.
48. Förlusten av hela Finland 1809 var kanske det mest omvälvande resultatet, även om erövringen av Skåne, Halland, Blekinge, Bohuslän, Jämtland och Härjedalen i delvis andra krig än de som nämns här var centrala för utformningen av dagens Sverige. Från 1721 till 1809 var Sverige i andra krig med jämna mellanrum med Ryssland.
49. Den vanligaste tolkningen är detta uttryck kommer sig av deras krigsrop: *hakkaa päälle (Pohjan poika)* ’Slå på (Nordens/nordliga söner)’.
50. Wande 2012, s. 114.
51. https://sv.wikipedia.org/wiki/Nordiska_tjugofem%C3%A5rskriget; <https://www.uppslagsverket.fi/sv/sok/view-103684-Hakkapeliter> hakkapeliterna var den del av Gustav II Adolfs kavalleri som rekryterats i Finland, varav en del från svenskspråkiga områden. Kavalleriet bestod av tre kavalleriregementen. <https://sv.wikipedia.org/wiki/Hakkapeliter>; <http://www.blf.fi/artikel.php?id=2342>
52. Enligt ett uttalande av Åbo- och Uppsalaprofessorn Israel Nesselius, kunde de finskspråkiga beredas plats i en avlägsen krok av finska Lappland och svenskan göras till allas skolspråk;

- Tarkiainen & Kauppinen 1967, s. 97; Kajanto 2000, Israel Nesselius (1667–1739), <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilö/2598>; Herman Lindqvist, <https://www.aftonbladet.se/nyheter/kolumnister/a/P30yQX/historien-vaver-oss-samma-h2013-08-17>, hämtad 2020-04-07; <https://sok.riksarkivet.se/Sbl/Mobil/Artikel/8850> hämtad 2020-04-07; Tarkiainen 1990, s. 277–279.
53. Tarkiainen 1990, s. 247 ff.
 54. Stadsmuseets i Stockholm utställning om 500 år i Stockholm; Carlsson, 1984, s. 19–20.
 55. Andersson, 2012, 140–143.
 56. Borgarna och bönderna var oproportionerligt representerade mot adeln, och saknade rätt att påverka utrikespolitiken, och de finska bönderna var oproportionerligt representerade sett till deras andel av befolkningen i hela landet, fram till 1809. Finland avskaffade ständsriksdagen först 1906. https://sv.wikipedia.org/wiki/Sveriges_st%C3%A5ndsriksdag; hämtad 2020-04-09.
 57. <http://web.eduskunta.fi/Resource.phx/riksdagen/valkommen/historia.htx>
 58. Enligt Carlsson 1984, s. 14, var en majoritet av inflyttarna från Finland svenskspråkig, men både de och även en del finskspråkiga var kunniga i båda språken, vilket reducerade språksvårigheterna. Å andra sidan menar han, att språksvårigheter kan ha bidragit till vissa typer av brottslighet, s. 17.
 59. Wände 2012, s. 114–115.
 60. Prosten Per Kalm till biskop Mennander, citerad av Wände 2012, s. 113; Huovinen 1986a, s. 69.
 61. Huovinen 1986a, s. 69–70; Tarkiainen 1990, s. 280 ff.
 62. <https://www.doria.fi/handle/10024/43367>
 63. Carlsson, 1984, s. 24. Enligt Kari Tarkiainen trycktes mellan 1543–1552 ca 2400 sidor text på finska i Stockholm, det mesta översatt och kommenterat av Mikael Agricola. Tarkiainen 1984, s. 62.
 64. Carlsson, 1984, s. 24.
 65. Tarkiainen 1990, s. 250–251.
 66. Villstrand 1987; Tarkiainen 1990, s. 112 ff
 67. Periodvis också i Stockholm, Carlsson 1984, s. 18. Migrationen från Finland blev tillfälligt så omfattande under senare delen av 1600-talet att ett flyttförbud infördes, s. 20.
 68. Villstrand 1987; Tarkiainen 1990, s. 112 ff.; <http://www.vhfk.se/bildarkiv/vad-en-gammal-bild-kan-beratta/> Varvshistoriska föreningen i Karlskrona, hämtat 2020-04-06.
 69. <https://harriboy.blogg.se/2010/august/hugget-timmer-hissade-segel-etnicitet-och.html>; Lejdeby, Mikael <http://www.diginpast.se/bmregister/index/special/adeb00014.html>, hämtat 2020-04-06; Tarkiainen 1990, s. 114. Antalet växte också av den anledningen att hembygden i Finland och Norrland skulle bekosta en ”fördubblingsbåtsman” i krigstid. I Småland och Blekinge skulle vidare bönder underhålla båtsmännens boende, vilket dock inte gällde deras familjer. Även av språkliga skäl växte viss osämja fram mellan lokalbefolkningen och främst de finskspråkiga båtsmännen. Även problem med bristande finskspråkig självavård orsakade problem för båtsmännen. Förutom återflyttning och död blev också giftermål med lokala kvinnor en öppning mot assimilation av båtsmännen; Tarkiainen 1990, s. 114–115
 70. Lindqvist, Herman 2011. Släpp in finlandssvenskar igen i Akademien. *Aftonbladet*, 2009-01-25. Hämtad 2020-05-15. <https://www.aftonbladet.se/nyheter/kolumnister/a/p6Mgxj/slapp-in-finlandssvenskar-igen-i-svenska-akademien>
 71. Brunner 2003, s. 180–181.
 72. På finska idag skulle det skrivas ’Paloviinaa ja olutta tänne!’ <http://www.bellman.net/texter/epistel.php?nr=59>; hämtat 2020-04-09; Tarkiainen 1990, s. 22.

73. Carlsson, Sten 1984, s. 14; Tarkiainen 1990, s. 293 ff.
74. *Mitt' sa finnen om Stockholm/Minun Tukholmani*, 2008, s. 28–30. Ett häfte med minnesmärken med anknytning till finska inslag i Stockholms historia har utgetts av Kulturfonden för Sverige och Finland. Skriften visar att den långvariga närvaron satt sina bestående spår i staden.
75. *Mitt' sa finnen om Stockholm*, 2008. Se även: Jalamo 1983, s. 98–125.
76. T.ex. Huovinen 1986a; Tarkiainen 1990, 1993; Lamberg 2016.
77. Folkräkningen, 1930. Statistisk årsbok. SCB.
78. Winsa 1991.
79. Det finns en tendens att svenskan tar över finskans funktioner; Elina Helander 1984, s. 194–200; Johansson 1997.
80. Persson 2015; jfr Oredsson 1968.
81. Persson 2015: 115–126, 133–145, 151.
82. Jfr Jaakkolas beskrivning av 1900-talets Tornedalen och den språkligt-sociala fördelningen då; Jaakkola 1973.
83. Helander 1984, s. 63–64; Wande 1996, s. 244, 1997.
84. Oredsson 1968, s. 302–304; detta var också riktat mot Rysslands indirekta närvaro i regionen.
85. Ett lite udda drag i stärkandet av finskan har varit att främst i Finland har svenskspråkiga eller tvåspråkiga intellektuella återkommande varit frontfigurer i positionerandet av finskan som ett nationellt språk (se t.ex. artiklarna i Huumo et al. (red.) 2004).
86. Den första synen förordades av Johan Vilhelm Snellman, den andra av Axel Olof Freudenthal, båda svenskspråkiga finländare; Forsgård 2002, s. 212; respektive Lars-Folke Landgrén <http://www.blf.fi/artikel.php?id=3192>. Hämtad 2020-04-16.
87. Tarkiainen 1984, 1993, s. 52 ff.
88. Man har emellanåt menat att det var A.I. Arwidsson som myntade uttrycket ”svenskar äro vi icke, ryssar vilja vi icke bli, låt oss därför vara finnar”. Enligt Kari Tarkiainen går uttrycket tillbaka på Snellmans sammanfattning av Arwidssons syn på Finlands situation. Tarkiainen, <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/3122>; hämtad 2020-04-16.
89. Tarkiainen 1993; under perioden 1901–1905 flyttade från Finland ca 700 personer till Stockholms finska församling, vilket är ett utslag av den kontinuerliga migrationen från Finland till Sverige och Stockholm. Likaså är den svenskspråkiga andelen tydlig i detta; De Geer, 1977, s. 82–83.
90. Exempelvis visar Sisuradios och Statistiska Centralbyråns demografiska data att antalet med finsk bakgrund under senare år vuxit på högskoleorter med omnejd; <https://sverigesradio.se/artikel/7300146>; <https://sverigesradio.se/artikel/7301314> hämtade 2020-05-15; jfr Kepsu & Henriksson 2019, s. 14–15.
91. Flyttningar hade inträffat tidigare från rurala, nordliga områden i Finland till rurala nordliga områden i Sverige; Wande 2012, s. 106.
92. De Geer & Wester 1977; Tarkiainen 1993, s. 221–230.
93. Tarkiainen, o.a.a.
94. Lainio 2014, s. 119; jfr *Finska i Sverige*, 1994.
95. Tarkiainen 1990, s. 205–207, som refererar till en studie av Matti Klinge.
96. Inom det som man kallat den språkliga relativitetshypotesen, eller Sapir-Whorf-hypotesen, anser man att språket –mer eller mindre – också leder talarna till att tänka inom ramarna för sitt språk. Amerikanerna Edward Sapir och Benjamin Lee Whorf gav namn åt denna hypotes. Idén om en semantisk likhet talar delvis emot detta.
97. Wande 1997.
98. Lainio & Wande 1996; jfr Hansegård 1991.

99. Natchev & Sirén 1988; Nygren-Junkin & Extra 2003, s. 59; Gynne et al. 2016.
100. Petersson 2007; Wedin 2007.
102. Detta får ses som hypotetiskt i dagsläget; se Milroy 1992, s. 207 ff.; Bergman, 2009, s. 34; Nevalainen & Raumolin-Brunberg 2017.
103. Jaakkola 1973.
104. Jaakkola 1973.
105. De Geer 2004; Reinans 1996; www.minoritet.se.
106. Kolu 2017; jfr även med Lainio 1989. Han kom fram till att vissa talspråksutvecklingar i Eskilstuna nog kunde ses som sverigefinska, men det är okänt i vilken mån sådana drag ärvs ner till nästa generation talare.
107. Ur *Invandrarnas sång*, 1982, av Osmo Hormia, i Tarkiainen, 1993.
108. Idag har alla tre språkgrupperna, skogsfinnar, tornedalingar och sverigefinnar egna intresseorganisationer. Finnsam för skogsfinnar, STR-T (Svenska tornedalingars riksförbund – Tornionlaaksoalaiset), och RSKL/SFR (Ruotsinsuomalaisten keskusliitto/Sverigefinska riksförbundet). I Stockholm finns både sverigefinska och tornedalska lokalföreningar. Lite överraskande är att de sverigefinska föreningarna och förbunden ofta är äldre än de övrigas.
109. Man kan med fog använda begreppet dialekt om varieteter av dessa. Se t.ex. Hansegård 1991; Wande & Klockare 1982.
110. Lainio 1989; Andersson & Kangassalo 2003; Kangassalo 2009.
111. Lainio, kommande.
112. Wande 1996; även Lainio & Pesonen, kommande.
113. På det lexikala planer finns förstås exempel i sverigefinskan som inte finns i meänkieli eller finlandfinska, och tvärtom. Grammatiska drag finns fr.a. hos inlärare av språket, dvs. barn och ungdomar, se Nesser 2007. Det är dock okänt i vilken mån sådana drag ärvs ner till nästa generation.
114. Finskan/sverigefinskan är ett officiellt minoritetsspråk i Stockholm inom det finska förvaltningsområdet. Sedan 2019 är också meänkieli (och samiska) officiella minoritetsspråk i Stockholm. Finskan är det också i Göteborg och i 64 andra kommuner, meänkieli i ytterligare 8 kommuner, varav de flesta i Norrbotten och Västerbotten; www.minoritet.se. Samiska är det i 25 kommuner totalt (alla för 2020).

Referenser

- Ammon, Ulrich & Hellinger, Marlis 1992. Foreword. I: Ammon, Ulrich & Hellinger, Marlis (eds), *Status change of languages*. Berlin & New York: Walter De Gruyter.
- Andersson, Bo 2012. Tyska. I: Andersson, Bo & Raag, Raimo (red.) 2012, s. 137–162.
- Andersson, Bo & Raag, Raimo 2012a. Inledning. I: Andersson, Bo & Raag, Raimo (red.) 2012b, s. 7–9.
- Andersson, Bo & Raag, Raimo (red.) 2012b. *Från Nyens skans till Nya Sverige. Språken i det svenska riket under 1600-talet*. Konferenser 78. Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.
- Andersson, Paula & Kangassalo, Raija 2003. Suomi ja meänkieli Ruotsissa. I: Jönsson-Korhola, Hannele & Lindgren, Anna-Riitta (red.), *Monena suomi maailmalla*, Helsinki: SKS. S. 30–163.
- Bergman, Gösta 1988. *Kortfattad svensk språkhistoria*. Stockholm: Bokförlaget Prisma.

- Bergman, Mari 2009. *Constructing communities. The establishment and demographic development of sawmill communities in the Sundsvall district, 1850–1890*. Institutionen för idé- och lärdoms historia, Umeå universitet.
- Broberg, Rickard 1967. Invandringar från Finland till mellersta Skandinavien före 1700. *Svenska landsmål och svenskt folkliv*, 90, s. 59–98.
- Brunner, Ernst 2003. *Fukta din aska. C.M. Bellmans liv från början till slut*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag/Månpocket.
- Carlsson, Sten 1984. Stockholm som finnarnas huvudstad. I: *Mitt sa'finnen om Stockholm*, Kulturfonden för Sverige och Finland. S. 13–28.
- Carlsson, Sten 1986. Finland och det svenska riket. I: Huovinen, Sulo (red.), 1986b, s. 7–17.
- De Geer, Eric 1977. *Migration och influensfält*. Studia Historica Upsaliensia, 97. Uppsala universitet.
- De Geer, Eric 1986. Finska och svenska språkgrupper och minoriteter i Sverige och Finland. I: Huovinen, Sulo (red.), 1986a, s. 43–63.
- De Geer, Eric 2004. *Den finska närvaron i Mälarenregionen - En geografisk-statistisk studie över de finsktalande i Sverige*. Rapporter från Finskt språk- och kulturcentrum, 2. Eskilstuna/Västerås: Mälardalens högskola.
- De Geer, Eric & Wester, Holger 1977. Utrikes resor, arbetsvandringar och flyttningar i Finland och Vasa län 1861–1890. *Österbotten 1975, Skrifter utg. av Svensk-Österbottiska Samfundet*. Vasa.
- Finska i Sverige. Ett inhemskt språk*, 1994. Ds 1994:97. Utbildningsdepartementet, Stockholm.
- Forsgård, Nils-Erik 2002. En nationell strategi? *Historisk tidskrift*, 2002, 122:2, s. 209–219. http://www.historisktidskrift.se/fulltext/2002-2/pdf/HT_2002-2_209-219_forsgard.pdf
- Gynne, Annaliina, Bagga-Gupta, Sangeeta & Lainio, Jarmo 2016. Practiced Linguistic-Cultural Ideologies and Educational Policies: A Case Study of a “Bilingual Sweden Finnish School”, *Journal of Language, Identity & Education*, 15:6, s. 329–343, DOI: 10.1080/15348458.2016.1217160
- Götlind, Anna & Lamberg, Marko (red.). 2017. *Tillfälliga stockholmare*. Stockholm: Stockholmia Förlag.
- Hansegård, Nils-Erik 1968. *Tvåspråkighet eller halvspråkighet?* Stockholm: Aldus/Bonnier.
- Hansegård, Nils-Erik 1991. *Den norrbottensfinska språkfrågan*. Uppsala Multiethnic Papers, 19. Centre for Multiethnic Research, Uppsala University.
- Helander, Elina, 1984. *Om trespråkighet: En undersökning av språkvalet hos samerna Övre Soppero*. Acta Universitatis Umensis. Umeå universitet.
- Huovinen, Sulo 1986a. Finska språkets ställning i det svenska riket. I: Huovinen, Sulo (red.), s. 65–87.
- Huovinen Sulo (red.) 1986b. *Finland i det svenska riket*. Kulturfonden för Sverige och Finland, Stockholm.
- Huovinen, Sulo (red.) 1986c. *Värmlandsfinnar. Om finnskogens historia och kultur*. Kulturfonden för Sverige och Finland. Stockholm.
- Huumo, Katja & Laitinen, Lea & Paloposki, Outi (red.) 2004. *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla*. Helsinki: SKS.
- Jaakkola, Magdalena 1973. *Språkgränsen*. Stockholm: Aldus/Bonniers.
- Jalamo, Taisto 1983. *Sverigefinnar förr och nu*. Stockholm: Bonnier Fakta.
- Johansson, Henning 1997. Ska barnen verkligen utsättas för nordsamiska och meänkieli i skolan också? I: Westergren, Eva & Åhl, Hans (red.) 1997, s. 41–55.
- Kangassalo, Raija 2009. ”Se on vaan että puhua suomee” Changes in the Subject Noun Phrase in Sweden Finnish. I: Lainio, Jarmo, Gynne, Annaliina & Kangassalo, Raija (eds) 2009,

- Transborder Contacts and the Maintenance of Finnishness in the Diaspora*. Reports from the Centre of Finnish Studies, 9. Eskilstuna/Västerås: Mälardalen University.
- Kepsu, Kaisa & Henriksson, Blanka 2019. *Hjärnflykt eller inte? Del II. Svenskspråkig ungdomsflyttning till Sverige: trender och drivkrafter*. Helsingfors: Magma.
- Kero, Reino 1990. Finns in the New Sweden Colony. I: Kostiaainen, Auvo (red.) 1990, s. 1–11.
- Klinge, Matti 1986. Porthans två folk. I: Huovinen Sulo (red.), 1986c, s. 23–35.
- Kolu, Jaana 2017. ”Me ollaan mukana tässä experimentissä”. *Lingvistiska resurser och språkpraktiker i tvåspråkiga ungdomssamtal i Haparanda, Stockholm och Helsingfors*. Jyväskylä Studies in the Humanities, 317. Jyväskylä University.
- Korkiasaari, Jouni 1989. *Suomalaiset maailmalla*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti.
- Kostiaainen, Auvo (red.) 1990. *Finnish Identity in America*. Turun Historiallinen Arkisto, 46. Turku.
- Lainio, Jarmo 1984. *Finsk dialektutveckling i en svensk industristad (FIDUS). Slutrapport 1. Språksociologisk del*. FUSKIS/FIDUS, 8. Uppsala universitet, Finsk-ugriska institutionen.
- Lainio, Jarmo 1989. *Spoken Finnish in urban Sweden*. Uppsala Multiethnic Papers, 15. Uppsala University.
- Lainio, Jarmo 1996a. Finskans ställning i Sverige och dess betydelse för sverigefinnarna. I: Lainio, Jarmo (red.) 1996b, s. 255–310.
- Lainio, Jarmo (red.) 1996b. *Finnarnas historia i Sverige, Del 3. Tiden efter 1945*. Kulturfonden för Sverige & Finland. Finska Historiska Samfundet, Helsingfors & Nordiska Muséet, Stockholm. Helsingfors.
- Lainio, Jarmo 1997. Swedish minority language treatment and language policy – Positive public rhetoric vs. grassroot struggle. *Sociolinguistica*, 11, 29–42.
- Lainio, Jarmo 1999. Språk, genetik och geografi – om kontinuitetsproblematiken och debatten om finska som minoritetsspråk. I: Hyltenstam, Kenneth (red.), *Sveriges sju inhemska språk*, s. 138–204. Lund: Studentlitteratur.
- Lainio, Jarmo, 2014. The art of societal ambivalence – a retrospective view on Swedish language policies for Finnish in Sweden. I: Halonen, Mia, Ihalainen, Pasi & Saarinen, Taina (eds), *Language Policies in Finland and Sweden. Interdisciplinary and multi-sited comparisons*. Clevedon, Avon: Multilingual Matters Ltd. S. 116–144.
- Lainio, Jarmo 2018. The five national minorities of Sweden and their languages – The state of the art and ongoing trends. I: Forsgård, Nils Erik & Markelin, Lia (eds), *Perspectives on minorities in the Baltic Sea area*, s. 45–76. Helsinki: Magma.
- Lainio, Jarmo, kommande. Sverigefinska i undervisningen – samhälleliga utvecklingar och utmaningar. Utkommer i: Gullberg, Tom & Björkgren, Mårten (red.), *Minoritetspedagogik i Norden*. Svensk-Österbottniska Samfundet (SÖS). Bottniska studier.
- Lainio, Jarmo & Pesonen, Sari, kommande. ”Önskar att jag hade fått hjälp att lära min son finska” – Finskans öden i skenet av 2000-talets utbildnings- och minoritetspolitiska utveckling i Sverige. Utkommer i *Språk och Stil*, Uppsala.
- Lainio, Jarmo & Wande, Erling 1996. Finskan i utbildningsväsendet och sverigefinnarnas utbildning i Sverige. I: Lainio, Jarmo (red.) 1996b, s. 311–378.
- Lamberg, Marko 2017. Lurendrejare, rymlingar och solochvårare. I: Anna Götlind & Marko Lamberg (red.) 2017, s. 225–250.
- Lamér, Inkeri 2020. *Kotona Ruotsissa. Suomalaisten asumisuria Göteborgissa*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti.
- Mitt’ sa finnen om Stockholm/Minun Tukholmani*, 2008. Kulturfonden för Sverige och Finland/Hanaholmens kulturcentrum.
- Milroy, James 1992. *Linguistic variation and change*. Oxford, UK & Cambridge, US: Blackwell.
- Natchev, Eija & Sirén, Ulla 1988. *Goddag Hassan Heinonen: förskolebarn i Stockholm med dub-*

- belt minoritetsursprung*. FoU-rapport. Socialtjänsten, Forsknings- och utvecklingsbyrån, Stockholms stad.
- Nehlin, Ann 2017. Den god viljans ambassadörer. I: Götlind, Anna & Lamberg, Marko (red.), s. 329–351.
- Nesser, Anne 2007. *Finskspråkiga studenters och elevers språkliga reproduktion. Ett Skolverksprojekt*. Rapporter från Finskt språk- och kulturcentrum, 7. Eskilstuna/Västerås: Mälardalens högskola
- Nevalainen, Terttu & Raumolin-Brunberg, Helena 2017. *Historical sociolinguistics: Language change in Tudor and Stuart England*. 2nd edition. London & New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Nygren-Junkin, Lilian & Extra, Guus 2003. *Multilingualism in Göteborg. The status of immigrant minority languages at home and at school*. Amsterdam, European Cultural Foundation.
- Oredsson, Sverker 1968. Försvarsintresset omkring 1890, järnvägsbyggandet och Sveriges strategiska läge. *Scandia*, 34:2. <https://journals.lub.lu.se/scandia/issue/view/1968342>
- Persson, Curt 2015. *Hjalmar Lundbohm – En studie om ledarskap inom LKAB 1898–1921*. Luleå tekniska universitet, Institutionen för ekonomi, teknik och samhälle. Avdelningen för samhällsvetenskap. Studier i norra Europas historia 9. Luleå.
- Petersson, Erik 2007. *Den skoningslöse. En biografi över Karl IX*. Stockholm: Natur och kultur.
- Reinans, Sven Alur 1996. Den finländska befolkningen i Sverige – en statistisk-demografisk beskrivning. I: Lainio, Jarmo (red.), 1996b, s. 63–105.
- Runblom, Harald 1995. *Majoritet och minoritet i Östersjöområdet: Ett historiskt perspektiv*. Stockholm: Natur och kultur.
- Sappinen, Eero 2019. *Värmlännin metsäsuomalaiset. Asutushistoriasta, agraarista kulttuurista ja muutoksesta*. Tutkimus, 4. Turku: Siirtolaisuusinstituutti.
- Snellman, Hanna 2003. *Sallan suurin kylä – Göteborg: Tutkimus Ruotsin lappilaisista*. Julkaisu, 32. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SOU 2017:91*. Nationella minoritetsspråk i skolan. Stockholm, Utbildningsdepartementet.
- Söder, Torbjörn 2011. *Matti Mörtbergs värmlandsfinska uppteckningar*. Sammanställda och kommenterade av Torbjörn Söder. Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 118. Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur. Uppsala.
- Tarkiainen, Kari 1984. Den finska boken och Stockholm. I: *Mitt sa'finnen om Stockholm*, Kulturfonden för Sverige och Finland. S. 61–73.
- Tarkiainen, Kari 1990. *Finnarnas historia i Sverige, Del 1*. Inflyttarna från Finland under det gemensamma rikets tid. Kulturfonden för Sverige & Finland. Finska Historiska Samfundet, Helsingfors & Nordiska Muséet, Stockholm. Helsingfors.
- Tarkiainen, Kari 1993. *Finnarnas historia i Sverige, Del 2*. Inflyttarna från Finland och de finska minoriteterna under tiden 1809–1944. Kulturfonden för Sverige & Finland. Finska Historiska Samfundet, Helsingfors & Nordiska Muséet, Stockholm. Helsingfors.
- Tarkiainen, Viljo & Kauppinen, Eero 1967. *Suomalaisen kirjallisuuden historia*. Helsinki: SKS.
- Villstrand, Nils-Erik 1987. Från det avlägsna Finland till orter nära flottan. De finska båtsmanskompaniernas flyttning på 1600-talet. I: Villstrand, Nils-Erik (red.), *Kustbygd och centralmakt 1560–1721*.
- Virtaranta, Pertti 1986. Utforskningen av språk och traditioner i mellersta Skandinavien finns-kogar. I: Huovinen, Sulö (red.), 1986c, s. 81–113.
- Wande, Erling & Klockare, Sigurd, 1982. *Finska språket i Tornedalen/Suomen kieli Tornionla-aksossa*. Stockholm: Föreningen Norden.
- Wande, Erling 1996. Tornedalen. I: Lainio, Jarmo (red.) 1996b, s. s. 229–254.
- Wande, Erling 1997. Anteckningar om tornedalsfinskans historia. I: Westergren, Eva & Åhl,

- Hans (red.) 1997, s. 116–129.
- Wande, Erling 2012. Finska. I: Andersson, Bo & Raag, Raimo (red.) 2012, s. 104–121.
- Wedin, Maud 2007. *Den skogsfinska kolonisationen i Norrland*. Geografisk institutt, Trondheim, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Welinder, Stig 2016. *Vilka var och är skogsfinnarna?* En historisk begreppsdiskussion. Falun: Finnbygdens förlag.
- Wessén, Elias 1970. Om det tyska inflytandet på svenskt språk under medeltiden, *Skrifter utgivna nämnden för svensk språkvård*, 12. Läromedelsförlagen Svenska Bokförlaget.
- Westergren, Eva & Åhl, Hans (red.) 1997. *Mer än ett språk*. Stockholm: Norstedts.
- Winsa, Birger 1991. *Östligt eller västligt? – Det äldsta ordförrådet i gällivarefinskan och torne-dalsfinskan*. Studia Fennica Stockholmiensia. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Ågren, Marja 2006. *Är du finsk eller...? En etnologisk studie om att växa upp i och leva med finsk bakgrund i Sverige*. Skrifter från Etnologiska föreningen i Västsverige. Göteborgs universitet. Göteborg: Arkipelag.

Gustav Björkstrand

VÄCKELSERÖRELSENA I NORDEN SOM RELIGIÖSA, KULTURELLA OCH SAMHÄLLELIGA AKTÖRER

LÖRDAGEN DEN 29 JUNI 2019 samlades 80 000 personer till gammallaestadianernas årliga sommarsamling (suvisaurat) på ett 220 hektar stort fält i Muhos, en mindre ort strax söder om Uleåborg. Där hade man byggt upp en ”helig stad” med stora parkeringsplatser, gator, mötestält för över 4 000 personer, affärer, post, apotek, första hjälpstation, bokhandel mm. Ett par år tidigare var 87 000 på plats samtidigt vid motsvarande sommarsamling i Björneborg – det stora antalet var alltså ingen överraskning. Samlingen pågick i fem dagar och ett 40-tal möten och gudstjänster hölls. Alla möten sändes ut via en 24 meter hög radio- och högtalarmast över det stora området via 20 stora högtalare. Programmen spreds till rörelsens anhängare och vänner via närradio till hela regionen och via internet över hela världen. Omkring tjugo länders flaggor prydde mötesområdet. Antalet unga under 25 år var frapperande stort, 35 % eller 23 000, vilket är markant mera än vid andra väckelserörelsers motsvarande samlingar. Förklaringen ligger i rörelsens familjesyn.¹

Mötesområdet i Muhos. Det vita området högre upp i bilden är det stora mötestältet, där de olika ländernas flaggor bildar en festlig inramning. Ett otal tält, personbilar, husbilar och husvagnar omger festplatsen.

I mötestältet är 4 000 personer samlade för att lyssna till Guds ord. De övriga lyssnar på förkunnelsen via högtalare på mötesområdet eller via radion.

Gammallaestadianerna, eller ostlaestadianerna som de också kallas, är en väckelserörelse inom den evangelisk-lutherska kyrkan, den klart största av de omkring 15–20 laestadianska rörelserna i världen. Den är spridd inte bara i Finland, Sverige och Norge utan också i bland annat Ryssland, de baltiska länderna, Tyskland, Ungern, Schweiz och Spanien samt har verksamhet även i Kenya, Ghana, Zambia, Togo och Senegal, vidare i USA och Kanada. Förklaringen är dels emigration främst från Finland, dels missionsverksamhet i länderna. Trots att ett rätt stort antal präster och också flera tidigare biskopar kommer från rörelsen är det framför allt lekmännen som har beslutanderätten inom rörelsen. Bara de som bekänner sina synder för en trosbroder inom rörelsen får dem förlåtna. Formeln lyder: Alla synder förlåtna i Jesu namn och blod. Den förlåtelse prästerna ger i gudstjänsterna gäller inte. Rörelsen accepterar inte kyrkans lära om dopet, avvisar kvinnliga präster, preventivmedel, abort, samkönade relationer och världsliga nöjen som dans, teater och film. Det oaktat blir rörelsens medlemmar invalda i kyrkans beslutande organ både på riksplplanet och lokalt. De har en stark egen identitet och den som lämnar rörelsen förlorar därmed kontakten till dem som stannar kvar. Medlemmarna hälsar varandra med orden "Jumalan terve" (Sund i Gud, Guds frid) och skiljs med orden "Jumalan rauhaan" (i Guds frid).²

Den laestadianska rörelsen är bara en av ett stort antal väckelserörelser i Norden som i olika hög grad fungerat som proteströrelser inom de dominerande stats- och folkkyrkorna eller har lämnat dem och bildat frikyrkor. Flera av dem har i hög grad

integrerats med det kyrkliga livet såsom grundtvigianerna i Danmark, haugianerna i Norge, Evangeliska fosterlandsstiftelsen i Sverige och de väckta (herännöet) i Finland. Däremot har de så kallade inremissionsrörelserna i de nordiska länderna en betydligt skarpare protestprofil mot kyrkans lära och verksamhet även om de stannat kvar inom kyrkan. De vill som de själva uttrycker det ”stå i kyrkan, men inte under den”. I Sverige har protesten oftare än i de andra nordiska länderna utmynnat i att man har bildat frikyrkor. Den största bland dem är Pingströrelsen och den näst största Svenska Missionskyrkan, som numera heter Equmeniakyrkan sedan Svenska Baptistsamfundet och Metodistkyrkan anslutit sig till den.³

Hurudana aktörer har då väckelserörelserna varit på det religiösa, kulturella och samhällsplanen? Det är en fråga som har varit föremål för en intensiv vetenskaplig forskning i alla de nordiska länderna. I äldre forskning utgick man ifrån förhållandena i det egna landet, men efter 1960-talet har väckelserörelserna blivit föremål för en bred komparativ forskning, utförd inte bara av kyrkohistoriker utan också av historiker, religionssociologer och -psykologer, etnologer, samhälls- och musikvetare med flera. Inom det kyrkohistoriska området beslöt de nordiska forskarna år 1964 att börja samlas regelbundet till gemensamma konferenser och symposier. Som en följd av dem utgavs en mängd komparativa nordiska forskningsrapporter rörande till exempel reformationens införande och stabilisering, väckelse och kyrka, kyrka och nationalism, folkkyrkoteologi och folkkyrkotradition och kyrkans roll i kriser och krig. Den största volymen, *Nordiske Folkekirker i opbrud: National identitet og international nyorientering efter 1945*, tillkom år 2000 som ett av de större projekten inom det stora forskningsprogrammet Norden och Europa, finansierat av Nordisk Ministerråd. Den var på 548 sidor och hade bidrag från 35 nordiska forskare. Här behandlades bland annat temat Väckelsestradition i en sekulariserad tidsålder. I anslutning till detta projekt beslöt forskarna att år 1999 grunda det nordiska nätverket Nordveck för att stimulera till en fortsatt forskning kring just väckelserörelserna i Norden. Nätverket har samlats vartannat år på olika håll i Norden och hittills gett ut nio volymer. Det sista mötet hölls i sommar i Tromsö med temat Väckelsens rum. Till detta kommer all den omfattande väckelseforskning som har ägt rum på nationell nivå utan ett formaliserat nordiskt samarbete.⁴

När det gäller väckelserörelsernas agerande på det religiösa planet utgick man i äldre kyrkohistorisk forskning ifrån att reformationen övergick på 1600-talet i en period kallad ortodoxi och karaktäriserad av ett målmedvetet inpräglande av den rena läran. Inpräglandet fick en prägel av stel dogmbildning och kylig intellektualism. Detta förorsakade redan på 1600, men framför allt på 1700- och 1800-talen en av pietistismen framkallad motreaktion i form av en individualisering och ett förinnerligande av det religiösa livet. Individens tro och övertygelse sattes förstås- och hushållstillhörigheten. Det var inte längre staten, prästen och husfadern som bestämde vad man skulle tro och hur man skulle leva. Varje enskild människa skulle komma fram till en personlig övertygelse genom sin bibelläsning, sitt

andaktsliv och samvaron med likasinnade i sammankomster, konventiklar. Därefter kunde de ge andra rätt vägledning både för det andliga och det vardagliga livet.⁵

Staten och kyrkan försökte med maktmedel i sin strävan till enhet stävja utvecklingen genom bland annat det så kallade konventikelplakatet år 1726 i Sverige och något senare i Danmark och Norge. Konventikelplakatet förbjöd privata religiösa sammankomster i hemmen utan övervakning av prästen och överträdelse bestraffades utan att man kunde upprätthålla enheten i tron och ordningen i samhället. Många av väckelseledarna, främst lekmän men också präster, dömdes till böter, fängelse eller förpassades till fängelser som präster för fångarna.⁶ Antagligen ansågs det inte vara så farligt om fångarna blev omvända. Prästsönerna Jakob och Erik Eriksson i Karleby i svenska Österbotten tvingades redan på 1730-talet i landsflykt tillsammans med 60-talet anhängare för att de vägrade att underkasta sig kravet att delta i gudstjänsten och nattvarden och att låta döpa sina barn. För deras anhängare var det viktigare att de i sitt inre fick Andens ljus, en speciell gudsupplevelse.⁷ Till de dömda hörde bland andra Hans Nielsen Hauge i Norge och Paavo Ruotsalainen och flera präster i Finland.⁸ Situationen i Finland avvek på 1800-talet såtillvida från läget i andra nordiska länder att den ryske kejsaren var orolig över alla rörelser i folklivet av rädsla för en revolution. Det tvingade kyrkans ledning att reagera mot väckelserna för att autonomi inte skulle bli hotad.⁹

Väckelserörelserna bredde allt mer ut sig i de nordiska länder framför allt på 1800-talet och bidrog till den individualiserings- och demokratiseringsprocess som kom att bryta ner det politiska enväldet och den av ämbetsmän ledda kyrkan. De kan därmed ses som föregångare till senare demokratiska och politiska rörelser. Stora folkrörelser uppstod i alla nordiska länder utom i Island. Finland fick fyra stora väckelserörelser, alla inomkyrkliga. De var bedjarna, de väckta, den evangeliska rörelsen och laestadianismen, som uppstod i norra Sverige och spred sig snabbt över hela Nordkalotten. Den har, trots starka splittringstendenser, fortsatt att växa och utbreda sig, främst genom inre rekrytering från de stora familjerna. En femte väckelse av nypietistisk art uppstod i Finland på 1960-talet.¹⁰

När det gäller de andra nordiska länderna uppmanades haugianerna i Norge av sin ledare att stanna kvar inom kyrkan och Det norska lutherska inremissions-sällskapet förde traditionen vidare. Däremot fick Vestlandske inremissionsförbundet en klart mera kritisk inställning och är en tydlig lekmanarörelse.¹¹ I Danmark kom grundtvigianismen att precis som de väckta i Finland integreras med det allmänna kyrkliga livet, medan inremissionsrörelsen i Danmark starkare har betonat sin självständighet och sin ställning som de heligas samfund inom folkkyrkan.¹² Situationen i Sverige skiljer sig rätt markant från läget i övriga Norden. De så kallade bondeväckelserna, t.ex. schartauanismen i Sydsverige och gammalkyrkligheten i Växjö stift, var i allmänhet ledda av präster och därmed positivt inställd till kyrkan. Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen motsvarar kanske bäst de lekmanarörelser som uppstod i Finland och Norge. Däremot kom de frikyrkliga rörelserna att få en be-

tydligt större omfattning i Sverige än i något annat land. Av dem blev Pingströrelsen störst följd av Equmenia.¹³

Protestandan präglar fortfarande om än i växlande grad väckelsernas relation till kyrkan. De utgår ifrån att det finns sanna kristna och namnkristna, som är döpta och hör till en församling, men inte har en personlig övertygelse eller lever i enlighet med den. Den sanna församlingen består av levande kristna som är trogna mot Bibelns lära, lever i enlighet med dess föreskrifter och har en evangelikal prägel, det vill säga deltar i strävandena att leda andra fram till samma personliga övertygelse och tro. För att inte bli beroende av församlingarnas präster och styrande organ skapar de egna föreningar eller stiftelser, samlingslokaler och ekonomi så att man kan – ifall nödvändigt – skapa egna strukturer och kyrkor.

Vilka konkreta uttryck tog sig då den religiösa protesten mot stats- och folkkyrkorna? I allmänhet har väckelserörelsernas protester mot de etablerade kyrkorna kännetecknats av en vilja att bevara gamla traditioner och sedvänjor utgående ifrån det gamla bondesamhällets ideal och att värja sig emot nya bibelöversättningar, handböcker, psalmböcker och teologiska och etiska uppfattningar. Det kunde som i till exempel Norrland leda till skarpa motsättningar mellan kyrkan och de så kallade läsarna. Teologiskt försköts tyngdpunkten från ett formellt medlemskap i kyrkan till ett personligt omfattande av salighetens ordning. Den innefattade att man blev uppväckt i hjärnan, fick kunskap om sitt syndiga tillstånd, samtyckte i hjärtat till trons innehåll, upplevde det känslomässigt och levde därefter i förtröstan ett aktivt kristet liv. Man höll fast vid den pietistiska grunduppfattningen att det endast var ecclesiolan, troendeförsamlingen, som utgjorde den rätta kyrkan. Medan man i äldre tider fäste stor vikt vid att avvisa det som man uppfattade som världsligt och sekulariserat finner man numera viktigare markörer i det som man uppfattar som liberal teologi. Troheten mot enskilda bibelord blir viktig och den innefattar ett avvisande av kvinnliga präster, otrohet, skilsmässa, aborter och samkönade relationer.¹⁴

Vid slutbönen på söndag eftermiddag faller alla de väckta ner på knä.

Maria Åkerblom sådan som anhängarna ville se henne – en fjärrskådande Guds profet.

Inom en del av rörelserna finns karismatiska och mystiska drag. Själv doktorerade jag på den så kallade Åkerblomrörelsen, som började som en väckelserörelse i slutet på 1910-talet, men som rätt snart kom i en öppen konflikt med både kyrka och samhälle. Den utmynnade i en av de största skandalhistorierna under 1920-talet i Finland med förskingringar av medlemmarnas egendom, menedsrättegångar, mordförsök och långvariga fängelsestraff. Huvudpersonen Maria Åkerblom blev mest känd för sina dramatiska rymningar från ett tåg som var i gång och från tillfälliga förvaringsutrymmen i källarceller och ett välbevakat fängelse för kvinnor i Tavastehus. Rörelsen har senare skildrats i en mängd böcker, skådespel, tv-program och filmer. Den senaste kallad *Marian paratiisi* (Marias paradiset) hade premiär så sent som för någon månad sedan.¹⁵

Också i andra mindre väckelserörelser har, speciellt om de har haft en sluten karaktär, förekommit barn- och anhängarmisshandel, egendomsförskingringar och pedofiliskandaler.

Är det främst avståndstagande som kännetecknar väckelserörelserna som kulturella aktörer? Visst är den protesten tydlig, men en noggrannare analys visar att det har funnits ett aktivt kulturintresse bland anhängarna, även om det varit av en annan karaktär än i kulturlivet generellt. Många av de stora väckelserörelserna sände ut så kallade kolportörer som spred främst religiös litteratur till regioner som inte på annat sätt nåddes av litterära impulser från andra länder och bidrog därmed också till att öka läskunnigheten och läsintresset. Kolportörer anställdes i till exempel Evangeliska Fosterlandsstiftelsen i Sverige och Lutherska Evangelieföreningen i Finland. Den senare utgav under åren 1874–1970 på sitt förlag ett tiotal Lutherskrifter i drygt 180 olika upplagor och spridde närapå en miljon skrifter av Luther runt om i Finland. Kolportörerna saluförde givetvis också andra skrifter, inte minst biblar och andaktsböcker i stora upplagor. Till de mest kända bokspridarna hörde väckelseledaren Henrik Renqvist, som både skrev böcker och livnärde sig som bokhandlare.¹⁶

Laestadius predikar för samer inför franska vetenskapsmän.

Sången och musiken har spelat en stor roll i väckelserörelserna och de har gett ut egna sångsamlingar och bidrag till de officiella psalmböckerna. Också vetenskaplig litteratur inte bara rörande väckelserörelserna och skönlitteratur har publicerats inom rörelserna.¹⁷

Nordens viktigaste bidrag till pedagogiken utgörs av Grundtvigs idé om folkhögskolor. Han drömde om ett verkligt nordiskt universitet i Göteborg med 300 ledande vetenskapsmän som skulle fördunkla inte bara de existerande universiteten i Köpenhamn, Uppsala, Lund och Christiania utan också de gamla klassiska universiteten, ”kolosserna” som han kallade dem, i Oxford, Cambridge och Paris. Drömmen realiserades i form av folkliga högskolor, som bland annat väckelserörelserna flitigt har grundat och använt i sin verksamhet. I Finland fanns det kring millennieskiftet 12 kristliga folkhögskolor grundade av den evangeliska rörelsen, 9 av de väckta, 5 av laestadianerna, 2 av frikyrkliga och en av nypietismen (29). Antalet folkhögskolor grundade och upprätthållna av väckelserörelser uppgår i Norge till omkring 30, varav inremissionen har 17. I Sverige har Evangeliska Fosterlandsstiftelsen förutom Johannelunds teologiska högskola 8 folkhögskolor, Equeniamkyrkan 5 och pingströrelsen 5 medan motsvarande tal för Danmark är 7 av de sammanlagt 70 folkhögskolorna av vilka många har en grundtvigiansk bakgrund.¹⁸

Väckelserörelsernas inställning till högkulturen inom i form av opera, teater och litteratur har blivit mera öppen. Det har skett inte minst för att väckelserörel-

Till vänster: De väckta i skörtdräkt samlade till stugmöte på 1800-talet.

Nedan: De väcktas klädsel vid sommarens stormöten skiljer sig inte numera från hur andra är klädda.

serna på senare tid har intresserat författare och musiker i påfallande hög grad. Till de mest kända exemplen hör till exempel Joonas Kokkonens opera *De sista frestelserna* om Paavo Ruotsalainen, som hade premiär år 1975. Den uppfördes 500 gånger på bland annat Metropolitan i New York. Ett annat exempel är årets opera

om Lars Levi Laestadius med titeln *Kolme kirjettä Laestadiukselle* (Tre brev till Laestadius) med premiär år 2017. Bland skådespelen finns förutom de fem skådespelen om Åkerblomrörelsen också *De trettio silverpenningarna* om pietistledaren Nils Gustav Malmberg, skriven år 1983 av historieforskaren Heikki Ylikangas.¹⁹

Ett annat område där väckelserörelsernas linjedragningar håller på att förändras gäller deltagandet i samhälle och politik. Den tidigare starka koncentrationen på det andliga livet gjorde att väckelserörelserna inte intresserade sig för vad som

hände i samhället annat än att man bestämt tog avstånd från de sekulariserings-tendenser och den uppluckring av samhällsmoralen som man tyckte sig se. Men situationen har förändrats inte minst på grund av de nya högerpolitiska rörelserna som har visat intresse för att aktualisera det gamla bondesamhällets grundvärderingar. Laestadianismen i Finland har historiskt närmast varit knuten till centerpartiet, men på senare tid har samlingspartiet och högerpopulistiska rörelser i form av till exempel sannfinländarna i Finland tilldragit sig ett ökande intresse inom rörelsen. Motsvarande utveckling ser man på andra håll i Norden. Finlands föregående statsminister Juha Sipilä var medlem av Rauhan Sana-rörelsen, en mera moderat laestadiansk riktning. I Sverige har flera statsråd varit medlemmar av Missionskyrkan och av kristdemokraterna. I Norge hade statsminister Kjell Magne Bondevik en haugiansk bakgrund. Grundtvigs betydelse för det danska politiska livet kan knappast överskattas. Politiskt har väckelserörelsernas representanter i Norden arbetat för att upprätthålla gamla kristna värderingar och ställt sig avvisande till förändringar när det gällt abort, eutanasi, kvinnliga präster, ett friare sexualliv och samkönade äktenskap. Men man har också velat befördra kristna ideal när det gäller till exempel diakoni, utvecklingshjälp och flyktingarbete.²⁰

Som jag inledningsvis nämnde har väckelserörelserna i Norden inte bara intresserat kyrkohistoriker utan också andra vetenskapsområden. Det är tyvärr inte möjligt att här gå närmare in på den forskningen. Låt mig bara nämna att man sökt förklaringen till att väckelserörelser uppstod i den så kallade deprivationsteorin, d.v.s. att människor sökt alternativa mål genom kompensation när de mött hinder och problem i livet. Människor som attraherades av väckelserörelser ansågs höra till dem och anhängarna rekryterades därmed ur de lägsta samhällsklasserna. Nyare forskning har visat att detta inte stämmer. Haugianerna vann sina anhängare framför allt bland självägande bönder och företagare, de väckta tillhörde inte de lägsta samhällsklasserna vare sig i bondeståndet eller bland prästerna utan medelklassen, metodisterna vann sina anhängare framför allt i städerna med närmaste omgivning. Det var alltså snarare fråga om en resursmobilisering av människor som hade fått nya ekonomiska och andliga resurser och behövde kanaler, där detta kunde komma till konkreta uttryck. När demokratiseringsprocessen i samhälle och kyrka gick vidare uppstod nya möjligheter att manifesteras det egna inflytandet och massrörelserna avtynade. Men på det religiösa området kvarstod behovet att markera avvikande uppfattningar och det är därför som till exempel den laestadianska rörelsen har bevarat sitt inflytande. Rekryteringen av nya medlemmar sker dock framför allt inom den egna rörelsen och därför blir familjerna och motståndet mot aborter och preventivmedel så viktigt.²¹

Avslutningsvis kan man fråga om väckelserörelserna har en framtid? Vissa av dem är klart avtynande. Protesten har gjort sitt eller spelat ut sin roll. Det gäller bland annat haugianer, grundtvigianer och de väckta. Andra har upprätthållit en klar skiljelinje till folkkyrkorna när det gäller vissa teologiska frågor men står kvar

i kyrkan och har bevarat sin särprägel. Detta gäller till exempel laestadianerna, inremissionsrörelserna och de evangeliska. I vissa fall har protesten mot kyrkornas linje varit så stark att den lett till utträden såsom när det gäller baptister, metodister, pingströrelsen och Eumenia. Extrema yttringar, ofta av karismatisk art, har tidvis uppstått kring starka personligheter, men de har sällan fått bestående betydelse. Sådana kommer vi sannolikt att få uppleva också i framtiden.

Noter

1. Salomäki 2010, 51-56, 194-196; Suviseurat keräsi Muhokselle enimmillään 79 100 vanhoillislestadiolaista yhtä aikaa, *Kotimaa24.fi/1.7.2019*; artikel i *Kotimaa* 4.7.2019.
2. Salomäki 2010, 51-56; <https://suviseurat.fi/nain-me-uskomme> (granskad 9.3.2020).
3. I *Väckelse och kyrka i nordiskt perspektiv* (1969) presenteras grundtvigianismen, haugianismen och de väckta, däremot inte i den av Sixten Ekstrand redigerade volymen *För Kristus i Norden: Nordiskt inremissionsarbete i går, i dag och i morgon*, Ekstrand 1999 passim; <https://www.equmeniakyrkan.se> (granskad 9.3.2020).
4. I *Väckelse och kyrka i nordiskt perspektiv* ingår utförliga presentationer över tidigare forskning om väckelserörelserna. För senare forskning redogörs i *Väckelsens dimensioner* (Ekstrand 2003, 9-15), Jarlert 2003, 80-89 och Dahlbacka 2003, 90-96) samt i *Visioner för en bättre värld* (Dahlbacka I.- Dahlbacka J.-Malmer 2018, 7-13).
5. Pontoppidan Thyssen 1969, 7-20; Claesson 2015, 23-41; Claesson 2018, 15-30.
6. Raittila 1969, 94-96.
7. Loimaranta 1940 passim.
8. Raittila 1969, 80-91; Garcia de Presmo 2018, 55-75.
9. Björkstrand 2012, 375-383.
10. Raittila 1969, 94-114; Pétursson 2001, 250-257; Ekstrand 2001, 284-295; Salomäki 2010, 37-118.
11. Aarflo 1969, 115-153; Skaaheim 1999, 81-91; Hallaråker 1999, 92-107; Hegstad 2001, 258-268; Montgomery 2001, 65-77.
12. Overgaard 1969, 27-52; Stenbaek 1969, 52-67; Rasmussen 1969, 26-34; Wählin 1985, 51-76; Hansen 1999, 13-26.
13. Martling 1969, 155-183; Walan 1969, 184-214; Johansson 1999, 109-118; Ryman 2001, 269-283.
14. Salomäki 2010, 323-370; Claesson 2015, 23-41; Claesson 2018, 15-30.
15. Björkstrand 1976 passim; Björkstrand 2011 passim
16. Pleijel 1967, 39-42; Laine & Perälä 2005 passim; Dahlbacka 2009, 18-23.
17. Bernskiöld Hans 1985, 205-216; Selander 1985, 191-204; Huhta 2001, 113-192.
18. Björkstrand 1980 passim; Björkstrand 1983, 1-14; Tiensuu 1989, 65; Björkstrand 2001, 163-172; <https://www.sverigesfolkhogskolor.se/>; https://sv.wikipedia.org/wiki/Evangeliska_Fosterlandsstiftelsen#Utbildning; <https://equmeniakyrkan.se/utbildning/folkhogskolor/>; <https://hojskolerne.dk> ; <https://folkehogskole.no/nkf/> (granskade 9.3.2020).
19. Viimeiset kiusaukset (De sista frestelserna), https://en.wikipedia.org/wiki/Joonas_Kokkonen och <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2005/07/30/viimeiset-kiusaukset-toi-oopperankansan-suosioon> (De sista frestelserna gjorde operan populär bland folket); Kolme kirjettä

- Laestadiukselle (Tre brev till Laestadius), (granskade 9.3.2020); Kyrko-operan Den döende Laestadius får tre brev av kvinnor presenterades år 2017 i tidskriften Kirkko ja kaupunki (https://www.kirkkoja_kaupunki.fi/kuoleva-laestadius-saa-naisilta-kolme-kirjetta#678d928f); Kolmekymmmentä hopearahaa (Trettio silverpenningar), https://fi.wikipedia.org/wiki/Heikki_Ylikangas (granskade 9.3.2020).
20. Brohed 2001, 163–190; Norderval 2001, 191–212; Seppo 2001, 213–223; Stenbaek 2001, 224–234; Pétursson 2001, 235–244; Salomäki 2010, 323–370.
21. Se härtill Gustavsson 1985 passim, där författare från en rad olika discipliner presenterar sina forskningar rörande religiösa väckelserörelser i Norden; Furseth 2003, 47–59.

Referenser

- Bernskiöld Hans (1985), Församlingsång och musikliv i Svenska missionsförbundet, i: Anders Gustavsson (red.) (1985), *Religiösa väckelserörelser i Norden under 1800- och 1900-talen. Aktuell forskning presenterad vid ett symposium*. Lund.
- Björkstrand Gustav (1976), *Maria Åkerblom-rörelsen. En finlandssvensk profettrörelsens uppkomst, utveckling och sonderfall*. Diss. Meddelanden från Stiftelsens för Åbo Akademi forskningsinstitut nr 11. Åbo 1976.
- Björkstrand Gustav (1980), *Den finlandssvenska folkhögskolan och allmogemobiliseringen*. Kyrkohistorisk arkivet vid Åbo Akademi. Meddelanden 10. Åbo 1980.
- Björkstrand Gustav (1983), *Den kristna folkhögskolan inför framtiden, i: Fädernearv och framtidstro. Den nordiska kristna folkhögskolan inför 1980-talet*. Kyrkohistorisk arkivet vid Åbo Akademi. Meddelanden 16. Åbo.
- Björkstrand Gustav (2000), Grundtvig's "Education for Life" and the Cultural Challenge Facing the Baltic and Nordic Countries Today i: A.M. Allchin, S.A.J Bradley, N.A. Hjelm. J.H. Schørring (ed.) (2000), *Grundtvig in International Perspective. Studies in the Creativity of Interaction*. Aarhus University Press. Aarhus.
- Björkstrand Gustav (2011), *Maria Åkerblom: Sändebudet med makt över liv och död*. Schildts. Helsingfors 2011.
- Björkstrand Gustav (2012), *Jacob Tengström. Universitetsman, kyrkoledare och universitetsbyggare*. Svenska litteratursällskapet i Finland. Helsingfors 2012.
- Brohed Ingmar (2001), Folkekirkens ordning og de politiska partier, i: Jens Holger Schjørring (red.) (2001), *Nordiske Folkekirker i opbrud. National identitet og international nyorientering efter 1945*. Aarhus Universitetsforlag. Århus.
- Claesson Urban (2015), *Kris och kristnande. Olof Ekmans kamp för kristendomens återupprättelse vid Stora Kopparberget 1689–1713. Pietism, program och praktik*. Skrifter utgivna av Svenska kyrkohistoriska föreningen. 2. Ny följd. Göteborg 2015.
- Claesson Urban (2018), Reformation i vidare bemärkelse. 1600-talets som de kyrkliga reformprogrammets århundrade, i: Anders Jarlert (red.) (2018), *Visioner för en bättre värld. Pietismen som transnationell, reformatorisk och utopisk drivkraft*. Bibliotheca Historico-Ecclesiastica Lundensis 62. Åbo.
- Dahlbacka Ingvar (2003), Väckelseforskning i Finland – en översikt, i: Sixten Ekstrand (red.) (2003), *Väckelsens dimensioner. Föreläsningar vid symposium för det nordiska väckelsenätverket 2001*. Kyrkohistoriska arkivet vid Åbo Akademi. Meddelanden 33. Åbo.
- Dahlbacka Ingvar (2009), Väckelse och bekännelsemedvetenhet i 1800-talets Finland, i: *I väckelsens spår*. Kyrkohistoriska arkivet vid Åbo Akademi. Meddelanden 41. Åbo 2009.

- Dahlbacka Ingvar, Dahlbacka Jacob & Malmer Elin (red.) (2018), *Visioner för en bättre värld. Pietismen som transnationell, reformatorisk och utopisk drivkraft*. Bibliotheca Historico-Ecclesiastica Lundensis 62. Åbo.
- Ekstrand Sixten (1999), *För Kristus i Norden. Nordiskt inremissionsarbete i går, i dag och i morgon*. Red. Sixten Ekstrand. Kyrkans Ungdoms förlag. Jakobstad 1999.
- Ekstrand Sixten (2001), Mellan nyfolkkyrklighet och nypietism – väckelserörelserna i efterkrigstidens andliga turbulens, i: Jens Holger Schjørring (red.) (2001), *Nordiske Folkekirker i opbrud. National identitet og international nyorientering efter 1945*. Aarhus Universitetsforlag. Århus.
- Ekstrand Sixten (2003), Mot mångdimensionalitet och tvärvetenskaplighet, i: Sixten Ekstrand (red.) (2003), *Väckelsens dimensioner. Föreläsningar vid symposiet för det nordiska väckelsenätverket 2001*. Kyrkohistoriska arkivet vid Åbo Akademi. Meddelanden 33. Åbo.
- Furseth Inger (2003), Sosiologiske perspektiver på studiet av religiøse bevegelser, i: Sixten Ekstrand (red.) (2003), *Väckelsens dimensioner. Föreläsningar vid symposiet för det nordiska väckelsenätverket 2001*. Kyrkohistoriska arkivet vid Åbo Akademi. Meddelanden 33. Åbo.
- Garcia de Presmo Jostein (2018), Ble Hans Nielsen Hauge offer for justismord? En vurdering av rettsprosessen, i: Anders Jarlert (red.) (2018), *Visioner för en bättre värld. Pietismen som transnationell, reformatorisk och utopisk drivkraft*. Bibliotheca Historico-Ecclesiastica Lundensis 62. Åbo.
- Gustavsson Anders (1985), *Religiösa väckelserörelser i Norden under 1800- och 1900-talen. Aktuell forskning presenterad vid ett symposium*. Red. Anders Gustavsson. Lund 1985.
- Hallaåker Karl Johan (1999), Det Vestlandske Indremisjonsforbund, i: Sixten Ekstrand (red.) (1999), *För Kristus i Norden. Nordiskt inremissionsarbete i går, i dag och i morgon*. Kyrkans Ungdoms förlag. Jakobstad.
- Hansen Peter Nord (1999), Kirkelig Forening for Indre Mission i Danmark, i: Sixten Ekstrand (red.) (1999), *För Kristus i Norden. Nordiskt inremissionsarbete i går, i dag och i morgon*. Kyrkans Ungdoms förlag. Jakobstad.
- Hegstad Harald (2001), Den lavkirkelige vekkelsebevegelse i Norge, i: Jens Holger Schjørring (red.) (2001), *Nordiske Folkekirker i opbrud. National identitet og international nyorientering efter 1945*. Aarhus Universitetsforlag. Århus.
- Huhta Ilkka (2001), "Täällä on oikea Suomenkansä." *Körttiläisyyden julkisuuskuva 1880–1918*. Finska kyrkohistoriska samfundet. Helsingfors 2001.
- Jarlert Anders (2003), Aktuell svensk väckelseforskning, i: Sixten Ekstrand (red.) (2003), *Väckelsens dimensioner. Föreläsningar vid symposiet för det nordiska väckelsenätverket 2001*. Kyrkohistoriska arkivet vid Åbo Akademi. Meddelanden 33. Åbo.
- Johansson Bertil, Evangeliska Fosterlandsstiftelsen, i: Sixten Ekstrand (red.) (1999), *För Kristus i Norden. Nordiskt inremissionsarbete i går, i dag och i morgon*. Kyrkans Ungdoms förlag. Jakobstad.
- Laine Tuija & Perälä Anna (2005), *Henrik Renqvist julkaisijana ja kirjakauppiaina 1815–1866*. Finska kyrkohistoriska samfundet 198. Helsinki 2005.
- Loimaranta S. (1940), *Erikssonien mystillis-separatistinen liike vuoteen 1745*. Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar 43. Lahti 1940.
- Martling C. H. (1969), De inomkyrkliga väckelserörelserna under förra delen av 1800-talet, i: A. Pontoppidan Thyssen (red.) (1969), *Väckelse och kyrka i nordiskt perspektiv. Nordiska studier över brytningarna mellan kyrklig ordning och religiös folkrörelse under 1800-talet*. Köpenhamn.
- Montgomery Ingun (2001), Norge: Att finna vägen tillbaka, i: Jens Holger Schjørring (red.) (2001), *Nordiske Folkekirker i opbrud. National identitet og international nyorientering efter 1945*. Aarhus Universitetsforlag. Århus.

- Norderval Øyvind (2001), Den norske kirke i etterkrigssamfunnet, i: Jens Holger Schjørring (red.) (2001), *Nordiske Folkekirker i opbrud. National identitet og international nyorientering efter 1945*. Aarhus Universitetsforlag. Århus.
- Nordiske Folkekirker i opbrud. National identitet og international nyorientering efter 1945*. Aarhus Universitetsforlag. Red. Jens Holger Schjørring. Århus 2001.
- Overgaard Frans Ole (1969), Vækkelse og kirke i det egentlige Danmark i det 19. århundrede, i: A. Pontoppidan Thyssen (red.) (1969), *Vækkelse och kyrka i nordiskt perspektiv. Nordiska studier över brytningarna mellan kyrklig ordning och religiös folkrörelse under 1800-talet*. Köpenhamn.
- Pétursson Pétur (2001), Väckelser och kyrka på Island, i: Jens Holger Schjørring (red.) (2001), *Nordiske Folkekirker i opbrud. National identitet og international nyorientering efter 1945*. Aarhus Universitetsforlag. Århus.
- Pleijel Hilding (1967), Bibeln i svenskt fromhetsliv, i: Hilding Pleijel – Bror Olsson – Sigfrid Svensson (red.) (1967), *Våra äldsta folkböcker*. W K Gleerups förlag. Lund 1967.
- Pontoppidan Thyssen A. (1969), Inledning, i: A. Pontoppidan Thyssen (red.) (1969), *Vækkelse och kyrka i nordiskt perspektiv. Nordiska studier över brytningarna mellan kyrklig ordning och religiös folkrörelse under 1800-talet*. Köpenhamn.
- Raittila Raittila (1969), Vækkelse och kyrka under senare hälften av 1800-talet, i: A. Pontoppidan Thyssen (red.) (1969), *Vækkelse och kyrka i nordiskt perspektiv. Nordiska studier över brytningarna mellan kyrklig ordning och religiös folkrörelse under 1800-talet*. Köpenhamn.
- Rasmussen Leif (1999), Luthersk Missionsforening i Danmark, i: Sixten Ekstrand (red.) (1999), *För Kristus i Norden. Nordiskt inremissionsarbete i går, i dag och i morgon*. Kyrkans Ungdoms förlag. Jakobstad.
- Ryman Björn (2001), Väckelsetradition i ändrade samhällsförhållanden, i: Jens Holger Schjørring (red.) (2001), *Nordiske Folkekirker i opbrud. National identitet og international nyorientering efter 1945*. Aarhus Universitetsforlag. Århus.
- Salomäki Hanna (2010), *Herätysliikkeisiin sitoutuminen ja osallistuminen*. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 113. Porvoo 2010.
- Selander Inger (1985), Den unisona sången inom folkrörelserna i Sverige, i: Anders Gustavsson (red.) (1985), *Religiösa väckelserörelser i Norden under 1800- och 1900-talen. Aktuell forskning presenterad vid ett symposium*. Lund.
- Seppo Juha (2001), Finland: Folkkyrka i ett alltmer pluralistiskt samhälle, i: Jens Holger Schjørring (red.) (2001), *Nordiske Folkekirker i opbrud. National identitet og international nyorientering efter 1945*. Aarhus Universitetsforlag. Århus.
- Skaaheim Anfinn (1999), Det norske lutherske Indremisjonsselskap, i: Sixten Ekstrand (red.) (1999), *För Kristus i Norden. Nordiskt inremissionsarbete i går, i dag och i morgon*. Kyrkans Ungdoms förlag. Jakobstad.
- Stenbæk Jørgen (1969), Vækkelse, kirke og nationalitetskamp i Sønderjylland i det 19. århundrede, i: A. Pontoppidan Thyssen (red.) (1969), *Vækkelse och kyrka i nordiskt perspektiv. Nordiska studier över brytningarna mellan kyrklig ordning och religiös folkrörelse under 1800-talet*. Köpenhamn.
- Stenbæk Jørgen (2001), Danmark: Folkekirken og de politiske partier efter 2. Verdenskrig, i: Jens Holger Schjørring (red.) (2001), *Nordiske Folkekirker i opbrud. National identitet og international nyorientering efter 1945*. Aarhus Universitetsforlag. Århus.
- Tiensuu Kyllikki (1989), Kristilliset kansanopistot Suomessa, i: *Vapaudenn vankina. Sata vuotta kansanopistotoimintaa Suomessa. Kansanopistoliikkeen jublakirja*. Suomen kansanopistoyhdistys. Helsinki 1989.
- Walan Bror (1969), De utomkyrkliga väckelserörelserna under senare hälften av 1800-talet, i: A. Pontoppidan Thyssen (red.) (1969), *Vækkelse och kyrka i nordiskt perspektiv. Nordiska*

- studier över brytningarna mellan kyrklig ordning och religiös folkrörelse under 1800-talet.* Köpenhamn.
- Wåhlin Vagn (1985), *Religiöse väckelsesbevägelser i Danmark*, i: Anders Gustavsson (red.) (1985), *Religiösa väckelserörelser i Norden under 1800- och 1900-talen. Aktuell forskning presenterad vid ett symposium.* Lund.
- Väckelse och kyrka i nordiskt perspektiv. Nordiska studier över brytningarna mellan kyrklig ordning och religiös folkrörelse under 1800-talet.* Red. A. Pontoppidan Thyssen. Köpenhamn 1969.
- Aarflot Andreas (1969), *Fra det haugianske vennesamfund til Lutherstiftelsen (1800–1868)*, i: A. Pontoppidan Thyssen (red.) (1969), *Väckelse och kyrka i nordiskt perspektiv. Nordiska studier över brytningarna mellan kyrklig ordning och religiös folkrörelse under 1800-talet.* Köpenhamn.

Internetkällor

- <https://suviseurat.fi/nain-me-uskomme> (granskad 9.3.2020).
- <https://www.equmeniakyrkan.se> (granskad 9.3.2020).
- <https://www.sverigesfolkhogskolor.se/> (granskad 9.3.2010).
- https://sv.wikipedia.org/wiki/Evangeliska_Fosterlandsstiftelsen#Utbildning (granskad 9.3.2010).
- <https://equmeniakyrkan.se/utbildning/folkhogskolor/> (granskad 9.3.2010).
- <https://hojskolerne.dk> (granskad 9.3.2010).
- <https://folkehogskole.no/nkf/> (granskad 9.3.2010).
- https://en.wikipedia.org/wiki/Joonas_Kokkonen (granskad 9.3.2010).
- <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2005/07/30/viimeiset-kiusaukset-toi-oopperan-kansan-suosioon> (granskad 9.3.2010).
- https://fi.wikipedia.org/wiki/Heikki_Ylikangas (granskad 9.3.2020).

VAD ÄR NORDISK MUSIK?

BEGREPPET "NORDISK MUSIK" ÄR komplicerat, åtminstone har vi ingen bra finsk översättning. Vi har ju uttrycken "pohjoinen musiikki" (i geografisk betydelse), "Pohjolan musiikki" (i betydelsen Nordisk, men det är även ett begrepp i Kalevala) eller "pohjoismainen musiikki" (de nordiska ländernas musik). Begreppen missar dock till en viss grad målet. Ändå förstår var och en intuitivt vad det är frågan om: ett visst geografiskt område i Europa, som man tämligen sällan i kultur- eller musikhistorien ser som en egen kultursfär vid sidan av en mediterransk, mellaneuropeisk eller tysk. Var går gränserna för Norden? Skandinaver föredrar Sverige, Norge och Danmark och kanske Island, men icke Finland. Men för Finland är den nordiska banden viktiga. Men hör också de baltiska länderna hit? Hur är det med Ryssland, dit den finsk-ugriska kulturen ju utsträcker sig i hög grad.

Ett fångslände och i viss mån utmanande dokument är antologin *Musik i Norden* som utkom 1998 i Kungliga Musikaliska Akademiens publikationsserie som nummer 85. Den innehåller en översikt av detta problem och mycken väsentlig kunskap. Men när en finländare läser detta verk märker han en stark svensk slag-sida. Huvudredaktörer är Greger Andersson och Henrik Karlsson, men bland redaktörerna fanns också Erkki Salmenhaara och Fabian Dahlström från Finland.

Musiklivet i Finland uppnådde i jämförelse med andra nordiska länder en ojämförlig framgång – det måste andra skandinaver medge – men problemet är hur denna blomstring förhåller till den nordiska kontexten. När stora nordiska tonsättare skall listas nämns Jean Sibelius, Edvard Grieg, Carl Nielsen och Hugo Alfvén, Wilhelm Stenhammar, Peterson-Berger osv. Men en av bokens teser är att Norden som kulturell enhet borde beskrivas utifrån sin egen musikhistoria och inte utifrån snäva nationella grunder. Det som är viktigt ur nationell synpunkt är inte nödvändigtvis viktigt ur nordisk synvinkel, menar en svenska kollega. Det är förståeligt, för i Sverige fick den nationella stilen aldrig den betydelse den fick i Norge som försökte lösgöra sig från sin svenska unionspartner, eller i Danmark under dess strid mot det tyska hotet, och framför allt i Finland under dess kamp för självständighet. Den nordiska aspekten är ett övernationellt perspektiv som betonas i essäistiska resonemang, det är alltså fråga om en begreppslig distinktion. Men varför skall vi alltså tala om nånting särskilt nordiskt i den nutida mångnationella, månggetniska globala världen? Ibland kan de nationella och lokala perspektiven på *Norden* vara fruktbarare än att se Norden som sin egen enhet.

Den musik man utanför de nordiska länderna förknippar med Norden är folk-musiken, den folkliga musiktraditionen, som särskilt präglar den nordiska popu-

lärmusiken. Här är Sverige onekligen ledande nu för tiden, med exempel som Abba och musikalen *Mamma Mia*. Men det nordiska består av många element. Ofta likställer man nordisk ton med nationalromantik. 1800-talets manskörssång måste ses som någonting skandinaviskt. Men låt oss se saken ur fenomenologisk synvinkel. Vilken musik kan man omedelbart och otvivelaktigt uppfatta som nordisk? Skulle man välja ett sådant musikaliskt exempel, vore det säkert Edvard Griegs pianokonsert i a moll. Då Grieg spelade den för Franz Liszt i Rom 1870, avbröt Liszt framförandet och skyndade fram till pianot från andra sidan av salen och sa: "Vilken förtjusande klang, inte gis, inte gis, men g! Så äkta svenskt (!)." I Norge åter jämförde man inledningen av Griegs pianokonsert med ett vattenfall vid en fjord, det vill säga, man associerade till det nordiska landskapet.

Господику Эдмунду Нойперту
КОНЦЕРТ

Переложение для двух фортепиано

Э. ГРИГ. Opus 16
(1843--1907)

Allegro molto moderato $\text{♩} = 64$

Piano I (Solo) *SOLO* *ff* *poco rit.*

Piano II (Orchestra) *pp* *ff* *Timp.*

a tempo *stringendo* *a tempo* *TUTTI*

10167

Ett annat uppenbart exempel är enligt min mening Christian Sindings piano-
stycke *Frühlingsrauschen*.

WIOSENNE SZMERY
Frühlingsrauschen

De éréis progressand
Au début

Agitato 3 3

CHRISTIAN SINDING

Fortepiano *pp*

con pedale

Men vilken musik skymtar i bakgrunden? Jo, *Waberlobe*-motivet ur Wagner's *Die Walküre*.

diminuendo

Moderato assai.
(Sehr massiges Tempo.)

pp dolce

L.H.

L.H.

Egentligen har den nordiska musiken i mångt och mycket Tyskland att tacka för sin stil och kompositionsteknik. I synnerhet Finland, som hade den stora lyckan att i ledningen för musiklivet under 1800-talet ha tyska musiker så som Friedrich Pacius och Richard Faltin. Pacius opera, eller sångspel, *Kung Karls Jakt* innehåller också en helt uppenbar hänvisning till 'skandinavismen' i marknadsscenen i tredje akten, fast parodierande. I scenen kombineras olika populära element utan att glömma Sverige och Finland: den finska kvinnan som spelar kantele, en östernbottnisk spelman, och Björneborgarnas marsch, allt samtidigt:

Andante con moto. (Afsiden.) (Syrjäns.)
 Min ne schmucke taf - ler? Gott verdamm' nich, da ist ja wieder der alte
 Tuiil' on seho - mat tau - lut? dumme Moses mit seinem verfluchten Biez.

Andra juden sijn bakom scenen.
 Toivon jousalaitien vielä näyttävän tekeneen.

Aber warte mal, ich will ihm einen schweren Bissen Scandinavismus in den Hals stopfen. Das nationale Element ist heutzutage eine Löwenhaut, wo Jedermann hineinkriechen kann, um seinen Nachbar auszupeifen.

Tyskland var förstås en stark faktor i bakgrunden. Den musikaliska biedermeierstilen, som aldrig upphörde i Finland, härstammar naturligtvis därifrån. I Wagners musik finns det i och för sig mycket sällan någon referens till den nordiska musiken utom i den norska sjömanskören i *Flygande Holländaren*. Men när Martin Wegelius och Richard Faltin besökte öppnandet av Bayreuth 1876 sa Rikard Wagner till dem: ”Det behagar mig mycket att min musik uppskattas hos er 'där uppe' ... men kom dock hellre hit för att höra den.” Senare blev den nordiska dimensionen berömd i Alfred Rosenbergs *Mythos des zwanzigsten Jahrhunderts*, men det är en annan historia som man inte bör blanda ihop med Wagner.

I den ovannämnda antologin *Musik i Norden* nämns i alla fall inte alls svenska språket som en förenande faktor, för i så fall skulle den finsktalande delen av Finland ställas utanför gemenskapen.

UPPLEVELSER

Varje finländare har sin egen relation till det nordiska. När det gäller musik minns jag professor Gunnar Hallhagen från Musikhögskolan i Stockholm, som höll pianopedagogiska kurser vid Sibelius-Akademien i början av 70-talet, där jag deltog flera gånger. Hans stjärnelev i Stockholm var Staffan Scheja. Han började alltid sin kurs med en timmes föreläsning om mystik och filosofi. En gång reste sig re-

presentanten för pianopedagogerna, Kirsti von Boehm, och sa: ”Vi har kommit hit för att spela, inte för att höra föredrag om Mäster Eckhardt”. Kursen innehöll i alla fall en obligatorisk del nordisk musik. Alla fick noter av nutida tonsättare, och ur dem måste man välja sin repertoar. Det var Blomdahl, Sven-Erik Bäck, Vagn Holmboe, Finn Höffding, Ingvar Lidholm, Knud Åge Riisager, Harald Saeverud, Ibn Nörholm, Hilding Rosenberg, Bengt Hambraeus, Per Nörgaard, Lars Johan Werle, Wilhelm Stenhammar och Carl Nielsen. Det upplevdes som ett tvång av tidens finska pianostudenter. Men när man nu tar fram den här samlingen efter flera decennier, märker man att upplevelsen av tvång inte kvarstår. Till exempel Carl Niensens *Chaconne* är ett så pass imponerande verk, som karaktäriserar det nordiska ur ett neoklassiskt och inte romantiskt perspektiv.

CODA con sentimento
Tempo I, ma tranqu.

16748

Också Hilding Rosenbergs friska modernistiska stil har stått sig genom åren:

IMPROVISATIONER

1939

HILDING ROSENBERG

Maestoso energico ♩ = 60

ff marcato

Nordiska musikdagar är ett arrangemang som regelbundet återkommer. 1983 hölls det i Askov i Danmark. Varje morgon började med att alla tillsammans sjöng psalmer av Grundtvig, folkhögskolans grundare. En bättre introduktion skulle man inte kunnat föreställa sig till Niensens melodik, vars ursprung finns här. Senare hölls i Hamar i Norge ett symposium om pedagogik i musikteori, där jag kom att

representera Finland. Den danske professorn Bergsagel sa artigt efter mitt anförande om musiksemitik. ”Det var mycket bättre än jag väntade”. Därefter var kontakterna med Sverige täta. I Uppsala styrde Ingmar Bengtsson, som var en eminent pianist, specialist på Johan Helmich Roman. På gamla dar hade han blivit entusiastisk över musiksemitik. Då hans kollega Erik Tawaststjerna från Helsingfors hörde det konstaterade han: ”Nej, vid den åldern kan man inte börja med någon ny teori, det vore mycket bättre om han skrev en traktat över Liszts h-moll sonat!” I Göteborg var Jan Ling orienterad mot musiksociologi och som person mycket olik Bengtsson. Mellan dem fanns Kungl. Musikaliska Akademien med Hans Åstrand och Gunnar Larsson, samt Kungliga Vitterhetsakademien, som Lovisa Ulrika en gång hade grundat. Därutöver fanns musikvetenskapen vid Stockholms universitet, där min elev Ulrik Volgsten disputerade på en avhandling om Zappa. Sedan ärvde Erik Kjellberg lärostolen efter Bengtsson i Uppsala. En central figur i svensk musikkforskning är Karl-Olle Edström, som började med studier av samisk musik men senare har skrivit essäer om allmän musikestetik och historia. Jan Ling gav också ut sin version av Europas musikhistoria. Viktigt att nämna är också Ingmar Bengtssons centrala bok *Musikvetenskap. En översikt* (1973) vilken under flera decennier varit den viktigaste kursboken och introduktionen till musikkforskningen i de nordiska länderna.

När vi försöker reflektera över ämnet nordisk musik börjar vi inte från en nollpunkt utan från en hermeneutisk förförståelse grundad på alla våra tidigare erfarenheter.

HISTORIA

Det första verk där Norden nämns som ett icke romerskt område, d.v.s. som en icke klassisk del av Europa, är Olaus Magnus *Historia de gentibus septentrionalibus* från 1555. Där återges en tämligen pålitlig karta över de nordiska regionerna, först utgiven i Venedig 1539. Det är den så kallade Carta Marina, som också kallades Carta Gothica. *Septentrio* betyder ju Sjustjärnans stjärnbild på himlen. I verket anslöt man sig till den så kallade vindteorin. Den norra vinden, eller Boreas, var motsatsen till den södra vinden, Auster. En tredjedel av Olaus texter är lån från andra auktorer. Omnämmandet av röster som hörs i grottor (*speluncae*) i Finland är första gången Norden nämns i ett ljudsammanhang. Under forntiden finner man bronslurar från mellan 1500 och 500 år f.Kr. Senare blev bronslurar skandinavernas nationella symbol.

Kyrkomusikens uppkomst är likaså en del av begreppet nordisk musik. Norden hörde till den kristna sfären från ungefär år 1000. På runstenar finner man krucifix från år 965. Liturgisk musik och latinskolornas undervisning däri utgör början på en europeisk vokalmusiktradition. Men den ovannämnda antologin nämner inte alls Finlands egna tradition av *piae cantiones*, inte heller finska studenter och lärda som förmedlare av en centraleuropeisk tradition ända från Paris och Prag.

Hovet var naturligtvis centralt för musiken. Men hov fanns bara i Danmark och Sverige. Norge hörde till Danmark ända till 1815 och var sedan i union med Sverige till 1905. Finland hörde till Sverige till 1809. Hoven upprätthöll sitt anseende i politik och diplomati med hjälp av musik. Drottning Kristinas hovmusik utgjorde en guldålder i det svensk-finska musiklivet. Katalogen över de musikalier man köpte till hovet redan 1626 visade på en dominans av italiensk och tysk musik från senrenässansen. Magnus Gabriel De la Gardie sändes som svenskt sändebud till Paris och medförde vid sin hemkomst en ensemble bestående av sex violinister och en sångare. Under Kristinas sista år i Sverige verkade en grupp italienska musiker vid hovet under ledning av Vincenzo Albrici. Gustav Düben var den förste svenske musikern. Kristinas stöd till musiken var så frikostigt att statskassans råkade i kaos. I Rom, 1685, tillägnad Arcangelo Corelli Kristina sin Triosonat op. 1. Drottning Lovisa Ulrika lät 1764-66 bygga en teater till sitt förtjusande rokokoslott, det vill säga Drottningholm, med C. F. Adelcrantz som arkitekt.

Olika musiksällskap i Stockholm började sina aktiviteter i Stockholm på 1750-talet och inte mycket senare i Åbo, där *Musikaliska sällskapet i Åbo* tillkom 1792. Men den ovan nämnda antologin nämner inte alls det faktum att några av tidens förnämsta musiker i Sverige egentligen var finländare, t.ex. Bernard Henrik Crusell. T.o.m. Johan Helmich Roman hade finländska rötter. Under den gustavianska perioden var musikerna mestadels importerade. Det var tyska tonsättare, så som Johann Gottlieb Naumann som komponerade tre operor: *Amphion* 1778, *Cora och Alonso* 1782 och *Gustav Wasa* 1786. Den sistnämnda hölls länge för att vara Sveriges nationalopera. Abbé Vogler komponerade operan *Gustav Adolf och Ebba Brahe* 1788, Johann Christian Haeffner *Elektra*. Därutöver fanns en fjärde invandrare, nämligen Joseph Martin Kaus, beundraren av Gluck, som skrev operorna *Proserpine* (i en akt) och *Aeneas i Karthago* (fem akter, sex timmar). Han såg aldrig dem sättas upp på scen. Men fram till mordet på Gustaf III uppfördes 32 operor och 13 baletter i Stockholm, de flesta av Gluck.

KÖRSÅNGEN

Patriotismen präglade studentsången. Uppsalas studentsång kom till Finland redan på 1810-talet. Sedan var givetvis Friedrich Pacius en nyckelperson i utvecklandet av körsången genom *Akademiska sångföreningen* som han grundade i Helsingfors 1838. Han lade grunden till finsk patriotisk musik alltifrån *Vårt land*, till *Suomis sång* och *Soldatgossen*. Den nordiska stilen var ett av hans många stillån, som han också kunde parodiera när han skrev kupletter till sina operor. 1827 förbjöd kejsaren studenterna att sjunga på offentliga platser, men likafullt uppfördes *Kung Karls jakt* av Pacius, trots att den ryske generalguvernören försökte hindra det. Vid studentmötet i Köpenhamn 1845 sjöngs *Vi är ett folk vi kaldes skandinaver*. Den nordiska 'andan' sänkte sig över studentkulturen. Idén om Norden fick inte begränsas till enbart Skandinavien; den måste erövra hela världen, som en gång

skulle minnas den med tacksamhet. Studentfesten i Kristiania 1851 var en milstolpe. I Danmark var så kallad *faellesang* eller klubbssång vid punschfester viktiga. Nationalkänslan kulminerad under Schleswigkriget kriget 1848-1850. Mängden av sångböcker visar att Danmark hade blivit ett sångarland. De grundtvigska sångerna hade en central roll i folkbildningen på 1840-talet. Härtill kom så småningom också arbetarrörelsens sånger.

Bellman var naturligtvis ett viktigt svenskt bidrag till den nordiska sångtraditionen. Pacius uppförde Bellman 1843 med sin kör. Men i *Helsingfors Morgonblad* publicerades en artikel där man ifrågasatte om Bellmans sånger var konsertmusik. Enligt svenska musikforskare visar Bellmans sånger mer än något annat på en gemensam skandinavisk-nordisk tradition. Men i Sverige hade de ingen roll i sociala frihetssträvanden. 1875 ägde ett studentmöte rum i Uppsala. Nu kunde finländare delta med kejsarens tillåtelse. Finländarnas hemresa blev känslösam: kören sjöng *Suomis sång* och Valfrid Vasenius konstaterade att Finland var ensamt och ringa. Man sjöng nationella hymner: *Laenge var Nordens* (norska), *Kom Christian* (danska), *Ur svenska hjärtans djup* (svenska) och *Vårt land* (svenska!) samt en rysk folksång (finska). Men på Hasselbacken tillät man finnarna sjunga sin egen sång *Vårt land*.

I Finland började den fennomanska rörelsen 1875 och *Ylioppilaskunnan laulajat* (Studentkårens sångare) grundades 1883 efter en delning av *Akademiska sångföreningen*. 1878 grundades även *Muntra musikanter*. Norge deltog för första gången världsutställningen i Paris 1889. *Muntra musikanter* från Helsingfors var då med. Svenska dagstidningar skrev att finländarna i Paris närmast betraktades som ryssar. Men när sedan Helsingfors filharmoniker besökte Paris världsutställning 1900 förbjöds musikerna att tala högt sinsemellan då det i så fall skulle uppenbaras att de egentligen var tyskar allihop. Nordisk musik var i stor utsträckning en förlängning av tysk tonkonst.

När man studerar studentkörernas repertoar, blir man förvånad. I samlingen *Studentsånger. Första häftet*, utgivet av D. Hahl (Helsingfors: K.E.Holms Förlag 1871) kan man göra oväntade iakttagelser. Många melodier i denna samling har andra texter än dem vi numera känner. *Joulupuu on rakennettu*, en populär julsång nuförtiden, uppfördes med titeln *Onneton nuorukainen* (Den olyckliga ynglingen) och inleds med frasen: *Ah voi kuinka kauheasti suru vaivaa mieltäni*, (Ack hur förskräckligt sorgen plågar mig).

N:o 18. Onneton Nuorukainen.

Suomal. Kansal. sov. R. Lagi.

Lento

T.I. 2. R.I. 2.

v. 1. Ah, voi kuin-ka kau-he-as-ti su--ru vai-va-a miel-tä-ni,
v. 2. Si-nun luon-tos' lem-pe--ä on sy--dä-me-ni si---to-nut

Deutschland, Deutschland über alles fick ny text av A. Oksanen: *Nouse lennä suomen kieli, korkealle kaikumaan*, (Stig upp, flyg finska språk, högt/vida [inte starkt] att ljuda).

N:o 51. Suomen laulu. J. Haydn.
A. Oksanen.

v. 1. Nou-se len-nä, Suomen kie--li, Kor-ke--al-le
v. 4. Ää-nis--jär--vi, Pohjan---lah---ti, Au-ran ran-nat,

kai---ku---maan! Suomen kie--li, Suo-men mie-----hi,
Rui--jan suu. Siin' on Suoma----lai-nen mah-----ti,

Melodin *Kultaselle* (Till kärestan) i Dahls antologi var kanske källan till Busonis verk för cello och piano med samma namn eller till hans *Finnische Ballade*. Melodin är också känd som en andlig sång med texten *Täällä Pohjantähden alla ompi kotimaamme, mutta tähtein tuolla puolen toisen kodin saamme* (Här under nordstjärnan har vi vårt hemland, men på andra sidan stjärnorna får vi ett annat hem).

N:o 20. Kultaselle.
Andantino. Suom. Kansanl. sov. R. Faltin.

T. I. V. 1. Mi - nun kul - tain kau - nis on, sen suu kuin au - ran
V. 2. Ä - lä su - re sor - ja nel to, vaikk' oot toi - sen

T. II. V. 1. Mi - nun kul - tain on kau - nis kuin
V. 2. Ä - la su - re, vaikk' oit toi - sen

B. I. V. 1. Mi - - - - - kau - nis on kuin
V. 2. Ä - lä su - re, vaikk' oit toi - sen

B. I. 2. V. 1. Mi - nun kul - tain kai - nis on, on kuin
V. 2. Ä - lä su - re, vaik - ka oit toi - sen

Vidare är melodin *Sävelten voima*, (Tonernas kraft), är egentligen samma tema som i allegretto-satsen i Beethovens sjunde symfoni.

**Nº 30. Sävelten voima.
Harmoniens makt.**

L.v. Beethoven.

T. 1. 2. *p*

Sä - vel - ten aal - lot, tai - va - han va - lot,
To - ner - nas vä - ggr, him - mel - ska lä - gor,

B. 1. 2.

täyt - tä - vät rin - tain in - nol - la ain. Huo - let ne haih - tum,
fyl la med tju - s - ning he - la mitt bröst. Sä - ren ej bli - da,

Marseljäsen sjöngs med orden:

Näin ääni kaikuu Pohjolassa vapaiden ett' on maailma. Ken seuraa kehoitusta? Ken taistelee, se voiton saa! (Så ljuder rösten i Norden att världen hör till de fria. Vem följer uppmaningen? Den som kämpar, den skall segra!)

Nº 56.

T. 1. 2.

Näin ää - ni kai - kuu Poh - ju - las - sa, va - pai - den

B. 1. 2.

ett' ou maa - il ma Ken seu - raa ää - nen ke - hoi

Med andra ord dög vilken melodi som helst, tonsättarens nationalitet betydde ingenting. Allt förändrades till finländsk-nationellt. Lite som i nationalhymners historia där principen med vandrande melodier härskar.

Men måste till slut man fråga sig: finns det en nordisk körklang? Tydligt beror det inte på språket. Men antologins författare undrar ändå varför finländska körer låter så olika jämfört med svenska, norska eller danska. Det är svårt att verifiera detta påstående.

ANDRA KRITERIER

Det kvarstår flera estetiska kategorier i en karaktäristik av nordisk musik. Är symfonin något nordiskt, någonting präglad av världen norr om Medelhavet? I Finland finns Sibelius och symfonin, vilket har en särskild betydelse för detta land på grund av den tyska föreställningen om kultur som *Geist*. Härtill kom så den religiösa asketismen och så var idén formad om symfonin som tematisk bearbetning.

Också i Sverige komponerade man symfonier – minns bara Allan Pettersson – men det är svårt för finländare att säga någonting om dessa då man nästan aldrig hör dem framföras. Hurdana är symfonierna av Hugo Alfvén eller Peterson-Berger? Inte så dåliga kanske. Lika litet som Madetoja eller Melartin var dåliga, eller vissa verk av somliga av våra senare symfoniker. Finländarnas relation till Peterson-Berger påverkas av hans kritiska attityd till Sibelius, vilket lätt kan tolkas som yrkesavund. Hans opera *Arnlfjot* med sitt samiska tema vore också intressant att bekanta sig med liksom Armas Launis opera *Aslak Hetta*.

Men det finns också andra idéer. Den nordiska melankolin är säkert ett estetiskt fenomen som spritt sig utanför Skandinavien gränser. Exempel är Solvejgs sång ur Griegs *Peer Gynt* eller Sibelius Miranda ur musiken till *Stormen*.

Poco con moto Jean Sibelius

mesza e dolce
con ta

Solvejgs Lied
Chanson de Solvejg — Solvejgs Song

Op. 55 No. 4

Andante

Der Win - ter mag schei - don, der Früh - ling vergehn, der Früh - ling ver - gehn,

cantabile
p
m. s.

Men är det inte så att melankolin förenar oss också med de baltiska länderna? Litauens Ciurlionis är meditativ och sorgsen i stort, men å andra sidan har den sina rötter inte bara i folkmusiken utan också hos Chopin och Skrjabin. Den letiska Emil Darzin och hans *Valse mélancholique* är onekligen nordisk till sin karaktär och inte långt från Sibelius *Valse triste*. Lenskis aria hos Tschaikovski är naturligen ytterst melankolisk men vi upplever den inte nödvändigtvis som någonting nordiskt. Den karaktären återfinns inte hos Tschaikovski.

Den finska musikens ältande natur, som den amerikanske violinprofessor Joseph Gingold beskrev det då han talade om Sibelius violinkonsert för sina elever i Bloomington, är säkert någonting nordiskt. Han använde termen *brooding*. Men å andra sidan: hur skall man införliva finsk-ugriska drag i musiken med begreppet det nordiska? I rysk musikhistoria framställdes finländarna tämligen positivt utan vare sig orientaliskt hot eller polsk aggressivitet, utan i stället som en god shaman/trollkarl som i Glinkas opera *Ruslan och Ljudmila*. Nästan alla ryska tonsättare besökte Finland, men upplevde de sig då vara i ett nordiskt land eller i utsträckningen av det ryska imperiet? I europeisk musikestetik förknippas det finsk-ugriska i varje fall med det orientaliska. Vid Sorbonne hör den finska kulturen fortfarande till avdelningen för orientaliska civilisationer (*civilisations orientales*).

Det är alltså särskilt utmanande att avgränsa den nordiska musikens begrepp och område, samt dess estetik. Men det hjälper oss att göra fynd över nationsgränser, att möta överraskande andliga släktskap.

BO DÖ BYGGA. BYGGNADSKONST OCH NATUR HOS NÅGRA NORDISKA ARKITEKTER¹

INOM DEN NORDISKA BYGGNADSKONSTEN på 1900-talet finns ett flertal arkitekter som i sina verk behandlat arkitekturens förhållande till naturen. Med det menar jag att de framställt naturen, i någon av dess aspekter, på sätt som får oss att fåsta uppmärksamhet vid den. Naturen kan givetvis betyda många olika saker. I det här sammanhanget syftar begreppet på såväl plats, landskap och material som på vår kroppsliga och därmed ändliga belägenhet, speglad i Carl David af Wirséns rader ”Allt kött är hö, och blomstren dö, och tiden allt fördriver.”².

Som ett kulturellt och symboliskt innehåll för byggnadskonsten är naturen idag mer aktuell än någonsin. Vår inverkan på jordklotets ekologiska och andra system har nått en nivå som föranlett forskare att introducera ett nytt geologiskt periodbegrepp, antropocen.³ Naturens mångfald är hotad, och man talar om en sjätte utrotningsvåg. Urbaniseringen accelererar, byggnadskomplex av för några generationer sedan oanade dimensioner blir allt vanligare. Till detta kommer trafikinfrastruktur: vägar, flygplatser och parkeringar som slukar allt mer av jordens yta och gräver sig allt djupare in i den. Sammantaget hotar utvecklingen inte bara enskilda arter, utan ruckar på hela system och därmed också på människans levnadsbetingelser. Tidigare okända virus, av vilka i skrivande stund det så kallade coronaviruset (SARS-CoV-2) är aktuellt, drabbar oss på grund av att vi gripit djupare in i naturen än förr.

Ändå borde vi inte låta de stora utmaningarna överskyla, att naturen inte i första hand är ett problemområde, utan en källa till liv, glädje och skönhet. Det finns ett akut behov av praktiska och tekniska lösningar för en hållbar framtid, men för att få till stånd en förändring i våra livs- och konsumtionsmönster behövs också attitydförändringar och värdeinsikter. Olika former av kunskap och insikt kompletterar varandra. Naturvetenskaplig kunskap om det inbördes beroende mellan individer, arter och system som inbegriper oss själva, hjälper oss att förstå och artikulera vår plats och roll bland det levandes mångfald på nya sätt. Inom filosofin och konsten har de här insikterna fått nya uttryck.⁴ Den hierarkiska världsbild, där människan är skapelsens krona, förefaller ha levt ut sin tid. I stället för en motsättning mellan människan och den övriga naturen, har vi blivit allt mer medvetna om vad som förenar oss.

Att söka former för dynamisk och fredlig samlevnad, där vi kan leva jämsides med andra arter, är en central uppgift idag. Byggandet har en nyckelroll i detta avseende, eftersom det konkret inverkar på olika arters livsrum. I den här artikeln

fokuserar jag emellertid på byggnadskonsten som artikulation och förkroppsligande av den mänskliga kulturens förhållande till naturen i vissa av dess levda aspekter. Arkitekturen som konst, vill jag föreslå, ger impulser att iaktta, känna och reflektera. Efter några tankar kring detta diskuterar jag naturen som innehåll i några verk av Aino och Alvar Aalto, Erik Gunnar Asplund och Sigurd Lewerentz samt Raili och Reima Pietilä. Här tar jag stöd i den franske idéhistorikern Gaston Bachelards idéer om den ”materiella fantasi”, som bygger broar mellan vårt sinne och världen.⁵ Jag avslutar med några reflektioner över hur naturen som innehåll i byggnadskonsten kan bidra till insikter om vårt beroende av den natur vi lever i, och som håller liv i oss.

BYGGANDE OCH BYGGNADSKONST

I den här artikeln är arkitekturen som byggnadskonst kopplad till vårt moderna konstbegrepp. Etymologin i ordet arkitektur antyder att vi har att göra med värdefullt byggande: arkitekten är en ”mästerbyggare” (*archi-tecton*). I vardagligt tal använder vi emellertid ordet också för att hänvisa till byggande utan den här värderande aspekten. Arkitekten är helt enkelt en person som ”planerar hus”. Men om vi vill använda ordet i en mer specifik betydelse, räcker det då att säga att till arkitekturen hör den bästa delen av byggandet? Det är naturligtvis möjligt att använda termen på det sättet, men jag kommer att använda den i en annan och mer specifik mening.

I den här artikeln betyder arkitektur byggnadskonst på ett sätt som är kopplat till vårt moderna konstbegrepp.⁶ Det innebär att byggnader som är konst inte bara är stumma, funktionella objekt, utan att de är gjorda på ett sätt som får oss att stanna upp och uppmärksamma vad och hur de är. Med Karsten Harries: ”För att förtjäna att kallas arkitektur, bör huset representera ett hus ... Goethe kunde säga, skapa fiktionen av ett hus.”⁷ Det här innebär att arkitekturen eller byggnadskonsten, till skillnad från ordinärt byggande, ”förmedlar en speciell förståelse av vad som anses viktigt i arkitekturen, hänvisar till specifika ideal för byggande och därmed också boende.”⁸

Arkitekturen, enkannerligen som konst, är också nyskapande: den transformerar befintliga byggnads- och livsmönster, tillför något nytt, anpassat för sin egen tid, och pekar framåt. Det här gör den på specifika och ovedersägliga sätt, som är förankrade i dess materiella natur. Dels är en ny byggnad aldrig ett tillskott till tidigare byggnader på samma sätt som en ny roman är ett tillskott till litteraturen. I stället ersätter och till och med förstör nybyggnaden det som tidigare fanns på platsen. Å andra sidan är arkitekturen, i den mån den är utopisk och pekar framåt, på samma gång konkret, här och nu. Det föreställda griper in i det reella: arkitekturens visioner är vår byggda verklighet.

I ett tidigare arbete⁹ har jag föreslagit att man kan särskilja tre väsentliga och överlappande dimensioner av hur arkitekturen artikulerar sin tids kultur och sam-

hülle: centrala värden (som Gud eller demokrati); sociala rum (hur vi möts och lever tillsammans); och förhållandet till naturen. Den sista dimensionen är kanske den mest övergripande. Naturen i arkitekturen handlar inte om specifika byggnadstyper eller rum, men kan studeras i landskaps- och stadsplanering, material, formspråk behandling av förefintlig topografi eller artikulering av livets grundvillkor.

De arkitektoniska verk som jag snart skall diskutera framställer med olika betoningar och olika medel den mänskliga kulturens och naturens förhållande. Om vi med Harries accepterar att arkitekturen är en representerande konst, så kan vi säga att naturen är en del av dess innehåll. Naturen betyder olika saker: från den levande natur som omger oss – landskap, klimat, växtlighet och djur – till den natur som vi är, och själva livets processer. Den framträder i arkitekturen på olika sätt – i byggnaders placering i landskapet, i materialval, skala, ornamentik. Här artikuleras betydelser, värden, visioner och berättelser. Arkitekturen är ett samtal, men den behöver också andra samtal att ingå i.

BO

”Det måste ha varit ett fantastiskt äventyr för en sjuårig pojke att flytta in i det splitternya huset i augusti 1939. ... Jag minns hur jag kunde ligga på rygg och meditera i det där enorma vardagsrummet och med min blick studera arkitekturens rike” skriver Kristian Gullichsen.¹⁰ Villa Mairea i Norrmark nära Björneborg, planerad av Aino och Alvar Aalto, stod färdig 1939.¹¹ Beställare

var paret Aaltos goda vänner och Kristians föräldrar Harry och Maire Gullichsen, båda konst- och designintresserade mecenater med stadig förankring i finsk skogsindustri. Mairea är ett representationshem, byggt för att bebos men också för att ta emot gäster. Samtidigt står byggnaden för en utopi om ett bättre liv, vilket arkitekterna framhäver i sin presentationstext i den finska arkitektur-tidskriften *Arkkitehti-Arkitekten* 1939.¹² Den är inte bara en bostad, utan visar också vad en bostad kan vara. Dess flexibla lösning för förvar av konstsamlingen är till exempel tänkt att kunna tillämpas också i mindre bostäder, till och med i en enrummare.

Villa Mairea: fasaden mot sydväst.

FOTO: GUSTAV WELIN, ALVAR AALTO-STIFTELSEN

Mairea ligger i en tallskog och framträder på håll mellan trädstammarna. Snarare än att dominera landskapet förstärker den det i ett dialogiskt förhållande. Byggnadens helhetsgestalt är mer horisontell än vertikal, uppbyggd av vilande block i natursten, lackerade eller svarta träpaneler och vitrappat tegel, med enstaka accenter av blå kakel.¹³ Hörnen är ofta rundade och helheten vilande. Bottenvåningens natursten förankrar byggnaden på den lätt sluttande tomten medan träet och det vitrappade teglet dominerar mellan- och övre våningen. I träpanelerna vilar eller står virket. Här uppstår en vertikalitet, som ändå påminner mer om skog på avstånd än om den individuella höjdverkan som finns i solitära torn.

Roger Scruton menar att en byggnads vertikala form och fasad är viktig därför att människan själv är en upprätt varelse. Byggnaden möter oss ansikte mot ansikte och vi kan känna igen det mänskliga jagets hållning, vilket enligt Scruton, som inte är en vän av modern arkitektur, har moralisk signifikans.¹⁴ I Mairea, liksom i mycket av den moderna arkitekturen, finns ingen klart betonad huvudfasad. Byggnadens olika fasader är jämlika och uppbrutna i olika element. Snarare än en spegling av ett enhetligt jag möter vi i Mairea en mångfald lik den i naturens rika biotoper, där olika delar, som har hittat sin plats i helheten, vänligt blickar emot oss.

Också Maireas interiörer präglas av öppenhet och kontakt mellan olika punkter i rummet och mellan olika rum, inte minst inne och ute. Trappan till övre våningen kantas av slanka pelare, som blir en genombruten vägg. Också fönstren mot skogen och innergården, som å ena sidan utgör modernistiskt storslagna glasytor, bryts av vertikala linjer i trä. Det är som om naturen finkänsligt skulle avbryta det som annars kunde bli en formens monolog. Ju mer man skärskådar interiörerna, desto mer märker man hur konsekvent vertikala trärelement ingår i och berikar helheten.

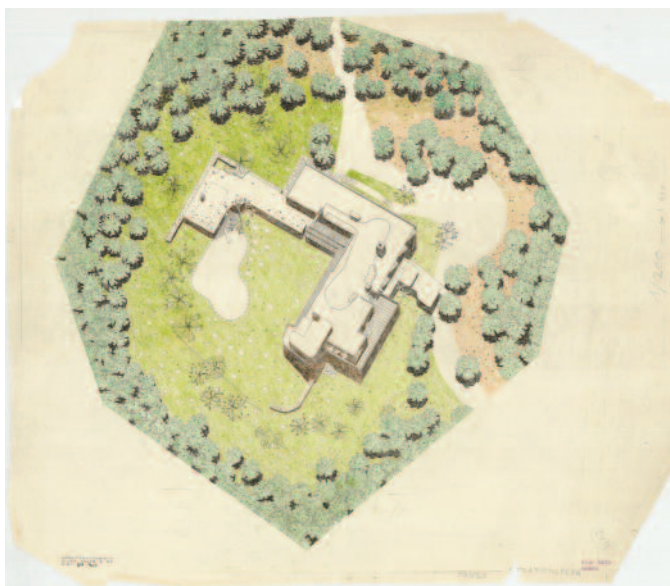
Situationsplanen visar också hur Aalto framställer arkitekturen och naturen som sammanhörande. Byggnadskropparna bildar tillsammans en låg och öppen u-form som inramar tomten och på den västra sidan öppnar sig mot skogen. Trädgård går över i skog, fönstren inramas av stora grönväxter. Bastuns tak är gräsbevuxet och tallarna höjer sig över huset. Människan är med naturen och i na-

Villa Mairea: vardagsrummet med trappan.

FOTO: GUSTAV WELIN, ALVAR AALTO-STIFTELSEN

turen. Till den här känslan bidrar förhållandet mellan människans och byggnadens proportioner, och dessas förhållande till skogen. Byggnaden välkomnar människan, skogen byggnaden, och byggnaden i sin tur naturen.¹⁵ I Aaltos utopi bor människan i och med naturen. Mairea som byggd paradisdrom har visat sin förmåga att ge plats åt det som Gaston Bachelard beskrev som drömmier om lycka och vila. Det gäller inte bara den sjuårige pojke som flyttade in 1939 och kom att bli arkitekt, utan också de otaliga besökare som sedan husets uppförande har vallfärdat dit, många upprepade gånger.

Villa Mairea: situationsplan.

FOTO: ALVAR AALTOS ARKITEKTBYRÅ, ALVAR AALTO-STIFTELSEN

DÖ

På Skogskyrkogården i Stockholm, planerad av Erik Gunnar Asplund och Sigurd Lewerentz, blir landskapet existentiellt.¹⁶ Huvudentrén ligger i områdets norra del. Härifrån öppnar sig, efter en muromgärdad rak väg och en halvcirkelformad rundel, ett storslaget landskap med ett massivt, enkelt kors i fonden, till höger om den gångväg som leder rakt fram. I samma riktning, mot väster, avtecknar sig Almhöjden, en meditationslund där raden av hängalmar signalerar platsens betydelse, men utan byggnadsverk. Med sina mjuka former

Skogskyrkogårdens meditationslund

FOTO: PAULINE VON BONSDORFF

Skogskyrkogårdens landskap med Korsets väg.

FOTO: PAULINE VON BONSDORFF

och klara riktningar, öppna gräsmattor kombinerade med genomtänkta höjdskillnader, ter sig landskapet inte som ett naturligt nordiskt landskap. Det är ett stilerat och skapat landskap, men samtidigt förefaller det välbekant på ett arkaiskt sätt.

För upplevelsen av Skogskyrkogårdens landskap är gångvägarna viktiga, och särskilt gäller detta Korsets väg, som leder från huvudentrén upp mot Granitkorset och Almhöjden. Mitt emot dem, på östra sidan, finns krematorium och flera kapell. Korsets väg är avsedd att vandra till fots. Det är en stenbelagd väg, cirka fem meter bred, som sluttar uppåt. Förutom att utgöra en rörlig introduktion till landskapet påminner den besökaren om hens kroppsliga, existentiella belägenhet som en varelse underställd allt levandes ändlighet. Landskapet är stort, vägen lång och just så mödosam, att vi påminns om avstånd och vår egen kroppsliga belägenhet. Till vänster går muren, under foten har vi sten och framme syns korset, strängt och fast.

Landskapsupplevelsen påverkas av sin kulturella kontext. Också för en person utan personliga band till platsen i form av till exempel anhörigas gravar, färgas upplevelsen av att platsen utgör just en kyrkogård. Samma gäller symboler och namn. Oberoende av personlig tro känner en person som är bekant med den kristna kultursfären igen korsets allvar: lidandets, dödens och försoningens teman. Gångvägarna är mer än transportsträckor: de har en rituell funktion, men ritualen utspelar sig i den gåendes kropp och sinne. Platsen, som en på en gång existentiell, symbolisk och konkret upplevd helhet, dämpar besökarens rörelser och gör hen uppmärksam på dess element i en tyst dialog med hen själv.

Den gråtande muren.

FOTO: PAULINE VON BONSDORFF

Stenläggningen på Korsets väg är, som jag redan påpekade, ett betydelsebärande element i helheten. Det beror delvis på att den utgör en fortsättning på det stenens materiella tema, som inleds då man stiger in på Skogskyrkogårdens område.¹⁷ Vägen omges av en stenmur, planerad av Lewerentz, som omgärdar hela området. Ungefär mitt på sträckan mellan entrén och rundeln finns på vänstra sidan ett djupt symboliskt element. Fyra enkla doriska pelare markerar en ingång, men den är sluten av stenblock. Uppifrån, mellan pelarna, rinner vatten så att stenarna ständigt är våta. Stenblocken mellan pelarna är också mer naturliga i sin form än de rektangulärt huggna block som i övrigt utgör muren. På ett enkelt men slående sätt står vi här inför arkitektur och natur, kultur och natur. Och det ”naturliga” är outgrundligt: en gräns vi inte kommer igenom trots vattnets friska genomskinlighet.

Vattnets och stenarnas materiella fantasi bottenar, om vi följer Gaston Bachelard, dels i våra självupplevda erfarenheter och dels i hur liknande erfarenheter har formulerats i berättelser, myter och dikter. Vattnets och stenarnas symbolik är förankrad på olika sätt i olika kulturer, men också allmängiltig. Vatten är nödvändigt för allt levande, särskilt det rinnande, friska vattnet. Vi vet det genom egen, daglig erfarenhet. Men till sina associationer hör vattnet också ihop med döden, till exempel i dödens mytiska floder Styx eller Tuonela, platser för den sista, sällan självvalda övergången. I ett sammanhang av sorg blir det rinnande vattnet också tårar på en gråtande mur.

Pelarna och de tre öppningarna mellan dem bildar slutligen också en triptyk där vatten, sten och antikens arkitektur utgör ett arkaiskt och talande innehåll. På

Uppståndelsekapellet med ingångsportiken.

FOTO: PAULINE VON BONSDORFF

muren växer gräs, men vad som finns bakom den kan vi inte se. Egentligen vet vi bara, att vi inte kommer igenom.¹⁹ Den existentiella tematiken är här och nu, den håller oss fast, men omkring den finns en rik kulturell föreställningsvärld.

Frågor och berättelser kring döden ges också en rik och flerdimensionell behandling i Lewerentz Uppståndelsekapell, som stod färdigt 1925. Också denna byggnad har en arkaisk framtoning. Fönstret är så högt placerat att man inte inifrån kan se in i skogen, och inte heller utifrån in, utan blicken riktas uppåt. Fönstret släpper in ljus men är inte ägnat att låta blicken vila i det omgivande landskapet. I rummet är fokus riktat mot kistan. Här är lösningen motsatt den i Aaltos Maira.

Uppståndelsekapellets till sin plan kvadratiska ingångsportik, omramad av sammanlagt tio korintiska pelare med samma runda gestalt som i den gråtande muren, accentuerar och fördjupar gränsmotivet. Själva kapellet står genom sin funktion för en ritualisering av rummet mellan levande och döda: det sista avskedet, den sista stunden av samtidig närvaro i ett fysiskt rum. Portiken eller förhallen, som Lewerentz också hade tänkt sig som en separat byggnad,²⁰ artikulerar och accentuerar detta tema.

Kapellets huvudingång signalerar att inga obehöriga äger inträde. Liksom i Asplunds Skogskapell är dörrarna av tung metall, en mässingsyta med järn under. Dörrarna är också överdimensionerade i förhållande till besökaren. Samma gäller handtaget och dess placering förhållandevis högt uppe. Man kan nå upp, men känner sig liten. Därmed meddelar också titthålet framför allt att den som nalkas blir sedd. Handtaget, nyckelhålet och titthålet bildar en något asymmetrisk tre-enighet.

Deras placering är klumpig, men på ett sätt som inte lockar till invändningar: som om en stor smed bryskt placerat dem där utan att bry sig om petitesser. Andemeningen är klar: här blir man inte självklart insläppt.

Janne Ahlin har fäst uppmärksamhet vid de avvikelser från formens regelbundenhet som kännetecknar Lewerentz arkitektur. Han skriver till exempel att portiken ”med sina kolonner och lister sväller ut en aning över sin ’tillättna’ kub.”²¹ En egenskap som många kanske inte medvetet fäster uppmärksamhet vid, är att portikens golv sluttar helt litet utåt från mitten mot kanterna. Det kan ha en praktisk förklaring eftersom lutningen låter regn och smältvatten rinna bort, vilket minskar halka och isbildning på vintern. Oberoende av detta skapar lutningen en knappt märkbar fördröjning i besökarens steg mot dörren: ett eftertankens ackompanjemang. På motsvarande sätt är golvet i kapellet, med Ahlins ord, ”svagt böljande” så att det ”liksom rör sig under besökaren”.²²

Dylika kvaliteter skapar en förskjutning i vad vi varseblir. Förskjutningen antyder något levande bakom eller i vad vi upplever, en känsla av närvaro. Någon har gjort detta på just detta sätt. Ibland handlar det om arkitektens egen stil och dess förhållande till stil och formspråk i allmänhet, ibland om spåren av hantverk.²³

BYGGA

Lewerentz var i hög grad en materialens arkitekt, en byggarnas byggare, noggrann i hantverket både när det gällde ritande och uppförande, och med stark känsla för former och material.²⁴ I Uppståndelsekapellets ekonomibyggnad är tegelväggen grovt uppförd: teglens färg är ojämn, murbruket inte tillslätat. Bredvid det omsorgsfullt byggda kapellet med sina noggrant utfunderade detaljer är sidobyggnadens klumpighet iögonfallande. Men den har en poäng. Teglén och murbruket berättar om hantverk, möda och organiskt ursprung. Avsikten är inte att dölja,

Uppståndelsekapellets port, detalj.

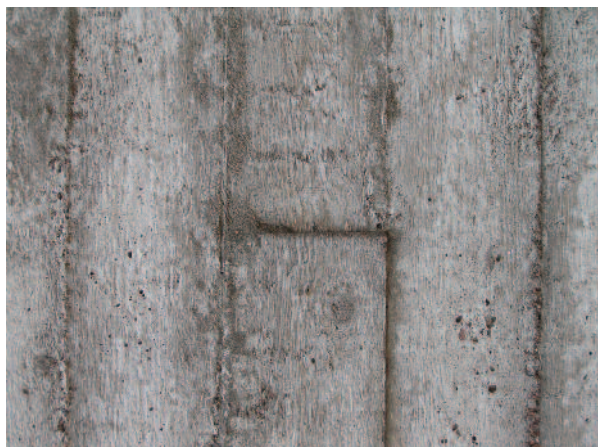
FOTO: PAULINE VON BONSDORFF

utan att påtala. Väggen inte bara står där, utan kommenterar också vad den är. Att vi får syn på sådana egenskaper har att göra med kontext och perspektiv: både med omgivningen och med vilken blick vi närmar oss byggnaden. Men utöver detta har det att göra med kvaliteter i själva tinget: något framträder och pockar på uppmärksamhet.²⁵

I avseende på det tektoniska, som hänvisar till konstruktion och material, finns en släktskap mellan Lewerentz och de finska arkitekterna Raili och Reima Pietilä.²⁶ Bland Pietiläs verk blir byggandet ett tema framför allt i Dipoli (1966), ursprungligen uppfört som kårhus för dåvarande Tekniska högskolans (nu Aalto-universitetet) studentkår i Otnäs nära Helsingfors. Byggnaden är den första frukten av samarbetet mellan Reima Pietilä och Raili Paatelainen. De gifte sig 1963.

Ovan: Uppståndelsekapellets ekonomibyggnad.

Till vänster: Dipoli: detalj av fasaden. Brädimitation i betong.

FOTON: PAULINE VON
BONSDORFF

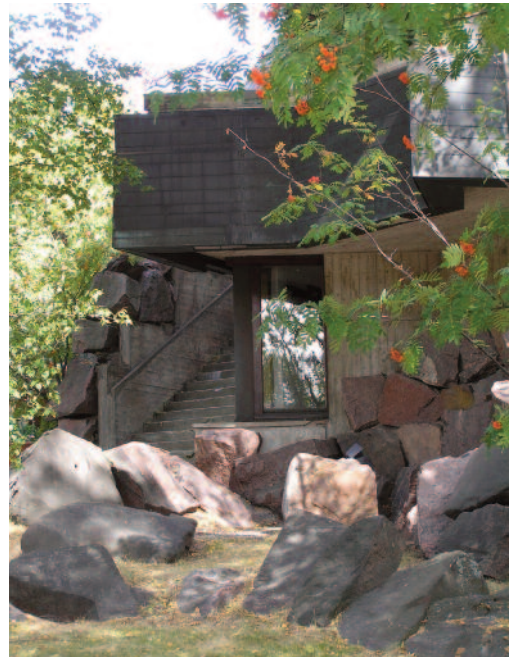
Ovan: Dipoli: fasad mot nordöst.

Nedan: Dipoli: detalj av fasaden (med stenblock).

FOTON: PAULINE VON BONSDORFF

Liksom Mairea i Norrmark omges Dipoli av tallar, och i byggnadens gestalt förenas horisontella och vertikala linjer. Men Dipoli är mer dynamisk till sin form, mindre lugn och vilande. Fasaderna och taken har inskärningar och utbuktningar, som i stället för att vara organiskt avrundade förefaller huggna eller brutna. De påminner om de obehandlade stenblock som dels lutar sig mot ytterväggarna, dels återfinns både på tomten och inne i byggnaden. Redan genom detta kan vi sluta oss till att byggnaden presenterar och representerar byggandets process snarare än ett omsorgsfullt avslutat resultat.

Det vertikala och det horisontella återkommer i fasadernas motiv av ligande och upprättstående bräder. Dipolis

Dipoli: trä och träimitationer.

FOTO: PAULINE VON BONSDORFF

fasadmateriäl är trä, natursten, glas, koppar och betong.²⁷ De senare föreställer emellertid ofta trävirke i form av obehandlade eller behandlade bräder. Materialimitation är vanlig också i äldre arkitektur, där man genom målning försökt efterlikna marmor eller mahogny. Men i Dipoli handlar det inte om en avbildning av materialet i dess mest representativa, finslipade form, utan en avbildning av virke och plankor sådana de ter sig i byggnadsställningar, plank eller gjutformar.

I betongen leds betraktarens tanke just till gjutformer, men när det verkliga materialet är metall blir brädeeffekten snarare en ren bild utan förebild. Fasadens olika material, som ställvis förefaller ha sammanställts med en förhållandevis spontan, klumpig lekfullhet, väcker till liv vår materiella fantasi i form av igenkänningar och föreställningar av hur materialen känns mot handen

och kroppen: grova, släta, varma, kalla. Samtidigt exponerar de byggandet som en oavslutad process. Vi ställs mitt i kampen och mödan att åstadkomma byggmaterial av naturmaterial: att såga, forma, sammanfoga, stöda, till och med lappa. Den föreställda byggare som Dipoli visar är inte en segrande *homo faber*, en skapelsens herre, utan en arbetare som svettas och sliter med och mot naturen i "viljans drömmier".²⁸ Man kunde också säga att Dipoli presenterar två byggare i kamp med varandra: människan och naturen.

Namnet Dipoli anspelar på det gamla kärhuset, gemenligen kallat Poli vid Lönnrotsgatan i Helsingfors som studentkåren vid det förutvarande Polytekniska institutet lämnade då högskolan flyttade till Otnäs. I kemin och fysiken hänvisar dipol till en bindning mellan två molekyler eller till ett förhållande mellan två laddningar. Som namn på byggnaden framhäver Dipoli framför allt dubbelheten.²⁹ Det är en lek med dubbelheten som spegel och fönster, både-och, in-och-ut, natur och kultur. Pietilä var medveten om det underliga i sin arkitektur.³⁰ Dipoli kan till och med karaktäriseras som grotesk, men blir just därför också en källa till nytänkande om förhållandet mellan arkitektur och natur. Pietiläs arkitektur är utopiskt uppfordrande för att den ställer oss *in medias res* – mitt i verket, inte i dess slutpunkt.

Bachelards studier av den materiella fantasin handlar om människans liv i och med naturen. De fyra elementen eld, vatten, luft och jord som utgör stommen för hans analyser är alla grundläggande för vårt liv på jorden: elden som energi, ljus och värme; vattnet som livselixir; luften som vi andas; och jorden vi odlar och bygger med. Han behandlar grundläggande, poetiskt artikulerade erfarenheter av och föreställningar om element som dels är givna i naturen, dels inramar vårt liv som biologiska och kulturella varelser. Samtidigt handlar såväl hans material som hans studier om en bearbetad och levd natur, inte om naturen ”som sådan” – vilken antagligen hur som helst inte finns. De baserar sig å ena sidan på ett rikt skönlitterärt material, främst poesi, men förutsätter samtidigt hos läsaren – poeternas och Bachelards – bekantskap med elementen.

Medan de tre första elementen behandlas i var sin till volymen jämförelsevis tunn bok, ägnade Bachelard hela två tjocka böcker åt jorden.³¹ Den ena, i svensk översättning *Jorden och viljans drömmier*, handlar om att bearbeta material och underkasta dem i ett dynamiskt motsatsförhållande mellan människa och material medan den andra, *Jorden och drömmier om vila*, behandlar föreställningar om att leva med det jordiska i intimt och vilsamt samspel.

Bachelards idéer fördjupar förståelsen av den arkitektur jag har diskuterat. Dels handlar det om en tematisk släktskap, som hos Aalto och ”vilans drömmier”. I ett föredrag för svenska stadsplanerare i Malmö 1957 framhöll Aalto att arkitekten bör sträva till att bygga ett paradys för människorna.³² Han betonar lyckan och boendet som grundläggande mål och delar av arkitektens etiska hållning, väl medveten om att arkitekturen inte kan lösa alla livets och samhällets problem. Samma kvaliteter framhåller Bachelard i drömmierna om vila. Dessutom erbjuder drömmieriet i sig en öppning mot en naiv, förtröstansfull, i både bokstavlig och överförd bemärkelse barnslig tillvaro. Just barnet hemfaller gärna åt dagdrömmar och fantasi.³³ Om vi följer Friedrich von Schillers distinktion mellan naiva och sentimentala diktare så hör Aalto till de naiva.³⁴ Den naiva upplever en enhet med naturen och världen och lever, i en viss bemärkelse, före syndafloden och före den insikt om klyftan mellan människa och natur som den moderna människan tar för given. Här ligger inget pejorativt: för Schiller var den beundrade Goethe en naiv diktare, medan han själv hörde till de sentimentala, till dem som längtar efter en svunnen enhet.

Mairea är inte ett representationshem enbart därför, att huset byggdes också för att kunna motta gäster, utan för att det representerar en dröm om boendet. Här finns den dubbelhet som kännetecknar byggnadskonsten: att vara och visa. Denna dubbelhet präglar också Skogskyrkogårdens existentiella landskap, fastän med andra betoningar. Landskapet förankrar och artikulerar tankar kring den sista vilan. Dess former är storartade och klara, fasta och bestående till sin natur, men stämningarna förändras genom den nordiska naturens fyra årstider, med skiftande

ljus och färger. Samtidigt ter sig landskapets former inte, som jag noterade ovan, som helt naturliga, utan snarare som en föreställd natur, en bild av ett arkaiskt landskap. Landskapet här och nu pekar bortom sig självt. Just denna dubbelhet gör landskapet till en bild och en scen för sorgen, döden, minnena, allt det som rör sig i oss inför tanken på avslutade liv.

På Skogskyrkogården bestämmer döden ramarna. Det sublimes landskapet och arkitekturens stränghet talar till oss som ur en annan tid och om ämnen vi inte behärskar.³⁵ Besökaren förminskas, som vid Uppståndelsekapellets port. Å ena sidan ligger här en trygghet, liknande den som ritualer ger. Den enskildes val blir betydelselöst. Formerna binder, men anvisar också en plats. Å andra sidan förblir våra frågor utan svar och mumlet i oss tystnar inte. De här frågorna har att göra med förhållandet mellan ande, liv och materia, med det individuella livets slut och helhetens fortbestånd. Lewerentz former och material sväller över sina tillåtna former, men på ett återhållsamt sätt.³⁶ Brytningarna i hans byggnadsverk lockar inte desto mindre fram en sentimental, reflekterande sinnesstämning – utan känslöfrosseri. Skogskyrkogården leder drömmerierna om vila mot den sista vilan.

Aaltos Mairea och Lewerentz arkitektur frammanar två sidor av vår tillvaro: boendet och döden. Däremellan finns byggandet, som i sin monumentala form handlar om att skapa någonting som motstår tiden och övervinner den individuella döden. Pietiläs Dipoli driver med tanken om byggnaden som ett tidlöst monument genom att framställa byggandet som en oavslutad och oavgjord kamp mellan människan och naturen. Visst går hans byggare i kamp med elementen, men kampen leder inte till seger. Mycket blir på hälft. Här finns klumpighet men också lekfullhet. I förhållande till Schillers distinktion mellan det naiva och sentimentala tar Pietilä ett steg tillbaka – ett steg åter till naturen, men på ett nytt sätt. Vi är inte ett med naturen, men inte heller utanför den, utan i och med den – vi är två.

Noter

1. Texten är en bearbetad version av mitt föredrag "Arkitektur och natur kring Östersjön" vid symposiet *Vårt gemensamma innanhav* 14.10.2019. Den nya rubriken kan ses som en anspelning på Martin Heideggers essä "Bauen wohnen denken" (1951), det vill säga "Bygga bo tänka".
2. Psalmerna "En vänlig grönskas rika dräkt" skrevs 1889. Se t.ex. https://sv.wikisource.org/wiki/En_v%C3%A4nlig_gr%C3%B6nskas_rika_dr%C3%A4kt
3. För mer information om begreppet antropocen, se Working Group on the 'Anthropocene'.
4. Om detta finns en rik litteratur. Jag har lyft fram vissa existentiella och ontologiska aspekter i von Bonsdorff 2019.
5. Bachelard 2003, 2004a, 2004b.

6. Det moderna konstbegreppets rötter finns på 1700-talet och det konsolideras småningom efter sekelskiftet 1800. Viktiga milstolpar är Hegels konstfilosofi och romantiken. Se t.ex. Rancière (2000) om konstens ”estetiska regim”.
7. Harries 1997, 119–20.
8. Ibid., 120.
9. von Bonsdorff 1998.
10. Gullichsen 1998, 11.
11. För en omfattande dokumentation av byggnaden, se Pallasmaa 1998.
12. Aalto och Aalto 1939. De ägnar i texten mer uppmärksamhet åt möjligheten att ge liv åt rummen genom växlande konstverk än åt byggnadens förhållande till naturen.
13. För en fördjupning av arkitekturens tredimensionella formspråk i förhållande till en mänsklig betraktare, se Arnheim 1977.
14. Scruton 1980, 253–4.
15. Bachelard 2004b; se också Bachelard 1999 och 2004c.
16. Skogskyrkogården heter egentligen Södra skogskyrkogården och är belägen i Enskede. Asplund och Lewerentz vann en tävling år 1914 med sitt förslag Tallum. För Asplunds del fortsatte arbetet till hans död 1940, medan Lewerentz sista bidrag till området blev de ekonomibygnader till Uppståndelsekapellet han planerade 1959. För en helhetsanalys av Skogskyrkogården, se Constant 1994.
17. För en omsorgsfull analys av Lewerentz livsverk, se Ahlin 1985.
18. Se särskilt Bachelard 2003, 7–28.
19. Maya Lins minnesmärke över Vietnamkrigets veteraner på The Mall i Washington D.C. har en liknande verkan. Det utgörs av en vid-vinklad, v-formad mur, där namnen på de amerikanska soldater som stupade eller rapporterades försvunna i kriget är inristade i kronologisk ordning. Muren är nedsänkt i marken så att den lägsta punkten befinner sig i vinkelns spets. Besökaren som läser namn på muren står därmed öga mot öga med jorden men ser bara namn och sin egen spegling i murens svartblanka yta. För en allmän presentation, se t.ex. Klein 2019.
20. Ahlin 1985, 120–1.
21. Ahlin 1985, 120.
22. Ahlin 1985, 122.
23. Scruton (1980, 206–36) betonar detaljernas betydelse för arkitekturens innehåll på ett sätt som är relevant i detta sammanhang.
24. Ahlin 1985.
25. När Scruton (1980) betonar arkitekturen som ”språk” och Harries (1997) framhäver stilens betydelse handlar det om att ett visst sätt att göra något har etablerats, vilket ger mening åt avvikelser och variationer.
26. Ofta lyfter man fram Reima Pietilä, som utåt var mer synlig och bland annat verkade som professor i arkitektur vid Uleåborgs universitet 1973–79. Men paret grundade en gemensam arkitektbyrå redan 1960 och samarbetade kring alla projekt, vilket också Reima Pietilä framhöll. Se också von Bonsdorff 2007, not 2. Kenneth Frampton (1995) har särskilt lyft fram konstruktionens och materialens betydelse i arkitekturtraditionen från 1800-talet framåt.
27. För en byggnadshistorisk inventering, se Vesikansa & al. 2015.
28. Bachelard 2004a.
29. Etymologin i namnet Dipoli diskuteras kort av latinisten Maarit Kaimio; Kaimio 2000. Man kunde ännu tillägga att examensarbetena hette diplomarbeten och kallades ”dippa”.
30. Se också von Bonsdorff 2007.
31. Bachelard 2004a och 2004b.

32. Aalto 1973.
33. Bachelard 1999.
34. Schiller 1984.
35. Det sublima hos Immanuel Kant (1990) hänvisar till en erfarenhet av diskrepans mellan åskådare och objekt: vi står inför något som är för stort eller överväldigande.
36. Se not 21.

Referenser

- Aalto, Aino och Alvar Aalto 1939. ”Mairea. Maire ja Harry Gullichsenin yksityistalo. Noor-markku.” *Arkkitehti-Arkitekten* 1939:9, 134–7.
- Aalto, Alvar 1973. ”Arkitekternas paradistanke” (ursprungligen 1957). Göran Schildt, red., *Alvar Aalto. Skisser*. Helsingfors: Söderströms & Co, 90-92.
- Ahlin, Janne 1985. *Sigurd Lewerentz, arkitekt*. Stockholm: Byggförlaget.
- Arnheim, Rudolf 1977. *The Dynamics of Architectural Form*. Berkeley, Los Angeles and London: University of California Press.
- Bachelard, Gaston 1999. *La poétique de la rêverie*. Paris: Quadrige/PUF. (Första utgåva 1960.)
- Bachelard, Gaston 2003. *L'eau et les rêves. Essai sur l'imagination de la matière*. Paris: Librairie José Corti. (Första utgåva 1942; på svenska *Vattnet och drömmarna* 1991.)
- Bachelard, Gaston 2004a. *La Terre et les rêveries de la volonté. Essai sur l'imagination de la matière*. Paris: Librairie José Corti. (Första utgåva 1948; på svenska *Jorden och viljans drömmier* 1992.)
- Bachelard, Gaston 2004b. *La Terre et les rêveries du repos*. Paris: Librairie José Corti. (Första utgåva 1948; på svenska *Jorden och drömmier om vila* 1994.)
- Bachelard, Gaston 2004c. *La poétique de l'espace*. Paris: Quadrige/PUF. (Första utgåva 1957.)
- von Bonsdorff, Pauline 1998. *The Human Habitat. Aesthetic and Axiological Perspectives*. Lahti: International Institute of Applied Aesthetics.
- von Bonsdorff, Pauline 2007. ”The sorcerer’s hat and the carpenter’s hands: Material imagination in Pietilä’s architecture”, Aino Niskanen, Sirkkaliisa Jetsonen and Tommi Lindh, eds., *Hikes into Pietilä terrain, Taiteentutkija 4*, Helsinki, 9–21.
- von Bonsdorff, Pauline 2019. ”Metaphysical Imagination in the Flesh: Hepburn with de Bruyckere”, *Journal of Scottish Thought*, Vol. 11, 127–51.
- Constant, Caroline 1994. *The Woodland Cemetery: Toward a Spiritual Landscape*. Erik Gunnar Asplund and Sigurd Lewerentz 1915–61. Stockholm: Byggförlaget.
- Frampton, Kenneth 1995. *Studies in Tectonic Culture. The Poetics of Construction in Nineteenth and Twentieth Century Architecture*. Ed. John Cava. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Gullichsen, Kristian 1998. ”Preface”, Juhani Pallasmaa, ed., *Alvar Aalto: Villa Mairea*. Helsinki: Alvar Aalto Foundation and Mairea Foundation, 11–12.
- Harries, Karsten 1997. *The Ethical Function of Architecture*. Cambridge and London: The MIT Press.
- Kaimio, Maarit 2000. ”Eurolatinaa Meritalandiassa” [Eurolatin i Meritaland], Kielikello. *Kielenhuollon tiedotuslehti*, 2000:2, www.kielikello.fi/-/eurolatinaa-meritalandiassa, läst 6.5.2020.
- Kant, Immanuel 1990. *Kritik der Urteilskraft*. Hamburg: Felix Meiner Verlag. (Första utgåvan 1790.)

- Klein, Christopher 2019. "The Remarkable Story of Maya Lin's Vietnam Veterans' Memorial." *Biography*. www.biography.com/news/maya-lin-vietnam-veterans-memorial. Läst 24.4.2020.
- Pallasmaa, Juhani, ed. 1998. *Alvar Aalto: Villa Mairea*. Helsinki: Alvar Aalto Foundation and Mairea Foundation.
- Rancière, Jacques 2000. *Le partage du sensible. Esthétique et politique*. Paris: La Fabrique.
- Schiller, Friedrich 1984. "Über naive und sentimentale Dichtung", *Über das Schöne und die Kunst*. *Schriften zur Ästhetik*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag: 230–308. (Ursprungligen publicerad 1796.)
- Scruton, Roger 1980. *The Aesthetics of Architecture*. Second printing, with corrections. Princeton: Princeton University Press.
- Vesikansa, Kristo & al. 2015. *Dipoli. Rakennushistoriaselvitys ja inventointi 20.03.2015*. Arkkitehtitoimisto ALA Oy, www.aalto.fi/sites/g/files/flghsv161/files/midgard/attachments/1e5100e005c7718100e11e59466958e40592de52de5-dipoli_rakennushistoriaselvitys.pdf, läst 25.4.2020.
- Working Group on the 'Anthropocene', Subcommittee on Quaternary Stratigraphy, <http://quaternary.stratigraphy.org/working-groups/anthropocene/>, läst 28.4.2020.

Jyri Backman

ISHOCKEYNS AFFÄRER: EN JÄMFÖRELSE MELLAN SVENSK OCH FINSK ELITISHOCKEY

SVENSK OCH FINSK ELITISHOCKEY HAR tidigt varit förknippad med affärer. Svenska Ishockeyförbundets dåvarande ordförande (1948–1973) Helge Berglund (1907–1980) konstaterade krasst 1972 att ”pengar betyder inte allt här i världen, men jag vet få saker som det är svårare att klara sig utan”.¹ Berglunds uppfattning skulle under de följande årtiondena bli den rådande i samband med svensk elitishockeys intensifierade kommersialiserings- och professionaliseringsprocess. Tendensen var liknande i Finland. Där använde Helsingforsklubben Jokerits första stora mecenat, byggherren Aimo Mäkinen (1924–2003), plånboken som lockbete i sin värvningsstrategi från det att Jokerit bildats 1967, fram till att han under 1980-talet drog sig tillbaka från rampljuset för att mer verka i bakgrunden. Enligt historikern Seppo Aalto var Mäkinens plånbok både tjock och öppen, samtidigt som han inte brydde sig det minsta om de finska amatörbestämmelserna.² Berglunds och Mäkinens syn på pengars betydelse inom den nordiska elitishockeyn bidrog till en kraftig intensifiering av svensk och finsk elitishockeys professionaliseringsprocess, vilken tog sig uttryck i a) en seriösare inställning (mer träning, analyser, kostvanor, vila etcetera) och b) en utveckling mot lönearbete via olika stadier (deltids-, halv- och helproffs).³ Parallellt stärktes den kommersialisering som går ut på att tjäna pengar genom försäljning av biljetter, reklam, souvenirer, förfriskningar, tv-medierättigheter etcetera. Ett uttryck för den nya inställningen i svensk och finsk elitishockey var att dessa reformerades och moderniserades i mitten av 1970-talet. Förändringarna resulterade i att Elitserien och SM-liiga för första gången spelades i sin moderna form säsongen 1975/1976.⁴ Syftet med denna artikel är att ge en övergripande bild av svensk och finsk elitishockeys professionaliserings- och kommersialiseringsprocess sedan mitten av 1970-talet fram till 2000-talets första decennium.

ELITSERIEN BILDAS, UTVECKLAS OCH OMVANDLAS

Det var vid Svenska Ishockeyförbundets extra insatta årsmöte den 23 maj 1973 som förbundsstyrelsen fick i uppdrag att tillsätta en kommitté för att utreda ett nytt seriesystem. Arbetsgruppen fick namnet Serieutredningens förslag till nytt seriesystem. Frågan om ett nytt seriesystem för svensk ishockey inför säsongen 1975/1976 skulle behandlas vid Svenska Ishockeyförbundets återigen extrainsatta årsmöte den 28 april 1974. Man beslutade, efter förbundsstyrelsens förslag till ny

seriesammansättning, att Elitserien skulle spelas i en grupp om tio lag.⁵ Det fanns enligt Serieutredningen två huvudskäl till varför Elitserien skulle bildas: 1) elitserierieklubbarna skulle med Elitserien väsentligt öka sina intäkter och 2) spelarstandarden skulle i hög grad höjas, i synnerhet de landslagsaktuella spelarnas.⁶ Genom att ta bort de sämsta klubbarna skulle man förbättra spelkvalitén. Alltför många betydelselösa matcher hade inneburit att publikintresset och därigenom intäkterna minskat. Med färre och jämnare lag skulle man få en elitserie där matcherna blev mer oförutsägbara. Härigenom skulle publikintresset och intäkterna öka.⁷

Då Elitserien skulle introduceras säsongen 1975/1976 ändrades spelformerna inför säsongen 1974/1975. Alla sexton lag i de två Division 1-grupperna (åtta lag i vardera) sammanfördes till en enda sextonlagsserie med hemma- och bortamatcher, där varje lag spelade 30 matcher i grundserien. De åtta bäst placerade lagen direktkvalificerades till Elitserien, varav de fyra främst placerade gick till slutspel (playoff) medan lag 9–10 skulle spela i norra respektive södra kvalserien, då ytterligare två klubbar skulle kvalificera sig.⁸ Tio klubbar tog plats i Elitserien: AIK, Brynäs IF, Djurgårdens IF, Färjestad BK, Leksands IF, Modo AIK, Skellefteå AIK, Södertälje SK, Timrå IK och Västra Frölunda IF. I Elitserien gick lagen på plats 1–4 till slutspel, de på plats 5–8 stannade kvar i nästa säsongens elitserie och de på plats 9–10 åkte ur. Den första Elitserien startade den 5 oktober 1975 under namnet *Elitserien om Volvo Cup* – med totalt 36 omgångar och 180 matcher.⁹ Elitseriens första omgång drog 29 108 åskådare, med 8 713 som toppnoteringen i Stockholmsderbyt mellan Djurgårdens IF och AIK.¹⁰ När Elitserien summerades våren 1976 hade de 188 matcherna totalt lockat 820 413 åskådare, vilket motsvarade i snitt 4 557 åskådare per match.¹¹ Det första historiska elitserieguldet vanns av Brynäs IF från Gävle.¹²

1970-talet var en tid då elitseriespelarna hade civila jobb som huvudsysselsättning,¹³ även om svenska landslagsspelare i ishockey ska ha tjänat i snitt cirka 20 000 kr brutto årligen (1975: ungefär 110 000 kronor 2019) på sitt extraknäck.¹⁴ En kommunalanställd tjänade då mer än en genomsnittlig elitseriespelare, med undantag för de bästa. Den genomsnittliga månadslönen för kommunalanställda var enligt Statistiska centralbyrån 3 746 kronor 1975, vilket motsvarade närmare 45 000 kronor brutto i årsinkomst.¹⁵ Samtidigt var frågan om svenska idrottares ställning som amatör eller professionell inte helt problemfri i mitten av 1970-talet, trots att Sveriges Riksidrottsförbund avskaffat amatörbestämmelserna 1967. Att proffsfrågan var infekterad ställdes på sin spets när Sverige avstod från de olympiska spelen i ishockey i Innsbruck 1976.¹⁶

1980-TALET: ISHOCKEY PÅ HELTID FÖR ALLT FLER

De ökade ekonomiska inslagen inom ishockeyn drev på proffsfrågan än mera. Under mitten av 1980-talet började även ishockeyns sponsor- och tv-avtal ge klirr i kassan. Det ökade intresset från sponsorer innebar att de tio elitserierieklubbarna

inför säsongen 1984/1985 fick dela på 6 miljoner kronor i reklampengar.¹⁷ I mitten av 1980-talet förändrades även de ekonomiska förutsättningarna inom ishockeyn (och fotbollen) med krav på en betydande och icke budgeterad kostnad.

Den rättsliga prövningen av Frölundaspelaren Benny Westbloms ersättning och pensionsförmåner blev slutligen avgjord 1985. Skatteprocessen hade sin grund i att Västra Frölunda IF 1978 betalat målvakten sammanlagt 39 645 kr, motsvarande ungefär 3 300 kronor i månadslön (omkring 13 400 kronor 2019). Efter att det för elitidrotten och -ishockeyn mycket viktiga skattemålet vandrat upp i rättsinstanserna avgjorde Högsta förvaltningsdomstolen, HFD, (före detta Regeringsrätten) slutligen hur frågan om spelarsättningar skulle förstås. HFD kom till slutsatsen att Westbloms ersättningar från Västra Frölunda IF var att jämställa med ersättning för förvärvsarbete på grund av anställning.¹⁸ Konsekvensen av HFD:s dom blev att idrottsföreningar måste betala arbetsgivaravgifter, vilket bland annat berättigade spelare till pension. Ishockeyspel var nu ett reguljärt yrke, även om de flesta också hade vanliga jobb. I jämförelse tjänade en genomsnittlig kommunalanställd 1978 dock fortfarande mer än vad en genomsnittlig hockeyspelare fick ut av ishockey, 5 046 kronor i månaden.¹⁹ 1980-talet var med andra ord ett årtionde under vilket den svenska skattemyndigheten i allt större omfattning började rikta sina blickar och sitt intresse mot elitishockeyns affärer, skatter och deklARATIONER, vilket också spillde över på fotbollen.

Inför säsongen 1986/1987 uppdaterades Elitseriens seriesystem ytterligare. Lag tio, sista laget efter grundseriens 36 omgångar, blev inte direkt degraderat till Division 1. I stället skulle det spela nedflyttningskval, ett system som numera är väletablerat. 1980-talet var också ett årtionde innan den fria rörligheten inom EU (lex Bosman²⁰) etablerats. EU-domstolens avgörande i Bosmanmålet 1995 (C-415/93) var en banbrytande dom som förändrade förutsättningarna för idrotten i Europa. Effekten för den europeiska idrotten blev så stora att man kan tala om tiden före och efter Bosman. I målet prövade EU-domstolen hur EU:s regler för den fria rörligheten för arbetstagare ska förstås i en idrottskontext. I domen konstaterade domstolen att idrottsföreningar inte kan hindra spelarövergångar för avtalslösa idrottsutövare när de söker ny förening (tillika arbetsgivare) inom EU. EU-domstolen konstaterade också att idrottsförbund inte kan uppställa regler som utesluter eller diskriminerar EU-medborgare från rätten att anta erbjudande om anställning hos idrottsförening inom unionen.

1990-TALET: KOMMERSIALISERINGEN OCH PENGARULLNINGEN TAR FART

Ur en kommersiell aspekt är 1990-talet det årtionde som förändrade svensk elitishockey, även om Tre Kronor till hemma-VM redan 1989 fått en ny modern nationalarena i Stockholm – Globen – som en del i ett större infrastrukturprojekt år 1989. Globens klotformade kupol, med 85 meter i takhöjd och 112 meter i dia-

meter, gav Stockholm en ny siluett.²¹ Med Globen tog den moderna svenska arenautvecklingen fart samtidigt som televisionen, Bosmandomen, bolagiseringsfrågan, en ökad sponsring och (medie)exponering vid sidan av de traditionella publikintäkterna kom att intensifiera den kommersiella utvecklingen inom svensk elitishockey.

En bidragande orsak till den kommersiella eskaleringen var att olika mediebolag i allt större omfattning var beredda att betala alltmer för sändningsrättigheterna,²² även om svensk etermedia haft och har stort inslag av public service. Enligt medievetaren Ulf Jonas Björk har televisionen enligt NHL-modell (den nordamerikanska proffsishockeyligan National Hockey League) direkt bidragit till att elitishockey blivit en del av underhållningsbranschen.²³

Sportens popularitet innebar också att tv-intäkterna började bli en betydande inkomstkälla för ishockeyns organisationer, exempelvis Svenska Ishockeyförbundet och Serieföreningen Elitishockey (sedermera Svenska Hockeyligan). Det som möjliggjorde den stora ökningen av tv-intäkter var att Sveriges Televisions monopol på tv-sändningar 1987 bröts. När TV3 som första satellitkanal riktade sändningarna mot Sverige öppnades en ny marknad.²⁴ Denna uppgörelse banade väg för en ny tv-tid i Sverige: sport i olika kanaler.²⁵

Att pengarna började rulla på allvar under 1990-talets mitt framkommer av att elitserieklubbarna totalt för första gången omsatte mer än 300 miljoner kronor säsongen 1994/1995.²⁶ Större ekonomi gav bättre sportsliga förutsättningar och högre spelarlöner. Månadslönerna var i snitt 1990 enligt tidskriften *Hockey* 10 000 kronor, med undantag för vissa spelare som kunde tjäna 20 000 kronor i månaden.²⁷ De allt större kommersiella inslagen föranledde också att Serieföreningen Elitishockey i moderniseringssyfte 1995 döptes om till det amerikanskt klingande Svenska Hockeyligan, med formen ideell förening. Serieföreningen hade sedan Elitserien startade 1975 bestått av de klubbar som kvalificerat sig för spel i högsta serien.²⁸ Den ökade kommersialiseringen och professionaliseringen svensk elitishockey genomgick vid denna tidpunkt innebar också att synen på förvärvskällor förändrades.

Genom att ta lärdom av affärsvärlden började företrädarna för svensk elitishockey under 1990-talets andra hälft driva och sjösätta processen att bolagisera verksamheterna.²⁹ Med detta ville man inte enbart separera ideell (barn- och ungdomsishockey) och kommersiell verksamhet, utan även öka kapitaltillförseln och få ta del av de klara skatteregler aktiebolag har med avdragsrätt för intäkternas förvärvande, in- och utgående moms, periodiseringsfonder med mera. Att processen inleddes vid denna tidpunkt kan delvis förklaras av att 1990-talet generellt medförde kraftigt stigande aktiekurser.³⁰ Detta tidssammanhang har således betydelse för vilka lösningar som tedde sig naturliga för de samtida aktörerna.

Under andra halvan av 1990-talet hade flera klubbar kommit till insikt om vilka möjligheter en börsintroduktion skulle kunna medföra. De klubbar som kommit längst i sin planering var Djurgårdens IF Ishockeyförening och Leksands IF. Tillika

ansåg börsexperten att Djurgården Hockey AB:s (publ.) börsintroduktion 1997 bara var början, och att allt fler ishockeyklubbar skulle komma att följa efter.³¹ De främsta företrädarna för bolagisering representerade två klubbar med helt olika geografisk bas: stora Stockholm och lilla Leksand.

Som en konsekvens av den emellanåt häftiga bolagiseringsdebatten fattade Riksidrottsstämman i maj 1999 slutligen det historiska beslutet att tillåta specialidrottsförbund att genom stadgeändring ge medlemsföreningar möjlighet att upplåta rätten att delta i specialidrottsförbunds tävlingsverksamhet till ett idrottsaktiebolag. Villkoret var dock att medlemsföreningen skulle inneha röstmajoritet i idrottsaktiebolaget, den så kallade 51-procentsregeln. Huvudsaklig bakgrund till beslutet var svårigheterna att kombinera den ideella föreningsverksamheten med den tilltagande kommersialiseringen av svensk idrott. Riksidrottsmötet ansåg att beslutet var nödvändigt för att kunna fortsätta som en samlad idrottsrörelse. Detta historiska beslut har i viss mån förändrat förutsättningarna inom svensk idrott.³² Samtidigt kan det diskuteras om förändringarna varit så genomgripande som de utmålats.

Den allt häftigare kommersialiseringen resulterade i att ekonomin runt milennieskiftet blev alltmer bekymmersam för ett flertal av elitserieklubbarna och dem i Allsvenskan, trots att de förstnämnda fick ett betydande ekonomiskt tillskott (motsvarande 5 miljoner kronor per klubb) i centralt stöd från Svenska Hockeyligan. För att komma till rätta med det ekonomiska underskottet – huvudsakligen drivet av de ökade spelarsättningarna – och härigenom säkerställa ekonomisk stabilitet och hållbarhet infördes krav på elitlicens inom svensk elitishockey säsongen 1999/2000.³³ Den ökade interna idrottsliga juridifieringen skulle komma att komplettera årsredovisningslagen (1995:1554) och bokföringslagen (1999:1078). I inledningsfasen var enbart de klubbar som var aktuella för spel i Elitserien innefattade i det nya regelverket. Förbundsmötet ansåg dock att motsvarande regelverk skulle införas för spel i Allsvenskan. Kontrollorganet som inrättades av Svenska Ishockeyförbundet och Svenska Hockeyligan var Liganämnden för Elitserien,³⁴ sedermera Svenska Ishockeyförbundets Licensnämnd för Svenska Hockeyligan och HockeyAllsvenskan. Regelverket kring ekonomisk stabilitet och hållbarhet innebär i korthet att klubbar på obestånd, eller med negativt eget kapital under två på varandra följande år, ska tvångsnedflyttas.³⁵ Utan balans i ekonomin inget spel i de högsta serierna. Med licenskraven ville företrädarna skapa en mer solid och ekonomiskt hälsosam kommersialiseringprocess.³⁶

De ökade kommersiella och professionella inslagen under 1990-talet förändrade även spelarnas vardag. Den arbetsrättsliga processen, inbegripet stärkandet av de fackliga rättigheterna, tog fart 1991, då Sveriges Ishockeyspelares Centralorganisation (SICO) och Handelstjänstemannaförbundet (HTF) tecknat ett fackligt associeringsavtal.³⁷ Det första formella svenska kollektivavtalet för ishockeyspelare – vilket också var svensk idrotts första – 1999 tecknades mellan UNIONEN/SICO och Arbetsgivaralliansen/Svenska Hockeyligan. Det histo-

riska tvååriga kollektivavtalet omfattade alla spelare i Elitserien och deras klubb- arbetsgivare. I kollektivavtalet reglerades bland annat anställningsform, lön, semester, arbetsgivarens informationsplikt, sekretess, spelarnas reklam- och sponsoraktivitet samt bisysslor, försäkringsskydd och det att klubbarna skulle ta ett större socialt ansvar för sina spelare efter att karriären avslutats.³⁸ Kollektivavtalet har med tiden förfinats gällande sjuklön, försäkringar med mera.³⁹ Parallellt med den kollektiva arbetsrättsliga utvecklingen drev den allt häftigare kommersialiseringen också på arenautvecklingen, vilket resulterade i att det runt millenieskiftet började uppföras nya moderna evenemangsarenor, exempelvis Kinnarps Arena i Jönköping, Löfbergs Arena i Karlstad, Saab Arena (tidigare Cloetta Center) i Linköping och Fjällräven Center (tidigare Swedbank Arena) i Örnsköldsvik. Denna utveckling var en del i omvandlingen av svensk elitishockey till underhållningsidrott och upplevelseindustri. Moderna arenor skulle ge ett bättre ”event”, i amerikansk stil.

2000-TALET: AFFÄRERNA BLIR ALLT STÖRRE

Under 2000-talet har svensk elitishockeys kommersialisering och professionalisering intensifierats ytterligare. I sin årskronika i *Årets ishockey 2001* frågade sig exempelvis journalisten Ulf Jansson om inte elitidrotten och -ishockeyn nu lämnat den traditionella idrotten för att – likt NHL – vara en show i underhållningsindustrin. Bakgrunden till Janssons reflektion var den allt häftigare kommersialiseringen, med bolagisering och växande utländska affärsintressen inom svensk elitishockey.⁴⁰ Att de ekonomiska hjulen började snurra ordentligt under 2000-talets första spelsäsonger bekräftas av siffrorna i tabell 1.

1999/2000	400 miljoner kronor
2002/2003	600 miljoner kronor
2004/2005	870 miljoner kronor

Tabell 1: Elitserieklubbarnas totala ekonomiska omsättning i början av 2000-talet (avrundad).⁴¹

De växande ekonomiska inslagen gav effekt på spelarlönerna. Enligt journalisten Bobby Byström var den genomsnittliga månadslönen i Elitserien säsongen 1999/2000 uppe i 40 000 kronor brutto; fem år tidigare hade den varit 28 000 kronor.⁴² I jämförelse var, enligt Statistiska centralbyrån, 1999, den genomsnittliga månadslönen för kommunalanställda i Sverige 16 960 kronor.⁴³ I snitt tjänade nu en genomsnittlig svensk elitseriespelare mer än dubbelt så mycket som en kommunalanställd.

I syfte att stärka den kommersiella utvecklingen genomfördes 2001 en organisatorisk modernisering av den ideella intresseföreningen Svenska Hockeyligan. Det var vid årsmötet denna upplöstes och all sportslig och kommersiell verksamhet överfördes till det privata aktiebolaget Svenska Hockeyligan AB. Enligt Bolagsverket har Svenska Hockeyligan AB (2017) 1,4 miljoner kronor i aktiekapital och 1 400 aktier med lika rösträtt. Omorganisationen hade till ”syfte att stärka SHL-klubbarnas sportsliga och kommersiella intressen” (radio- och tv-rättigheterna samt olika huvudsponsorskap), samtidigt som man skapade tydligare ansvarsförhållanden och mer effektiv administration.⁴⁴ Aktieägare i Svenska Hockeyligan AB blev de klubbar som spelade i Elitserien/SHL,⁴⁵ vilket befäste deras slutna krets. Ett par år senare skulle några händelser sätta fokus på svensk elitishockey.

Säsongen 2004/2005 blev speciell. För det första passerade de svenska elitserieklubbarna och Svenska Hockeyligan AB en magisk ekonomisk gräns, då de tillsammans enligt tidskriften *Hockey* omsatte en miljard svenska kronor, varav elitserieklubbarna stod för ungefär 870 miljoner kronor och Hockeyligan för resterande.⁴⁶

Inför säsongen 2013/2014 ändrades det klassiska namnet och varumärket Elitserien till det NHL-klingande SHL. En anledning till namnbytet var att Svenska Hockeyligan AB ville öka dess exponering.⁴⁷ Enligt medievetaren Ulf Jonas Björk var det frågan om en modernisering med ”NHL-touch”.⁴⁸

Till säsongen 2014/2015 genomfördes ytterligare förändringar och moderniseringar, då ett utvecklingsprogram med syfte att förnya och stärka svensk klubb-lagsishockey sjösattes. Genom överenskommelsen mellan Svenska Hockeyligan AB och AHF HockeyAllsvenskan AB:s styrelser, med mandat från Svenska Ishockeyförbundets styrelse, ämnade man skapa en helhetslösning för utvecklingen. Företrädarna för svensk elitishockey ville förändra framtida kvalsystem, justera elitlicensen avseende ekonomi och arenor samt öka samverkan mellan de båda bolagen. Uppgårelsen resulterade i att SHL-klubbarna i ett gemensamt beslut införde omställningsbidrag eller ”fallskärm” till degraderad SHL-klubb. Syftet med den ekonomiska fallskärmen är att en degradering till HockeyAllsvenskan ska bli något mjukare. Moderniseringen innebar att SHL och HockeyAllsvenskan från och med säsongen 2015/2016 skulle bestå av fjorton lag vardera. I syfte att behålla den sportsliga logiken med upp- och nedflyttning skulle det då framöver spelas ett direktkval mellan två lag från HockeyAllsvenskan mot lag 13 och 14 i SHL, i bäst av sju matcher, där de två vinnande lagen följande säsong skulle spela i SHL.⁴⁹ Även om företrädarna för svensk elitishockey med detta behöll den djupt rotade sportsliga logiken, var realiteten den att det blev svårare både att åka ur och avancera till SHL.

En orsak till att tröskeln till SHL höjts är ersättningen från televisionen. Det svenska tv-avtalet mellan C More och SHL samt HockeyAllsvenskan (2018/2019–2023/2024) är unikt inom den europeiska ishockeyn, då det inte finns något tv-avtal inom ishockeyn i Europa eller Ryssland som kan konkurrera

med det svenska.⁵⁰ Säsongen 2015/2016 var SHL-klubbarnas totala årsomsättning uppe i närmare 1,7 miljarder kronor. Av dessa svarade reklam- och sponsoringtäkter för 42 procent (varav en stor del kom från SHL centralt), entréer för 29 procent, servering, kiosker och souvenirer för 11 procent och övriga intäkter (alltifrån hyror till eventverksamhet) för resterande 18 procent. Den enskilt största utgiftsposten var spelarlönerna, som uppgick till ungefär 60 procent.⁵¹

Innan det är dags att analysera finsk elitishockeys omdaning ska påminnas om att svensk elitishockey gått i bräschen för professionaliseringen och kommersialiseringen av svensk idrott, trots att företrädarna är hämmade av riksidrottsförbundet. Svensk fotboll har i jämförelse en starkare konservativ kultur och tradition, vilket forskningen visar.⁵² Fotbollens professionalisering och kommersialisering har inte enligt historikern och arbetsmarknadsforskaren Bill Sund ändrat detta grundmönster,⁵³ trots att svensk fotboll under 2000-talet vid sidan av elitishockeyn gjort ett ”kommersiellt ryck” gentemot andra nationella sporter. Med detta är det dags att vända blicken mot Finland.

SM-LIIGA: FINLANDS HÖGSTA ISHOCKEYLIGA BILDAS, UTVECKLAS OCH OMVANDLAS

Likt Sverige genomgick hela det finska samhället och finsk ishockey stora förändringar under 1970-talet.⁵⁴ På den finska ishockeyfronten var den första större ishockeyhändelsen att Tappara från Tammerfors som första klubb övergick till halvprofessionalism sommaren 1970.⁵⁵ I samband med Tapparas omställning blev även ishockeyns affärer en realitet, då den finske affärsmannen och miljonären Mikko J. Westerberg ”köpte” rättigheterna till klubbens representationslag under tre säsonger. Avtalet förlängdes med ytterligare tre år. Helt korrekt hade Westerberg ingått ett hyresavtal på 3+3 år med Tappara, vilket dock i praktiken innebar ett fullt ägarskap. Utgångspunkten för Westerbergs ”köp” var att en idrottsförening skulle ledas på samma sätt som vilken annan affärsverksamhet. Genom ”köpet” hade Westerberg makten, friheten och ansvaret att fritt agera över Tapparas affärer. Enligt avtalet ansvarade Westerbergs företag Montreal Urheil Oy för alla kostnader under avtalstiden, samtidigt som det var berättigat till alla inkomster. Allt ekonomiskt överskott var som vilken ekonomisk vinst som helst inom näringslivet. Övergången till halvprofessionell verksamhet innebar att vissa spelare blev anställda och avlönade av Montreal Urheil Oy, medan andra hade andra civila jobb och lön från Tappara. De bästa spelarna skulle tjäna runt 70 000 kronor brutto per år och de mindre framstående ungefär 40 000 (1970: 2019 motsvarar det cirka 560 000 respektive 320 000 kronor).⁵⁶

Ett annat tecken på att finsk elitishockey var på väg mot proffsverksamhet var att den finska spelarföreningen Suomen Jääkiekkoliijat ry. bildades sommaren 1973.⁵⁷ Även om Tapparas omdaning var en händelse som förändrade synen på hur elitishockey kunde bedrivas var det inte den största händelsen i finsk ishockey under 1970-talet. Den enskilt viktigaste ishockeyhändelsen var att företrädare för

finsk elitishockey beslutade sig för att reformera finsk elitishockey organisatoriskt.⁵⁸ Huvudskälet till att Finska Ishockeyförbundet 1974 tillsatte en organisationsöversyn av seriestrukturen, var att företrädarna ville förbättra den inhemska elitishockeyn. En bidragande orsak till beslutet var att ishockeyförbundets centralorganisation inte kunnat tillmötesgå förväntningarna från SM-sarjaklubbar (föreningarna i högsta ligan före omdaning), då dessa som underordnade Finska Ishockeyförbundet inte hade beslutsmyndighet över de egna affärerna. Företrädarna för elitklubbar hade helt enkelt tröttnat på att varje vår, i samband med Finska Ishockeyförbundets förbundsmöte, upptäcka att representanterna för små föreningar beslutade över deras angelägenheter – i synnerhet de ekonomiska. Elitklubbar ville ha total kontroll över sin ekonomi.⁵⁹

När Ishockeyns SM-liiga registrerad förening (rf.) (Jääkiekon SM-liiga ry.) bildades den 24 maj 1975 i Tammerfors inleddes en ny era i finsk ishockey.⁶⁰ I samband med detta beslutades att SM-liiga från och med säsongen 1975/1976 skulle administreras av den registrerade föreningen Ishockeyns SM-liiga rf. (Jääkiekon SM-liiga ry.) och inte Finska Ishockeyförbundet rf., vilka är rättighetsinnehavare till det finska mästerskapet i ishockey. Ishockeyns SM-liiga blev med detta en egen, från Finska Ishockeyförbundet fristående organisation, även om ett avtal reglerar förhållandet.⁶¹ Beslutet var historiskt och ett stort avsteg från den traditionella organiseringen av finsk ishockey, med Finska Ishockeyförbundet som centraladministration för all ishockey.⁶²

SM-liigan som från och med spelsäsongen 1975/1976 kom att ersätta SM-sarja som spelats sedan 1928 innehöll tio klubbar i en serie där alla klubbar möttes fyra gånger (36 matcher/klubb). Dessa valdes ut enligt följande kriterier: de åtta främsta klubbarna i den sista SM-sarja var direktkvalificerade samt att SaiPa från Villmanstrand och TuTo från Åbo som åkte ur våren 1975 ersattes med de två bästa klubbarna i 1 divisionen, Vaasan Sport från Vasa och Forsan Palloseura från Forsa. Nedsläpp för SM-liiga gick av stapeln första gången den 18 september 1975. SM-liiga startade som tidigare mästerskapsserier med en blandning av spännande nykomlingar, sensationer och väntade slutresultat. Publikerna tycktes däremot inte ta till sig den nya ligan. SM-liigas öppningsomgång (5 matcher) lockade totalt 17 153 åskådare, medan föregående säsong 5 öppningsmatcher hade lockat 20 688 åskådare.⁶³ Någon direkt effekt på publiktillströmningen fanns således inte, vilket inte heller var fallet med den nya svenska Elitserien.⁶⁴ När den historiska premiärsäsongen summerades hade seriespelets 180 matcher i snitt besökts av 3 921 åskådare.⁶⁵ En nyhet som introducerades i samband med att SM-liiga bildades var ett slutspel (playoff) enligt nordamerikansk modell (detta var första gången slutspel förekom i finsk idrott). En bidragande orsak till denna reform var att kritik, bland annat från spelarhåll, luftades mot att seriesystemet brast när de finska mästarna var korade långt innan den sista matchen spelats.⁶⁶ När SM-liigas första verksamhetsår var färdigspelat stod TPS Åbo som segrare.⁶⁷ Vid denna tidpunkt fanns det endast 13 ishallar på 11 orter.⁶⁸ Men denna brist skulle komma att åtgärdas.

Även om den nya mästerskapsserien i initialt skede drabbades av en oönskad publikfrånvaro, började finsk elitishockey trots detta att ta ett fast grepp om idrottspubliken under andra halvan av 1970-talet. Ett steg i denna process var när ishockeyn så smått började flytta in i televisionen. SM-liigas första tv-sända match spelades mellan Ilves och Jokerit den 18 november 1975. Ersättningen från public service-bolaget YLE dirigerades i sin helhet till Ilves för att täcka uteblivna entré-intäkter.⁶⁹ Trots de initiala arenapublikmässiga problemen televisionen gav upphov till, flyttade SM-liiga fram ishockeyns position och började få ett allt större inflytande över finsk idrott som publiksport.

En viktig fas i SM-liigas professionaliseringsprocess var att det, i samband med att ligan bildades, beslutades att spelarna skulle vara kontraktbundna med fasta ersättningar;⁷⁰ ett tecken på att klyftan mellan amatörism och professionalism vidgades. Dessa var emellertid inga standardavtal, utan varierade väsentligt. Under SM-liigas tidiga år tjänade finska elitspelare i stort sett lika mycket som svenska, i storleksordningen 25 000–30 000 kronor, inklusive förmåner, brutto per år (vilket motsvarar 135 000–165 000 kronor 2019).⁷¹

En likhet mellan de finska och svenska idrottsrörelserna är för övrigt deras nära sammanlänkning med folkrörelsetraditionen och amatörismen, även om Westberg ”köpt” Tappara sommaren 1970.⁷² I Finland avskaffades idrottens amatörregler stegvis under 1980- och 1990-talen. Man följde Internationella Olympiska Kommitténs avskaffande av amatörreglerna mellan de olympiska spelen 1980–1996. Professionella idrottsmän var emellertid inget nytt fenomen i Finland. I SM-liiga var de bästa utländska och finska spelarna helprofessionella redan under 1970-talet, men deras inkomster förtäcktes under benämningen kostnadsersättningar eller ersättning för förlorad arbetsförtjänst.⁷³ I finländsk ishockey finns följaktligen inget direkt årtal då amatörreglerna avskaffades, medan det i Sverige formellt skedde 1967.

I syfte att öka överskådligheten mellan svensk och finsk elitishockeys tidiga år uppställs i tabell 2 likheter och skillnader mellan SM-liiga, Elitserien och NHL säsongen 1975/1976.

1975/1976	SM-liiga	Elitserien	NHL
Grundserie (antal klubbar)	10	10	18
Grundseriematcher per klubb	36	36	80
Playoff (antal klubbar)	4	4	12
Direktdegradering (antal klubbar)	0	2	0
Kvalserie	2	0	0

Tabell 2: SM-liiga, Elitserien och NHL säsongen 1975/1976 vad avser antalet klubbar i grundserien, matchantal, antalet klubbar i playoff och kvalserie samt hur många klubbar som riskerat direktdegradering.⁷⁴

Några säsonger in i den nya ligans verksamhet började ishockeyns starka ställning bli märkbar i Finland. Denna utveckling bekräftas av att SM-liiga och Division 1 tillsammans lockat till sig över en miljon betalande åskådare säsongen 1978/1979. Detta var mer än vad alla andra lagidrotter tillsammans drog i Finland.⁷⁵ Det ökade intresset för ishockey i televisionen resulterade i att Finska Ishockeyförbundet rf. och Ishockeyns SM-liiga rf. (Jääkiekon SM-liiga ry.) avtalsmässigt reglerat intäktsfördelningen från mediet. Som huvudman för ishockeysporten i Finland är Finska Ishockeyförbundet ägare till ishockeyns tv-rättigheter. Enligt avtalsuppgörelsen har förbundet rätt till alla tv-intäkter från landskamperna, medan SM-liiga får dem från ligamatcherna.⁷⁶

1980-TALET: SPELARLÖNERNA ÖKAR OCH ETT HISTORISKT OS-SILVER BÄRGAS

Omdaning och modernisering av den finska elitishockeyn som sjösattes under 1970-talet började ge allt större effekt under 1980-talet. Enligt historikern Jani Mesikämnen växte ishockeyintresset kontinuerligt under 1980-talet, pådrivet av såväl nya anhängare som arenor. Dessutom ökade de kommersiella inslagen, liksom det mediala intresset.⁷⁷ Under 1980-talet började sponsringen och reklamen också bli betydande. Den ökade mängden reklam innebar samtidigt att reklamintäkterna för både ligaklubbarna och Finska Ishockeyförbundet växte. Samtidigt fanns kritiker som menade på att reklaminslagen blivit för stora och iögonfallande, vilket bidrog till att fokus på spelet blev lidande. Utvecklingen skulle dock inte gå att stoppa. Sponsringen och reklamen blev en naturlig del av den finska elitishockeyn.⁷⁸

Den ökade kommersialiseringen, som blev allt tydligare inom finsk klubbblagsishockey, började ge rejäl effekt på spelarlönerna under 1980-talet, även om den stora ökningen av spelarsättningar skulle komma under 1990-talet och i synnerhet efter Bosmandomen. Detta faktum styrks av att snittlönen i SM-liiga säsongen 1981/1982 var 170 000 finska mark (ungefär 760 000 kronor 2019).⁷⁹

1980-talet var också ett årtionde då styrkerelationen mellan svensk och finsk landslagsishockey började jämnas ut (skillnaderna på klubbblagsnivå hade redan jämnats ut tidigare).⁸⁰ Det bekräftades i Calgary-OS 1988. Det olympiska vinter-spelet i Calgary blev för finsk ishockey historiskt. För första gången lyckades det finska ishockeylandslaget vinna en OS-medalj. OS-silvret som bärgades var mycket efterlängtat i Finland. Prestationen sågs som en bekräftelse på att finsk ishockey var internationellt stark. Även om 1970- och 1980-talens moderniseringsprocess fört med sig en ökad professionalisering och kommersialisering, vilket bland annat resulterade i att SM-liiga bildades och ett historiskt OS-silver bärgades, skulle landslagsishockeyn lyftas till högre höjder först under 1990-talet.

1990-TALET: EN NY ERA I FINSK ELITISHOCKEY PÅBÖRJAS

1990-talet var årtiondet då finsk ishockey omvandlades. Vid sidan av internationella landslagsframgångar förändrade en eskalerande kommersialiserings- och professionaliseringsprocess ishockeyns ställning i Finland. Effekten av flera samspelande faktorer skapade en symbios, vilket resulterade i att sporten under 1990-talet gick in i en ”circle of success”.⁸¹ Finsk ishockey gjorde ett kommersiellt jätteryck gentemot övriga idrotter, där televisionen med reklam och sponsring skulle bli den viktigaste inkomstkällan för SM-liigaklubbarna,⁸² vilket också var fallet för de svenska elitishockeyklubbarna.⁸³ Genom ishockeysportens alltmer framträdande position i det finska samhället och den vidgade kommersiella klyftan till andra idrotter smörjdes spelarlönerna.

För finsk del dröjde det däremot några år innan det första större tv-avtalet undertecknades, under 1990-talet. Det treåriga tv-avtal mellan organisationen SM-liiga och mediekoncernen MTV3 som ingicks 1996 var värt 24,3 miljoner finska mark (ungefär 78 miljoner kronor 2019), eller 8,1 miljoner per år, mer än fyra gånger så mycket som tidigare.⁸⁴ En förklaring till att något vettigt tv-avtal inte kommit till stånd tidigare var bland annat att SM-liigaklubbarna inte accepterade ersättningsnivåerna från YLE, då man fruktade att arenapubliken skulle minska med tv-sändningar.⁸⁵ Effekterna av den ökade kommersialiseringen och professionaliseringen kröntes i Stockholm våren 1995.

”SE ON KULTAA!” (DET ÄR GULD!) basunerade *Ilta-Sanomats* förstasida ut måndagen den 8 maj 1995. Finlands genom tiderna första VM-guld hade dagen före bärgats i en dramatisk final (4–1) mot Sverige i Globen, Stockholm. Det nya VM-guldet lade grunden för att ishockeysporten i Finland blev en nationell angelägenhet. VM-finalen, som lockade ungefär 2,2 miljoner tv-tittare av landets 5,1 miljoner invånare, och de efterföljande festerna skapade en nationell hysteri och ishockeyboom som aldrig skådats i Finland. Sportens eskalerande popularitet medförde att man under 90-talet upplevde en kraftig boost.⁸⁶ Till skillnad från svensk ishockey och dess starka ställning sedan 1950-talet dröjde det följaktligen till detta årtionde innan finsk ishockey fick sitt internationella genombrott, även om OS-silvret 1988 var betydelsefullt. Det finska ishockeylandslaget blev en katalysator till den nationella ishockeyboomen.

Även om det finska ishockeylandslaget är flaggskeppet inom finsk ishockey var det ändå Ishockeyförbundets strategiska arbete med att uppföra nya ishallar runt om i Finland som varit den enskilt viktigaste faktorn för ishockeysportens utveckling i Finland. Detta förbättrade de utbildningsmässiga och sportsliga förutsättningarna, vilket med tiden avspeglade sig internationellt.⁸⁷ Vid sidan av ishockeylandslagets allt större internationella framgångar har uppförandet av Hartwall Arena 1997 visat sig ha mycket stor betydelse för detta, såväl sportsligt som kommersiellt.⁸⁸ Hartwall blev en nationalarena och hemmaborg. Den allt seriösare professionella attityden krävde samtidigt mer pengar. En ökad kommersialisering var nödvändig, och i synnerhet via bolagisering.

Till skillnad från i Sverige finns ingen 51-procentsregel. En förklaring till detta är att företrädarna för finsk elitishockey valde att tillämpa de samhälleliga reglerna för aktiebolag fullt ut, det vill säga inte ha några begränsningsregler för ägande. Denna finska händelse visar tydligt på skillnaden gentemot den svenska bolagiseringsutvecklingen. Förklaringen kan med stor sannolikhet sökas i den splittrade finska idrottens och ishockeyns organisations- och beslutskultur. Här finns en nedärvd sed, som möjliggör beslut utan samråd i vida kretsar. Denna slutsats stärks av juridikprofessor Heikki Halila, som menar på att den finska idrottens dåvarande centralorganisation Finlands Idrott rf. inte kunnat påverka utvecklingen likt Riksidrottsförbundet i Sverige.⁸⁹ Ett av skälen till varför SM-liigas klubbar bolagiserades runt millennieskiftet var att deras företrädare ville dra en klar gräns mellan amatörishockeyn och professionell ishockey. Bakgrunden till detta var att företrädarna för Finlands högsta ishockeyserie ansåg att den professionella idrotten inte skulle inverka på folkrörelseidrotten. Man ville med andra ord eliminera gråzonen mellan samhällets stöd till folkrörelseidrotten och den professionella idrott man bedrev.⁹⁰

Att SM-liiga omvandlats till Finlands enda strikt kommersiella och professionella lagidrottsliga har också inneburit att man inte är berättigad till statligt stöd för att bedriva sin verksamhet. Tvärtom har Ishockeyns SM-liiga betalat och tillskjutit pengar (för rättigheten att administrera ligan) till den ideella ishockeysektorn under Finska Ishockeyförbundet.⁹¹ I gengäld finansieras Finska Ishockeyförbundets och de allmännyttiga ideella ishockeyföreningarnas verksamhet till stor del av offentliga medel, exempelvis bidrag från Veikkaus (motsvarigheten till Svenska Spel) och Ishockeystiftelsen, där intäkterna från hemma-VM är en viktig inkomstkälla. Dessutom bidrar föräldrar med medlems- och träningsavgifter, utrustning samt ideellt arbete.⁹²

Den finska elitishockeymodellen utan ägarspärregler har resulterat i att ägarfrågor och -köp vid flera tillfällen aktualiserats i finsk media. Bland andra var 1999 JYP Jyväskylä Oy, 2012 Blues Hockey Oy från Esbo och 2014 Ilves-Hockey Oy från Tammerfors till salu.⁹³ Härtill blev ägarfrågan högintressant i samband med Helsingforsklubben Jokerits flytt till den ryskägda internationella proffsishockeyligan Kontinental Hockey League (KHL) säsongen 2014/2015.

2000-TALET

Den ökade kommersialiseringsprocessen inom finsk elitishockey skulle under 2000-talets första årtionde leda till att företrädarna för SM-liiga, förutom beslutet att utöka ligan till 13 lag, genomförde flera för ligans utveckling viktiga förändringar. Ett steg i denna process var att organisatoriskt närma sig näringslivet, genom att 2002 bolagisera verksamheten – i Ishockeyns SM-liiga Ab – i vilken SM-liigaklubbarna blev aktieägare.⁹⁴ Runt millennieskiftet började de ekonomiska hjulen snurra allt fortare i finsk elitishockey, vilket tabell 3 (på nästa sida) visar.

1999/2000	218 miljoner finska mark (ungefär 480 miljoner kronor 2019)
2000/2001	250 miljoner finska mark
2001/2002	262 miljoner finska mark
2002/2003	46 miljoner euro
2003/2004	48 miljoner euro
2004/2005	50 miljoner euro (ungefär 620 miljoner kronor 2019)

Tabell 3: SM-liigaklubbarnas totala årsomsättning i början av 2000-talet.⁹⁵

Även om SM-liigaklubbarna började omsätta allt större pengar, var klubbarna i Elitserien lite större. Säsongen 1999/2000 omsatte exempelvis Elitserieklubbarna totalt 400 miljoner kronor (vilket motsvarar ungefär 500 miljoner kronor 2019).⁹⁶

Vid sidan av de traditionella match- och publikintäkterna bidrog sponsring och ökade ersättningar för sändningsrättigheterna till den ekonomiska ökningen under 2000-talets första årtionde. Ersättningen för sändningsrättigheterna säsongen 2009/2010 var enligt YLE 12 miljoner euro, vilket motsvarade 8,6 miljoner kronor i årlig ersättning per klubb.⁹⁷ I jämförelse fick varje elitserieklubb samma säsong 25 miljoner kronor för sina.⁹⁸ Inför säsongerna 2013/2014–2017/2018 skedde en marginell ökning. Enligt finska medieuppgifter är det femåriga tv-avtalet värt totalt runt 70 miljoner euro (vilket motsvarar ungefär 700 miljoner kronor 2019).⁹⁹ En förklaring till skillnaden är att den finska tv-marknaden är mindre än den svenska, vilket innebär att SHL-klubbarna får nästan tre gånger mer i ersättning för sina sändningsrättigheter. Här ska noteras att vid sidan av public service-bolagen SVT och YLE finns åtskilliga kommersiella tv-kanaler i såväl Sverige som Finland. I Finland är emellertid hushållen mindre villiga att teckna abonnemang för betal-tv, enligt YLE. År 2013 hade i Finland ungefär var tredje hushåll betal-tv medan motsvarande siffra i övriga Norden var runt 60 procent eller mer.¹⁰⁰ År 2017 var siffran den samma.¹⁰¹

Ekonomins ökande betydelse gav effekt i SM-liigaklubbarnas bokföring. Den ekonomiska omsättningen hos ligaklubbarna var 2009/2010 uppe i 80,6 miljoner euro (ungefär 840 miljoner kronor 2019). Utvecklingen gav avtryck på spelarlönerna. Under säsongen 2009/2010 var årsmedellönerna för spelarna i SM-liiga 63 500 euro (cirka 665 000 kronor 2019), medan den för de fem bästa betalda spelarna i respektive ligaklubb var 180 000 euro (ungefär 2 miljoner kronor 2019), enligt den finska affärstidningen *Taloussanommat*.¹⁰² Med avsikten att förbättra verksamheten och den ekonomiska kontrollen införde SM-liiga 2011 krav på ligalicens.¹⁰³ En förklaring till att licenskraven inte antagits tidigare är de finska ligaklubbarnas bolagiseringstrend, då denna krävt en anpassning till lagregleringarna för näringslivet.

Spelsäsongen 2000/2001 genomfördes den största reformeringen av SM-liiga sedan starten, när ligan stängdes. Det var en åtgärd som hade diskuterats med viss regelbundenhet sedan SM-liigas bildande 1975/1976.¹⁰⁴ Utmärkande för en stängd liga är att den inte bygger på den sportsliga logiken om upp- och nedflyttning i seriesystem. Ligaklubbarna kunde nu inte degraderas från den högsta ishockeyserien. Här måste noteras att frågan om stängd liga, liksom utökning och andra frågor som rör förhållandet mellan det Finska Ishockeyförbundet och Ishockeyns SM-liiga Ab (Jääkiekon SM-liiga Oy), regleras av avtalet mellan parterna.¹⁰⁵ Trots att företrädarna för SM-liiga frångick den traditionella finska seriemodellen genom att stänga ligan, har man motsägelsefullt också förklarat att ligan aldrig har varit stängd. Finlands högsta ishockeyserie kan när som helst få nya klubbar och utökas. Det krävs däremot att klubben har tillräckliga förutsättningar för att spela i ligan. Grundförutsättningen som styr är den marknadsekonomiska principen om tillgång och efterfrågan.¹⁰⁶ Huvudskälet till beslutet om att stänga SM-liiga var att man ville få ordning på ligaklubbarnas ekonomi genom att eliminera nedflyttningshotet, samtidigt som man ville undvika att Mestis-klubbarna (d.v.s. klubbarna i serien under SM-liiga) tog på sig för stora ekonomiska risker i ambitionen att gå upp.¹⁰⁷ Det faktum att vissa av de finska ishockeyklubbarna vid denna tidpunkt hade dålig ekonomi framgår av att Lahden Hockey-Reipas från Lahti och KalPa från Kuopio gått i konkurs vardera två gånger, samt Oulun Kärpät från Uleåborg och Joensuu Kiekko-Pojat vars en gång.¹⁰⁸ Det ansågs nödvändigt med oortodoxa beslut. Den starkaste kritiken mot att stänga SM-liiga byggde på att ligan bröt en lång tradition baserad på sportslig logik med upp- och nedflyttning.¹⁰⁹

För att komma till rätta med missnöjet om att den sportsliga logiken sattes ur spel (detta då ligaklubbarna började sälja av sina bästa spelare när dessa missat slutspelet, vilket gjorde att flertalet matcher blev ointressanta innan serien var avslutad) beslutade företrädarna för Finlands högsta ishockeyserie inför säsongen 2008/2009 att det sist placerade laget i grundserien fortsättningsvis måste kvalspela mot segraren i Mestis i en matchserie på bäst av sju matcher. På detta sätt ökade SM-liigaföreträdarna de sportsliga incitamenten, även om någon direktdegradering inte fanns. Seriesegraren i Mestis fick nu en chans att kunna avancera till Finlands högsta ishockeyserie. Trots de ökade sportsliga möjligheterna i samband med reformen kvarstod ekonomiska hinder, vilket är ett signum för nuvarande SM-liiga. Hindret bestod i att en Mestisklubb vid en kvalserievinst var tvungen att köpa den degraderade SM-liigaklubbens aktiebrev, till ett pris som bestämdes av ligan. Alla SM-liigaklubbar äger ett sådant aktiebrev. Priset baseras bland annat på SM-liigas varumärkesvärde och ersättningsarna för sändningsrättigheterna. Försäljningen av aktiebrevet gör att man kan tala om en ”ekonomisk fallskärm”. Priset för aktien säsongen 2009/2010 var 1 593 533 euro vilket ökat till 1,8 miljoner euro (ungefär 18 miljoner kronor 2019) i samband med Jokerits flytt till KHL 2014. Jokerits flytt var ett mycket stort avsteg från den traditionella organiseringen av finsk och nordisk ishockey. Att ligan började bli en alltmer kom-

mersiell elitinrättning hade också vid denna tidpunkt resulterat i att kostnaden för aktiebrevet i SM-liiga stigit markant på några år, då denna fyra år tidigare kostat 400 000 euro. Aktiepriset och överlåtelsereglerna är för övrigt överenskomna mellan Finska Ishockeyförbundet och Ishockeyns SM-liiga Ab samt accepterade av ligaklubbarna. Om Mestisklubben inte kunde betala priset för ligaaktien återgick platsen i Finlands högsta ishockeyserie till den SM-liigaklubb som nyss förlorat kvalspelet.¹¹⁰

Trots den ökade sportsliga logiken från det att kvalseriemodellen infördes säsongen 2008/2009 till dess att SM-liiga åter stängdes efter säsongen 2012/2013, lyckades ingen klubb från Mestis spela upp sig i ligan. I Finland blev för övrigt det sista kvalet till SM-liiga (för denna gång) säsongen 2012/2013 lika förutsägbar och ointressant som Kvalserien till Elitserien var oförutsägbar och intressant. SM-liigaklubben Ilves från Tammerfors besegrade Mestissegraren Jukurit från S:t Michel med 4–1 i matchserien om bäst av sju. Att den finska seriemodellen skapar en cementeringseffekt bekräftas av att hela 17 klubbar lyckats avancera till SM-liiga via kvalspel sedan den första SM-liigan spelades säsongen 1975/1976.¹¹¹

Inför säsongen 2013/2014 beslutade företrädarna för SM-liiga att kvalserien (Liigakarsinta) skulle tas bort. Med detta stängdes åter Finlands högsta ishockeyserie. Till säsongen 2015/2016 utökades SM-liiga till 15 lag då KooKoo från Kouvolan beviljades tillträde. En liknande expansionsstendens syntes inom svensk elitishockey, då SHL säsongen 2015/2016 utökades till 14 klubbar. Det var expansionsbeslut som togs i relation till sportsliga och ekonomiska förutsättningar.

Till säsongen 2015/2016 hade ekonomin enligt den finska affärstidningen *Kauppalehti* ökat, då ligaklubbarna tillsammans omsatte ungefär 92 miljoner euro (cirka 930 miljoner kronor 2019). Det bör noteras att Helsingforsklubben Jokerit inte innefattas i denna redovisning, eftersom klubben spelar i KHL sedan säsongen 2014/2015. I jämförelse omsatte SHL-klubbarna samma säsong tillsammans närmare 1,7 miljarder kronor per år.¹¹² Trots den stängda SM-liigan – som har till syfte att skapa ekonomisk förutsägbarhet och stadga – har företrädarna för de finska ligaklubbarna ekonomiska utmaningar att bemästra. När YLE våren 2016 släppte sin genomgång av SM-liigaklubbarnas finansiella ställning var det en allt annat än munter läsning om ekonomisk stabilitet. Enligt YLE hade de finska ligaklubbarna gjort en förlust motsvarande 20 miljoner euro säsongerna 2013/2014–2015/2016.¹¹³ Denna ekonomiska situation är varken tillfredställande eller bärkraftig. Till detta negativa resultat finns flera orsaker. En faktor är (för) höga spelarlöner och den internationella konkurrensen som driver upp dessa. En annan omständighet är att det finska tv-avtalet ekonomiskt är relativt litet, vilket till viss del kan förklaras av Finlands befolkningsunderlag. Ytterligare skäl är att Helsingforsklubben Jokerits flytt till KHL resulterat i att de finska ligaklubbarna tappat intäkter, då denna drog mest publik.

Till sist bör sägas att omstruktureringen och omarbetningen av Finlands högsta ishockeyliga förefaller ha varit lyckad, då ishockeynsporten sedan 1970-talet upp-

nått status som den klart populäraste sporten. Vid sidan av SM-liiga har det finska ishockeylandslagets ökade internationella framgångar fungerat som katalysator för den finska elitishockeyns omdaning.¹¹⁴ I Finland finns ingen idrott som kan konkurrera med ishockeyn ekonomiskt – ett faktum som bekräftas av revisionsfirman KPMG:s analys (2015) av ishockeyns betydelse i landet.¹¹⁵ Att det är stora ekonomiska skillnader mellan ishockeyn och övriga lagidrotter i Finland illustreras av att samtliga SM-liigaklubbar (vilket inte innefattar Jokerit) säsongen 2015/2016 enligt den finska affärstidningen *Kauppalehti* omsatte ungefär 92 miljoner euro (cirka 930 miljoner kronor 2019), medan samtliga tolv klubbar i den högsta finska fotbollsligan Veikkausliiga tillsammans enligt *Helsingin Sanomat* hade en budget motsvarande runt 15,5 miljoner euro 2015 (runt 160 miljoner kronor 2019).¹¹⁶ SM-liigaklubbarna omsatte cirka 76,5 miljoner euro (765 miljoner kronor 2019) mer än de i Veikkausliiga. I Finland finns ingen lagidrott – till skillnad från i Sverige – som kan konkurrera med ishockeyn. Inte ens fotbollen. Med andra ord: här regerar ishockeyn i ensamt majestät. I Europa är det bara i Sverige, Tjeckien och Ryssland som sporten är till närmelsevis lika populär som i Finland, men skillnaden är att fotbollen har en mycket stark position i dessa länder. Den markanta populariteten har dock inte bara fördelar. En baksida som framträder i skuggan av denna är att ”den gör lite vad den vill”, enligt journalisten Kaj Kunnas.¹¹⁷

En skillnad som synliggörs av tabellen är att i Sverige kan två SHL-klubbar degraderas säsongen 2017/2018 på rent sportsliga grunder, vilket inte är fallet i vare sig Finland, NHL eller KHL. Den finska seriemodellen leder i realiteten till att få nya klubbar kan aspirera på tillträde till Finlands högsta ishockeyserie. I jämförelse finns flera svenska klubbar från stora städer som både vill och kan vinna tillträde

2017/2018	SHL	SM-liiga
Antal klubbar	14	15
Antal grundseriematcher per klubb	52	60
Playoff (antal klubbar)	8	8
Kvartsfinaler (matchserie bäst av)	7	7
Semifinaler (matchserie bäst av)	7	7
Finaler (matchserie bäst av)	7	7
Pokal	Le Mat	Kanada
Kvalserie (antal klubbar som riskerar degradering)	2	0

Tabell 4: Sammanställning SHL och SM-liiga säsongen 2017/2018 vad avser antalet klubbar i grundserien, matchantal, antalet klubbar i playoff och kvalserie samt hur många klubbar som riskerat direktdegradering.¹¹⁸

in i den svenska ishockeyns finrum, exempelvis Stockholmsklubben AIK. Samtidigt ska det noteras att förhållandevis stora svenska städer, såsom Uppsala, Norrköping och Umeå, är utan SHL-ishockey.

SLUTORD

Min ambition med denna artikel har varit att ge en introducerande och övergripande bild av svensk och finsk elitishockeys professionaliserings- och kommersialiseringsprocess sedan mitten av 1970-talet fram till 2000-talets första decennium. Som materialet visar har avsikten med omorganisationerna i svensk och finsk elitishockey under 1970-talet varit att skapa en bättre elitishockey. Företrädarna för svensk och finsk elitishockey ville förbättra sporten genom att göra spelarna till (semi)professionella yrkesmän, och för att kunna genomföra denna förändring krävdes pengar. Ett sätt att få in nödvändigt kapital var att spela fler och jämnare matcher, vilket i sin tur gynnade den sportsliga utvecklingen. Dessutom har landslagsishockeyn bidragit till de sportsliga och ekonomiska kursändringarna. Tre betydelsefulla skillnader, även om det finns flera, som är förtjänta av lyftas fram i denna sammandragning är att företrädarna för finsk ishockey, i ett gemensamt beslut inför säsongen 1975/1976, beslutade att SM-liiga organisatoriskt skulle administreras av ligan själv och inte av Finska Ishockeyförbundet. Detta var en NHL-inspirerad organisatorisk omorganisation som inledde en ny era i finsk ishockey. I samband med att SM-liigan då spelades för första gången introducerades i moderniseringssyfte även playoff, samtidigt som risken för direktdegradering eliminerades. Den andra skillnaden är att Sveriges högsta herrishockeyliga är att den aldrig haft en stängd seriemodell – det vill säga en på sportsliga prestationer grundad upp- och nedflyttning i seriesystemen. Denna seriemodell möjliggör för mindre etablerade klubbar, och sådana som aldrig spelat i Elitserien/SHL, att avancera och göra det som på förhand verkat omöjligt. Å andra sidan kan en etablerad förening ramla ur. Ett mervärde med den svenska ishockeyns seriemodell kan härmed tyckas vara att idrottens logik avgör vilka klubbar som ska spela i Sveriges högsta ishockeyserie, SHL (tidigare Elitserien), samtidigt som licensregler skapats. Nackdelen är att risken för degradering ökar. Den tredje är att Jokerit från Helsingfors spelar i ryskägda KHL sedan säsongen 2014/2015. Med detta sagt, svensk och finsk elitishockeys utveckling och omdaning skapar förutsättningar för nya framtida lösningar och trender som blir spännande att följa.

Noter

1. Eklöw, Rudolf ”R:et” (1972), ”Vår dynamiske ordförande”, s. 161. Se även historikern Tobias Starks läsvärda doktorsavhandling *Folkhemmet på is: Ishockey, modernisering och nationell identitet i Sverige 1920–1972* (2010) om svensk ishockeys ursprung, uppkomst och utveckling.
2. Aalto, Seppo (1992), *Jokerit liukkaalla jäällä – 25 vuotta Jokeri-kiekkoa*, s. 38–39.
3. Aalto, Seppo (1992); Eklöw, Rudolf ”R:et” (1972); Peterson, Tomas (1989), *Leken som blev allvar: Halmstads Bollklubb mellan folkrörelse, stat och marknad* samt Peterson, Tomas (1993), *Den svengelska modellen*.
4. Backman, Jyri (2012), *I skuggan av NHL: En organisationsstudie av svensk och finsk elitishockey*, kapitel 4.
5. RA: Svenska Ishockeyförbundet (1974), Extra årsmöte den 28 april 1974, *Serieutredningens förslag till nytt seriesystem* (A1a:17).
6. RA: Svenska Ishockeyförbundet (1974), Extra årsmöte den 28 april 1974, *Serieutredningens förslag till nytt seriesystem* (A1a:17).
7. RA: Svenska Ishockeyförbundet (1974), Extra årsmöte den 28 april 1974, *Serieutredningens förslag till nytt seriesystem* (A1a:17). Jämför Lars Östman (1996), *Från byalagen till Leksands Stars*, s. 149.
8. RA: Svenska Ishockeyförbundet (1974), *Protokoll Svenska Ishockeyförbundets extra årsmöte den 28 april 1974* samt Svenska Ishockeyförbundet (1974), Extra årsmöte den 28 april 1974, *Serieutredningens förslag till nytt seriesystem* (A1a:17); Jansson, Ulf (1997), ”Tre olika förbundsordföranden: Fem olika förbundskaptener: Elitserien kommer till”; *Expressen* (17 april 1974 och 20 februari 1975) samt *Hockey: Officiellt organ för Svenska Ishockeyförbundet*, Nr. 6, 1975.
9. Östman, Lars (1996), s. 148 samt *Dagens Nyheter* (25 september 1975 och 5 oktober 1975). Se även Janne Stark [red.] (1997), *Svensk Ishockey 75 år, Del II, Faktadelen*, s. 172 och s. 150.
10. *Dagens Nyheter* (1975-10-06).
11. *Årets ishockey 1976*, s. 146–147; Bodin, Stig (1976), ”Elitserien”, s. 146; Svenska Ishockeyförbundet (1976), *Årsberättelse 1975/76*, Utdrag publicerad i *Årets ishockey 1976*, s. 365.
12. *Årets ishockey 1976*, s. 146–147 samt Bodin, Stig (1976), s. 144–145.
13. Jansson, Ulf (1997).
14. *Expressen* (1974-01-13).
15. Statistiska centralbyrån (2016), ”Genomsnittlig månadslön 1973–2015”.
16. RA: Svenska Ishockeyförbundet (1974), *Styrelseprotokoll Nr. 6 1974* (A2a:12–13) samt Strömberg, C A. m.fl. [red.] (1976), ”I centrum”. Jämför även med Karin Wikberg (2002), ”RF och amatörfrågan – en segsliten historia”.
17. *Hockey: Officiellt organ för Svenska Ishockeyförbundet*, Nr. 7, 1984.
18. RÅ 1985 1:39.
19. Statistiska centralbyrån (2016), ”Genomsnittlig månadslön 1973–2015”.
20. C-415/93.
21. *Dagens Nyheter* (1986-12-19); *Aftonbladet* (1989-02-18); *Hockey: Officiellt organ för Svenska Ishockeyförbundet*, Nr. 5, 1986; *Hockey: Officiellt organ för Svenska Ishockeyförbundet*, Nr. 1, 1989; *Hockey: Officiellt organ för Svenska Ishockeyförbundet*, Nr. 1, 1991; *Hockey: Officiellt organ för Svenska Ishockeyförbundet*, Nr. 9, 1991 samt *Vi i Väsastan* (2014, 22–28 februari).
22. Backman, Jyri (2018), *Ishockeyns amerikanisering: en studie av svensk och finsk elitishockey*, s. 164–168.
23. Björk, Ulf Jonas (2016), ”An NHL Touch”: Transnationalizing Ice Hockey in Sweden, 1994–2013”.

24. SOU 1997:60, s. 15.
25. Reimer, Bo (2002), *Uppspel: den svenska TV-sportens historia*, s. 154.
26. *Idrottens Affärer* (Nummer 6/1, 1995–96).
27. *Hockey: Officiellt organ för Svenska Ishockeyförbundet*, Nr. 4, 1990, s. 64.
28. SHL (2016).
29. Jämför *Idrottens Affärer* (Nummer 3, 1997 och nummer 5, 1997).
30. Bäckström, Urban (1999), ”Några tankar om tillgångspriser”.
31. *Expressen* (1997-04-17).
32. Malmsten, Krister och Pallin, Christer (2005), *Idrottens föreningsrätt*, s. 123–125.
33. *Hockey: Officiellt organ för Svenska Ishockeyförbundet*, Nr. 5, 1999 och Nr. 10, 1999 samt Carlsson, Bo och Backman, Jyri Peter (2015), ”The blend of normative uncertainty and commercial immaturity in Swedish ice hockey”.
34. *Hockey: Officiellt organ för Svenska Ishockeyförbundet*, Nr. 5, 1999 och Nr. 10, 1999 samt Carlsson, Bo och Backman, Jyri Peter (2015).
35. Svenska Ishockeyförbundet (2014), *Reglemente för licensnämnden*.
36. Carlsson, Bo och Backman, Jyri Peter (2015). Se lönegarantilagen (1992:497).
37. *Hockey: Officiellt organ för Svenska Ishockeyförbundet*, Nr. 2, 1991.
38. *Idrottens Affärer* (Nummer 4, 1999); *Hockey: Officiellt organ för Svenska Ishockeyförbundet*, Nr. 10, 1999 samt www.sico.nu (2009-09-12).
39. Arbetsgivaralliansen Branschkommitté Idrott och Utskottet för elitishockey Unionen (2016), *Förhandlingsprotokoll 2016-11-24 [Kollektivavtal SHL 2016–2019]*.
40. Jansson, Ulf (2001), ”Årskrönika”.
41. Min sammanställning bygger på Bobby Byström (2000), Grattis Elitserien 25 år!; SOU 2003:65, s. 60 samt *Hockey: Officiellt organ för Svenska Ishockeyförbundet*, Nr. 8, 1999 och Nr. 8, 2004.
42. Byström, Bobby (2000).
43. Statistiska centralbyrån (2016), ”Genomsnittlig månadslön 1973–2015”.
44. Svenska Hockeyligan AB (2017), *Årsredovisning för räkenskapsåret 1 maj 2016 – 30 april 2017*, s. 3; information från Bolagsverket (2018-03-14) samt SHL (2016), ”Om SHL”.
45. Information från Bolagsverket (2018-03-14) samt SHL (2016).
46. *Hockey: Officiellt organ för Svenska Ishockeyförbundet*, Nr. 8, 2004.
47. Bolagsverket – företagssök (Svenska Hockeyligan AB), se även *Årets ishockey 2014*, s. 96 samt *Hockey: Officiellt organ för Svenska Ishockeyförbundet*, Nr. 8, 2013.
48. Björk, Ulf Jonas (2016).
49. *Hockey: Officiellt organ för Svenska Ishockeyförbundet*, Nr. 3, 2014 samt EY (2016), s. 13.
50. Backman, Jyri (2018), s. 214–218.
51. EY (2016), *Hur mår svensk elitishockey? En analys av den finansiella ställningen i SHL*, s. 5 och s. 8–9. Total årsomsättning 1688 miljoner kronor.
52. Andersson, Torbjörn (2002), *Kung fotboll: den svenska fotbollens kulturhistoria från 1800-talets slut till 1950*; Andersson, Torbjörn (2011), ”Spela fotboll bondjävlar!?: en studie av svensk klubbkultur och lokal identitet från 1950 till 2000-talets början, Del I, Helsingborg, Landskrona, Malmö, Listerlandet, Växjö och Göteborg; Andersson, Torbjörn (2016), ”Spela fotboll bondjävlar!?: en studie av svensk klubbkultur och lokal identitet från 1950 till 2000-talets början, Del 2, Degerfors, Åtvidaberg, Södertälje, Stockholm och Umeå; Peterson, Tomas (1989); Peterson, Tomas (1993); Sund, Bill (1997), *Fotbollens maktfält*.
53. Sund, Bill (1997), s. 258.
54. Aunessuoma, Juhana (2006), ”Sverige, Norden och Finlands ekonomiska västintegration 1944–1973”; FIM: *SJL:n organisaatioimikunta* (1975), JKS Jääkiekkoliiton kehittämissuunnitelma, 1. Raportti, 1975 (Hj1, 1970-l.); FIM: Suomen Jääkiekkoliitto (1975), *SM-*

- liigan yhdistyksen perustamiskirja*, toukokuun 24 päivä 1975 (Hj1, 1970-l.); Lämsä, Jari (2012), "Lions on the ice: the success story of Finnish ice hockey"; Mesikämmen, Jani (2001), "From Part-time Passion to Big-time Business: The Professionalization of Finnish Ice Hockey"; Ari Mennander och Pasi Mennander (2003), *Leijonien tarina: Suomen Jääkiekkoliiton historia 1929–2004*, s. 325–330 samt Ari Mennander och Pasi Mennander (2004), *Liigatähdet – Jääkiekon SM-liiga 30 vuotta 1975–2005*, s. 120–153.
55. Wacklin, Matti (2005), *Kirvesrinnat: tapparan tarina*, s. 89–95 samt Lämsä, Jari (2012).
56. Wacklin, Matti (2005), s. 89–95; *Aamulehti* (2014-08-05), s. B6–B7; Wickström, Mika (2012), *HIFK–Jokerit: Taistelu Helsingin herruudesta*, s. 81–83; Lämsä, Jari (2012); *Expressen* (1973-03-14) samt Tappara (2014), "Mikko J. Westerberg on poissa". Vad gäller penning- och valutaomräkning för finska mark och euro har jag genomgående använt mig av Finlands Banks Myntmuseums penningvärdesomvandlare, www.rahamuseo.fi samt Statistiska centralbyrån, www.scb.se – prisomräknaren.
57. *Jääkiekkolehti*, Nro. 4, 1996; Mennander, Ari och Mennander, Pasi (2004), s. 44–46 samt www.sjry.fi (2010-01-14);
58. FIM: Suomen Jääkiekkoliitto (1975), *SM-liigan yhdistyksen perustamiskirja*, toukokuun 24 päivä 1975 (Hj1, 1970-l.).
59. FIM: Suomen Jääkiekkoliitto (1975), *SM-liigan yhdistyksen perustamiskirja*, toukokuun 24 päivä 1975 (Hj1, 1970-l.); *FIM: SJL:n organisaatiotoimikunta* (1975), JKS Jääkiekkoliiton kehittämissuunnitelma, 1. Raportti, 1975 (Hj1, 1970-l.); *Ilta-Sanomat* (1975-09-06 och 1975-09-18) samt Mennander, Ari och Pasi Mennander (2004), s. 19–24.
60. FIM: Suomen Jääkiekkoliitto (1975), *SM-liigan yhdistyksen perustamiskirja*, toukokuun 24 päivä 1975 (Hj1, 1970-l.).
61. FIM: Suomen Jääkiekkoliitto (1975), *SM-liigan yhdistyksen perustamiskirja*, toukokuun 24 päivä 1975 (Hj1, 1970-l.).
62. Jämför Hannu Kauhala (1989), "SM-liiga – välttämätön ja onnistunut uudistus"; Jari Lämsä (2012) samt Mika Wickström (2012), s. 81–83.
63. *Helsingin Sanomat* (1975-09-19).
64. *Ilta-Sanomat* (1975-10-03).
65. SM-liiga publicerar säsongsviss statistik på sin hemsida www.liiga.fi från premiärsäsongen 1975/1976 till innevarande år. Se även *Kiekkolehti*, 10/90.
66. *Expressen* (1974-03-14, 1974-03-17, 1974-04-17 och 1974-04-18); *Helsingin Sanomat* (1975-08-26) samt *MAALI: Jääkiekkolehti*, N:o 5, 1981.
67. Kauhala, Hannu (1989) samt Mennander, Ari och Mennander, Pasi (2004), s. 124–125
68. Mennander, Ari och Mennander, Pasi (2003), s. 124–142.
69. Mesikämmen, Jani (2001), s. 24 samt Mennander, Ari och Mennander, Pasi (2004), s. 31.
70. *Hockey: Officiellt organ för Svenska Ishockeyförbundet*, Nr. 3, 1975.
71. *Hockey: Officiellt organ för Svenska Ishockeyförbundet*, Nr. 7, 1977 samt *Expressen* (1975-04-23).
72. Lämsä, Jari (2012); Wickström, Mika (2012), s. 81–83 samt *Expressen* (1973-03-14).
73. Mesikämmen, Jani (2001), s. 24–26; Mennander, Ari och Mennander, Pasi (2003), s. 269–270; Mennander, Ari och Mennander, Pasi (2004), s. 26–32 samt *Expressen* (1975-09-13).
74. Min sammanställning.
75. Stubb, Göran (1979), "Tappara bäst i Finland".
76. FIM: Suomen Jääkiekkoliitto (1978), *Suomen Jääkiekkoliitto ry. ja Jääkiekon SM-liiga ry., Sopimus* (Ca16).
77. Mesikämmen, Jani (2001).
78. Mesikämmen, Jani (2001).
79. Mennander, Ari och Mennander, Pasi (2004), s. 165.

80. Backman, Jyri (2018), s. 230–233.
81. Mesikämmen, Jani (2001), s. 23.
82. Mennander, Ari och Mennander, Pasi (2004), s. 210–213.
83. EY (2016), s. 5.
84. *Jääkiekkolehti*, Nro. 6, 1996.
85. Mennander, Ari och Mennander, Pasi (2004), s. 31.
86. Liesmäki, Erkki och Tala, Juhani (1997), *Leijonille kultaa: MM-jääkiekko 1995–1997*; *Jääkiekkolehti*, Nro. 7, 1999; Mesikämmen, Jani (2001), s. 23; Mennander, Ari och Mennander, Pasi (2003), s. 38–53.
87. Backman, Jyri (2018), s. 239.
88. Mennander, Ari (1997), *Hjallis Hartwall Areena: Miten mahdollomasta tehtiin mahdollinen?*
89. Halila, Heikki (1999), ”Bologisering av lagidrott – en finsk-svensk jämförelse”.
90. Mennander, Ari och Mennander, Pasi (2004), s. 106.
91. Mennander, Ari och Mennander, Pasi (2004), s. 31–32.
92. Backman (2018), s. 246–247; *Veikkaaja 45-2011* samt Mennander, Ari och Mennander, Pasi (2003), s. 276. Se finska idrottslagen (10.4.2015/390), 3 kap. 16 §.
93. *Jääkiekkolehti*, Nro. 5, 1999; *Iltalehti* (2011-10-24 och 2011-20-25) samt Silvennoinen, Santtu (2014), ”Jukka Tammi myy Ilvestä”.
94. Information från finska Patent- och registerstyrelsen (2018-03-14) samt Mennander, Ari och Mennander, Pasi (2004), s. 304–306.
95. Min sammanställning bygger på *Jääkiekkolehti*, Nro. 8, 1999; *Jääkiekkolehti*, Nro. 7, 2000, s. 16; *Jääkiekkolehti*, Nro. 7, 2001; *Jääkiekkolehti*, Nro. 7, 2002, s. 16 samt *Jääkiekkolehti*, Nro. 7, 2004, s. 17.
96. Byström, Bobby (2000).
97. YLE (2009), ”Jääkiekon SM-liigan tv-oikeuksissa yhä epäselvyyksiä”.
98. *Dagens Nyheter* (2011-04-07).
99. Huttunen, Jouni (2013), ”Uusi tv-sopimus kannatti: SM-liigaseuroille satojatuhsia lisärahaa” samt Jalonen, Pekka (2015), ”TPS:s tilinpäätös paljasti – liiga-joukkueille muhkea summa tv-oikeuksista”.
100. Saastamoinen, Anni (2014), ”Suomi on asiakasmääriltään Pohjoismaiden maksu-tv:n takapajula” samt Finnpanel (2017), TV-vuosittelaisuus 2017.
101. Finnpanel (2017).
102. *Taloussanommat* (2010), ”SM-liigaseurat tuottavat voittoa”.
103. SM-liiga (2011), ”SM-liigaan liigalisenssi”.
104. *Kiekkolehti*, 1/90; *Kiekkolehti*, 2/90; *Kiekkolehti*, 3/90; *Kiekkolehti* 10/90 samt *Kiekkolehti*, 1/91.
105. Se exempelvis Liiga (2008), ”SM-liigalle ja Jääkiekkoliitolle uusi yhteistyösopimus”.
106. *Jääkiekkolehti*, Nro. 1, 1999; *Jääkiekkolehti*, Nro. 2, 2003 samt Mennander, Ari och Mennander, Pasi (2004), s. 37.
107. Backman, Jyri (2018), s. 266–275.
108. Kulju, Mika (2003), *Kärpät: pohjoisen kiekkoihme*, s. 94–101 samt Mennander, Ari och Mennander, Pasi (2004), s. 87.
109. *Jääkiekkolehti*, Nro. 1, 1999.
110. Backman, Jyri (2018), s. 270–272 och s. 284327.
111. Siffrorna baserar sig på säsongsredovisningarna i *Årets ishockey*; Mennander, Ari och Mennander, Pasi (2004) samt SM-liigas hemsida, www.liiga.fi.
112. *Kauppalähti* (2016), ”Liigajoukkueiden taloudessa huimaa eroja – Kauppalähti kokosi joukkueiden tulokset”; EY (2016); SHL-klubbarnas årsredovisningar och verksamhets-

- berättelser 2015/2016 (i vissa fall 2014/2015); se även SHL (2013), ”SHL:s kommentarer kring förslaget för utveckling”.
113. Hänninen, Jyri och Kössö, Tuulia (2016), ”Laaja selvitys paljastaa SM-liigaseurojen surkean tilan – paikoin surkukupaisaa huseeraamista”.
114. Se Internationella Ishockeyförbundets hemsida om medaljhistoriken, www.iihf.com.
115. KPMG (2015), *Jääkiekon vaikutus Suomen talouteen ja työllisyyteen* samt Baumann, Robert F. (1988), *The Central Army Sports Club (TsSKA) Forging a Military Tradition in Soviet Ice Hockey*”.
116. *Helsingin Sanomat* (2015-04-02) samt *Kauppalehti* (2016), ”Liigajoukkueiden taloudessa huimia eroja – Kauppalehti kokosi joukkueiden tulokset”.
117. Backman, Jyri (2018), s. 276.
118. Min sammanställning.

Referenser

Otryckta källor

Finlands idrottsmuseum/arkiv i Helsingfors (FIM)

Suomen Jääkiekkoliitto (Finska Ishockeyförbundet)

Pöytäkirjat (Protokoll): C

Liittovaltuuston vuosikokous (Årsmötesprotokoll) Ca: Ca16 (1975–1978)

Sisällön mukaan järjestety asiakirjat (Dokumentation ordnat efter innehåll) Hj.

SM-liiga: Hj1 (1970-I.)

Riksarkivet i Arninge (RA)

Svenska Ishockeyförbundets årsmötesprotokoll, styrelseprotokoll med bilagor och korrespondens:

Årsmötesprotokoll A1a: A1a:17 (1973–1974)

Styrelseprotokoll med bilagor A2a: A2a:12 (1972–1974)

Tryckta källor

- Aalto, Seppo (1992), *Jokerit liukkaalla jäällä – 25 vuotta Jokeri-kiekkoa* (Jokerit på hal is – 25 år av Jokerit-hockey), Gummerus, Jyväskylä.
- Andersson, Torbjörn (2002), *Kungfotboll: den svenska fotbollens kulturhistoria från 1800-talets slut till 1950*, Diss. Brutus Östlings bokförlag, Eslöv.
- Andersson, Torbjörn (2011), ”*Spela fotboll bondjävlar!*”: en studie av svensk klubbkultur och lokal identitet från 1950 till 2000-talets början, *Del I, Helsingborg, Landskrona, Malmö, Listerlandet, Växjö och Göteborg*, Brutus Östlings Bokförlag, Eslöv.
- Andersson, Torbjörn (2016), ”*Spela fotboll bondjävlar!*”: en studie av svensk klubbkultur och lokal identitet från 1950 till 2000-talets början, *Del 2, Degerfors, Åtvidaberg, Södertälje, Stockholm och Umeå*, Östlings Bokförlag Symposium, Stockholm/Höör.
- Aunesluoma, Juhana (2006), ”Sverige, Norden och Finlands ekonomiska västintegration 1944–1973” i Aunesluoma, Juhana och Fellman, Susanna [red.] (2006), *Svenskt i Finland – finskt i Sverige, III, Från lika till jämlika: Finlands och Sveriges ekonomier på 1900-talet*, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors.

- Backman, Jyri (2012), *Iskuggan av NHL: En organisationsstudie av svensk och finsk elitishockey*, licentiatavhandling, IPD-rapporter/institutionen för pedagogik och didaktik, 2012, Nr. 4, Göteborgs universitet.
- Backman, Jyri (2018), *Ishockeyns amerikanisering: en studie av svensk och finsk elitishockey*, Diss. Malmö, Malmö universitet.
- Baumann, Robert F. (1988), "The Central Army Sports Club (TsSKA) Forging a Military Tradition in Soviet Ice Hockey" i *Journal of Sport History*, 1988, Vol. 15, No. 2, 151–166.
- Björk, Ulf Jonas (2016), "An NHL Touch": Transnationalizing Ice Hockey in Sweden, 1994–2013" i *Journal Transnational American Studies*, 2016, Vol. 7, Iss. 1, 1–18.
- Bodin, Stig (1976), "Elitserien" i *Årets ishockey 1976*, Strömberg/Brunnhage, Vällingby.
- Byström, Bobby (2000), "Grattis Elitserien 25 år!" i *Årets ishockey 2000*, Strömberg, Vällingby.
- Carlsson, Bo och Backman, Jyri Peter (2015), "The blend of normative uncertainty and commercial immaturity in Swedish ice hockey" i *Sport in Society: Cultures, Commerce, Media, Politics*, 2015, Vol. 18, No. 3, 290–312.
- Eklöv, Rudolf "R:et" (1972), "Vår dynamiske ordförande" i Berglund, Helge [red.] (1972), *Pucken: en bok om svensk ishockey*, Strömberg, Stockholm.
- Halila, Heikki (1999), "Bolagisering av lagidrott – en finsk-svensk jämförelse" i *Idrottsjuridisk Skriftserie Nr. 4, Artikelsamling 1999*, Svensk Idrottsjuridisk Förening, SISU Idrottsböcker, Farsta.
- Jansson, Ulf (1997). "Tre olika förbundsordföranden: Fem olika förbundskaptener: Elitserien kommer till" i Stark, Janne [red.] (1997), *Svensk ishockey 75 år: ett jubileumsverk i samband med Svenska Ishockeyförbundets 75-årsjubileum, Del I, Historien om svensk ishockey*, Strömberg/Brunnhage, Vällingby.
- Jansson, Ulf (2001), "Årskrönika" i *Årets ishockey 2001*, Strömberg, Vällingby.
- Kauhala, Hannu (1989), "SM-liiga – välttämätön ja onnistunut uudistus" (SM-liiga – nödvändig och lyckad omdaning) i Honkavaara, Aarne, Kauhala, Hannu, Laelma, Jyrki, Leinonen, Kimmo, Otila, Jyrki och Wallenius, Pekka (1989), *Kaukalon leijonat – Suomalaista jääkiekkoa 60 vuotta* (Rinkens lejon – Finsk ishockey 60 år), US-Mediat, Rauma.
- Kulju, Mika (2003), *Kärpät: pohjoisen kiekkoihme* (Kärpät: Norrlands hockeyunder), Gummerus, Jyväskylä.
- Liesmäki, Erkki och Tala, Juhani (1997), *Leijonille kultaa: MM-jääkiekko 1995–1997* (Guld till Lejonen: VM-ishockey 1995–1997), Gummerus, Jyväskylä.
- Lämsä, Jari (2012), "Lions on the ice: the success story of Finnish ice hockey" i Andersen, Svein S. och Ronglan, Lars Tore [ed.] (2011), *Nordic Elite Sport: Same ambitions – different tracks*, Universitetsforlaget, Oslo.
- Malmsten, Krister och Pallin, Christer (2005), *Idrottens föreningsrätt*, Norstedts, Stockholm.
- Mennander, Ari (1997), *Hjallis Hartwall Areena: Miten mahdollisista tehtiin mahdollinen?* (Hjallis Hartwall Arena: Hur det omöjliga blev möjligt?), Otava, Helsinki.
- Mennander, Ari och Mennander, Pasi (2003), *Leijonien tarina: Suomen Jääkiekkoliiton historia 1929–2004* (Lejonens historia: Finlands Ishockeyförbunds historia 1929–2004), Ajatus Kirjat, Helsinki.
- Mennander, Ari och Mennander, Pasi (2004), *Ligatähdet – Jääkiekon SM-liiga 30 vuotta 1975–2005* (Ligastjärnorna – Ishockeyns SM-liiga 30 år 1975–2005), Ajatus Kirjat, Helsinki.
- Mesikämnen, Jani (2001), "From Part-time Passion to Big-time Business: The Professionalization of Finnish Ice Hockey" i Howell D. Colin [ed.] (2002), *Putting it in Ice, Volume II: Internationalizing 'Canada's Game'*, Gorsebrook Research Institute, Saint Mary's University, Halifax.
- Peterson, Tomas (1989), *Leken som blev allvar: Halmstads Bollklubb mellan folkrorelse, stat och marknad*, Arkiv, Lund.

- Peterson, Tomas (1993), *Den svengelska modellen*, Arkiv, Lund.
- Reimer, Bo (2002), *Uppspel: den svenska TV-sportens historia*, Stiftelsen etermedierna i Sverige, Stockholm.
- Stark, Janne [red.] (1997), *Svensk Ishockey 75 år: ett jubileumsverk i samband med Svenska Ishockeyförbundets 75-års jubileum, Del I, Historien om svensk ishockey*, Strömberg/Brunnhage, Vällingby.
- Stark, Janne [red.] (1997), *Svensk Ishockey 75 år: ett jubileumsverk i samband med Svenska Ishockeyförbundets 75-års jubileum, Del II, Faktadelen*, Strömberg/Brunnhage, Vällingby.
- Stark, Tobias (2010), *Folkhemmet på is: Ishockey, modernisering och nationell identitet i Sverige 1920–1972*, Diss. Linnéuniversitetet.
- Strömberg, C. A. m.fl. [red.] (1976), "I centrum" i *Årets ishockey 1976*, Strömberg/Brunnhage, Vällingby.
- Stubbs, Göran (1979), "Tappara bäst i Finland" i *Årets ishockey 1979*, Strömberg/Brunnhage, Vällingby.
- Sund, Bill (1997), *Fotbollens maktfält*, Svenska Fotbollförbundet, Solna.
- Wacklin, Matti (2005), *Kirvesrinnat: Tapparans tarina* (Yxbrösten: Tapparans historia), Karisto, Hämeenlinna.
- Wickström, Mika (2012), *HIFK–Jokerit: Taistelu Helsingin herruudesta* (HIFK–Jokerit: Slaget om Helsingfors), Tammi, Helsinki.
- Wikberg, Karin (2002), "RF och amatörfrågan – en segsliten historia" i Lindroth, Jan och Norberg, Johan R. [red.] (2002), *Ett idrottssekel: Riksidrottsförbundet 1903–2003*, Informationsförlaget, Stockholm.
- Östman, Lars (1996), *Från byalagen till Leksand Stars*, Con Scientia, Nacka.

Organisationstryck och respektive hemsida

- Bolagsverket, www.bolagsverket.se
- Finska Patent- och registerstyrelsen, www.prh.fi
- Finska Ishockeyförbundet (FIF), www.finhockey.fi
- Internationella Ishockeyförbundet (IIHF), www.iihf.com
- Suomen Jääkiekkoliijat ry (SJRY) (Ishockeyspelarnas spelarförening i Finland), www.sjry.fi
- Rahamuseo (Finlands Banks myntmuseum), www.rahamuseo.fi
- SM-liiga (Liiga), www.liiga.fi
- Statistiska Centralbyrån (SCB), www.scb.se
- Svenska Hockeyligan (SHL), www.shl.se
- Svenska Ishockeyförbundet (SIF), www.swehockey.se
- Sveriges Ishockeyspelares Centralorganisation (SICO), <https://sico.nu>

Tidningar och övriga tidskrifter

- Aamulehti
- Aftonbladet
- Dagens Nyheter
- Expressen
- Göteborgs-Posten
- Helsingin Sanomat
- Idrottens Affärer
- Iltalehti
- Iltä-Sanomat

Sydsvenska Dagbladet
Veikkaaja
Vi i Vasastan

Offentligt tryck (material även publicerat på internet)

Sverige

Lagstiftning

Se huvudtext och fotnoter

Förarbeten

SOU 1997:60, Betal-TV inom Sveriges Television

SOU 2003:65, Alkoholbranschens sponsring inom idrotten

Rättspraxis

Högsta förvaltningsdomstolen (Regeringsrätten)

RÅ 1985 1:39

Statistiska centralbyrån (SCB)

Folkmängd i riket, län och kommuner 31 december 2015 och befolkningsändringar 1 oktober–31 december 2015

Befolkningsstatistik, Folkmängd, topp 50, 31 december 2016

Genomsnittlig månadslön 1973–2015

Finland

Lagstiftning

Se huvudtext och fotnoter

Europeiska unionen

Rättsfall från EU-domstolen (EG-domstolen)

Case C-415/93 Union Royale Belge des Sociétés de Football Association. Royal Club Liégeois, UEFA vs. Bosman (1995)

Övrigt

Finnpanel (mäter tv-tittandet och radiolyssnandet i Finland)

Finnpanel (2017), TV-vuosittelaisuus 2017, (TV-fakta 2017)

Övriga artiklar och publikationer på internet

Bäckström, Urban (1999), "Några tankar om tillgångspriser" i *riksbanken.se*, publicerad 1999-12-16 och hämtad 2012-02-01 från <http://www.riksbank.se/pagefolders/3626/991216.pdf>

EY (2016), *Hur mår svensk elitishockey? En analys av den finansiella ställningen i SHL i ey.com*, publicerad 2016-12-21 och hämtad 2017-08-22 från [http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Hur-mar-svensk/\\$FILE/EY_%20Sport%20Business_Hockey_LR.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Hur-mar-svensk/$FILE/EY_%20Sport%20Business_Hockey_LR.pdf)

Huttunen, Jouni (2013), "Uusi tv-sopimus kannatti: SM-liigaseuroille satojatuhansia lisärahaa"

- (Nytt tv-avtal lönande: SM-liigaklubbarna får flera hundratusen mer) i *savonsanomat.fi*, publicerad 2013-06-02 och hämtad 2015-10-30 från <http://www.savonsanomat.fi/urheilu/jaakiekkoliigaseuroille-satojatuhansia-lisarahaa/1335575>
- Hänninen, Jyri och Kössö, Tuulia (2016), ”Laaja selvitys paljastaa SM-liigaseurojen surkean tilan – paikoin surkuhupaisaa huseeraamista” (Den stora undersökningen avslöjar SM-liigaklubbarnas urusla ekonomi – emellanåt okontrollerat huserande) i *yle.fi*, publicerad 2016-03-01 och hämtad 2016-03-02 från http://yle.fi/urheilu/laaja_selvitys_paljastaa_sm-liigaseurojen_surkean_tilan_paikoin_surkuhupaisaa_huseeraamista/8706628
- Jalonen, Pekka (2015), ”TPS:s tilinpäätös paljasti – liiga-joukkueille muhkea summa tv-oi-keuksista” (TPS:s årsredovisning avslöjar – liiga-klubbarna får betydande belopp från tv-rättigheterna) i *iltalehti.fi*, publicerad 2015-09-12 och hämtad 2015-10-30 från http://www.iltalehti.fi/smliiga/2015091220334484_sm.shtm
- Kauppalehti* (2016), ”Liigajoukkueiden taloudessa huimia eroja – Kauppalehti kokosi joukkueiden tulokset” (Enorm skillnad i ligaklubbarnas ekonomi – Kauppalehti sammanställde klubbarnas resultat) i *kauppalehti.fi*, publicerad 2016-09-16 och hämtad 2017-09-04 från <https://www.kauppalehti.fi/ uutiset/liigajoukkueiden-taloudessa-huimia-eroja---kauppalehti-kokosi-joukkueiden-tulokset/kQUNMcLZ>
- KPMG (2015), *Jääkiekon vaikutus Suomen talouteen ja työllisyyteen* (Ishockeyns påverkan på Finlands ekonomi och arbetsmarknad) i *kpmg.com/fi/sport*, publicerad i april 2015 och hämtad 2016-06-23 från <https://www.kpmg.com/FI/fi/toimialat/terveydenhuolto/Documents/Jaakiekon-vaikutus-Suomessa-2015.pdf>
- Saastamoinen, Anni (2014), ”Suomi on asiakasmääriltään Pohjoismaiden maksu-tv:n takapajula” (Finland är i nordisk betal-tv jämförelse i kundmässigt bakvatten) i *yle.fi*, publicerad 2014-02-18 och hämtad 2018-05-26 från <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2014/02/18/suomi-on-asiakasmaariltaan-pohjoismaiden-maksu-tvn-takapajula>
- SHL (2013), ”SHL:s kommentarer kring förslaget för utveckling” i *sbl.se*, publicerad 2013-12-14 och hämtad 2015-06-09 från <http://www.shl.se/artikel/46352/>
- SHL (2016), ”Om SHL” i *sbl.se*, hämtad 2016-04-11 från <https://www.shl.se/om-shl/om-shl-ab>
- Silvennoinen, Santtu (2014), ”Jukka Tammi myy Ilvestä” (Jukka Tammi säljer Ilves) i *iltalehti.fi*, publicerad 2014-04-30 och hämtad 2015-10-08 från http://www.iltalehti.fi/smliiga/2014043018252615_sm.shsm.shtm
- SM-liiga (2011), ”SM-liigaan liigalisenssi” (SM-liiga får ligalicens) i *liiga.fi*, publicerad 2011-06-16 och hämtad 2016-06-03 från <http://liiga.fi/uutiset/2011/06/16/sm-liigaan-liigalisenssi>
- Taloussanomat* (2010), ”SM-liigaseurat tuottavat voittoa” (FM-ligaklubbarna genererar vinst) i *taloussanomat.fi*, publicerad 2010-09-03 och hämtad 2012-12-12 från <http://www.taloussanomat.fi/palvelut/2010/09/03/sm-liigaseurat-tuottavat-voittoa/201012241/12>
- Tappara (2014), ”Mikko J. Westerberg on poissa” (Mikko J. Westerberg är borta) i *tappara.fi*, publicerad 2014-08-04 och hämtad 2017-08-07 från http://www.tappara.fi/juniorit/uutiset/Mikko_J._Westerberg_on_poissa_205.html
- YLE (2009), ”Jääkiekon SM-liigan tv-oikeuksissa yhä epäselvyyksiä” (SM-liigas tv-rättigheter har ännu oklarheter) i *yle.fi*, publicerad 2009-06-17 och hämtad 2012-04-03 från http://yle.fi/urheilu/lajit/jaakiekkoliiga/2009/06/jaakiekon-sm-liigan_tv-oikeuksissa_yha_epaselvyyksia_1336625.html?print=true

DE MEDVERKANDE

PAULINE VON BONSDORFF är professor i konstfostran vid Jyväskylä universitet och docent i estetik vid Helsingfors universitet.

JYRI BACKMAN är fil. dr och verksam som universitetslektor i idrottsvetenskap vid institutionen för idrottsvetenskap vid Malmö universitet samt universitetslektor i rättsvetenskap vid Ekonomihögskolan vid Linnéuniversitet.

GUSTAF BJÖRKSTRAND har varit professor i teologi vid Åbo akademi och rektor därstädes, kulturminister i Finlands regering samt mellan 2006 och 2009 biskop i Borgå.

JARMO LAINIO är professor i finska vid Stockholms universitet. Sedan 2006 är han medlem av Europarådets Expertkommitté för övervakning av Europeisk stadga för landsdels- eller minoritetsspråk.

ERLAND SELLBERG är professor em. i idéhistoria vid universitetet i Stockholm.

ANDERS STIGEBRANDT är seniorprofessor i oceanografi vid Institutionen för marina vetenskaper, Göteborgs universitet.

EERO TARASTI är professor emeritus i musikvetenskap vid Helsingfors universitet och ledamot av Finska Vetenskaps-Societeten.